

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра трудового права та права соціального забезпечення

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 – Право
спеціальності 081 – Право

Одеса
Фенікс
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 18 грудня 2024 року).*

Автори:

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор;
Лагутіна Ірина Вікторівна – доктор юридичних наук, професор;
Бориченко Катерина Валеріївна – доктор юридичних наук, професор;
Краснов Єгор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент;
Тарасенко Вікторія Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент;
Панченко Анна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент;
Шукін Олександр Сергійович – кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Сіроха Д. І. – доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка;
Синчук С. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка.

За загальною редакцією д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої

П 68 Право соціального захисту : навч. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти галузі знань 08 – Право, спец. 081 – Право [Електронне видання] / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко [та ін.] ; за заг. ред. Г. І. Чанишевої ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2024. – 202 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8395-81-0

Навчальний посібник підготований з метою надання допомоги здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти IV рівня акредитації у вивченні теоретичних основ права соціального захисту і соціального законодавства України. На основі аналізу чинного законодавства розглядаються основні проблеми системи соціального захисту України.

Навчальний посібник розрахований на здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 081-Право, аспірантів, викладачів, науковців, практичних працівників, а також читачів, які цікавляться питаннями соціального захисту в Україні.

УДК 349.2

ЗМІСТ

Передмова.	4
Тематичний план курсу	6
Теми лекцій	7
Тема 1. Соціальний захист та його організаційно-правові форми.	10
Тема 2. Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії	34
Тема 3. Право соціального захисту як галузь права україни	57
Тема 4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування	84
Тема 5. Право на пенсію та його реалізація за законодавством України	102
Тема 6. Державна соціальна допомога	123
Тема 7. Соціальні послуги, соціальні пільги та інші види соціального захисту	150
Тема 8. Медична допомога	165
Тема 9. Соціальний захист окремих категорій осіб ...	187

ПЕРЕДМОВА

Право соціального захисту є однією з провідних галузей у системі права України. На відміну від інших галузей права воно має особливе значення в житті людини. Норми права соціального захисту супроводжують людину з моменту її народження до самої смерті, оскільки в основу виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин покладені такі життєво важливі події, як вагітність і пологи, хвороба, старість, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття та ін., які трапляються в житті кожної людини.

Цей навчальний посібник підготовлено з метою надання допомоги здобувачам вищої освіти у вивченні права соціального захисту як самостійної галузі в системі права України. Вивчення навчальної дисципліни передбачає, крім лекцій, проведення практичних занять, написання курсових робіт, а також складання заліку та іспиту.

Навчальний посібник відповідає програмі курсу «Право соціального захисту» для здобувачів II курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія». У навчальному посібнику викладено матеріал за 9 темами. З кожної теми розкриваються основні теоретичні питання, що стосуються соціального захисту населення в Україні, з посиланням на необхідні нормативно-правові акти. До кожної теми додаються питання для дискусії, теми наукових повідомлень і рефератів, перелік основних нормативно-правових актів та рекомендованої спеціальної літератури з метою кращого засвоєння поданого матеріалу.

На підставі аналізу чинного законодавства розглядаються основні проблеми системи соціального захисту України. Законодавство України про соціальний захист налічує багато нормативно-правових актів, є досить динамічним. Нормативно-правові акти у сфері соціального захисту постійно розвиваються і вдосконалюються, а тому головна мета – навчити здобувачів вищої освіти орієнтуватися в них, розуміти їх зміст та правильно застосувати на практиці.

Вивчення теоретичного матеріалу потребує знання проблем по темі, а тому у навчальному посібнику надаються різні точки зору науковців, що висловлюються у літературі. Здобувачам необхідно

проаналізувати наукові підходи до тих чи інших проблем, спробувати сформулювати власну точку зору.

Здобувачам вищої освіти необхідно знати Конституцію України – основне джерело права соціального захисту, міжнародно-правові акти, в яких закріплюються стандарти соціального захисту, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, акти соціального діалогу, локальні правові акти. Важливим також є формування у здобувачів вищої освіти навичок роботи з нормативним матеріалом і матеріалами практики, застосування їх у практичній діяльності.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Найменування теми		Кількість годин		
		лекції	практичні заняття	самостійна робота
1	2	3	4	5
1	Соціальний захист та його організаційно-правові форми	2	2	6
2	Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії	2	2	6
3	Право соціального захисту як галузь права України	2	2	6
4	Загальнообов'язкове державне соціальне страхування	6	6	14
5	Право на пенсію та його реалізація за законодавством України	2	2	7
6	Державна соціальна допомога	2	4	7
7	Соціальні послуги, соціальні пільги та інші види соціального захисту	2	2	6
8	Медична допомога	2	2	6
9	Соціальний захист окремих категорій осіб	2	2	6
Всього		22	24	74

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Соціальний захист та його організаційно-правові форми – 2 год.

Етапи становлення соціального захисту в Україні та зарубіжних країнах. Соціальні ризики: поняття, класифікація та нормативне закріплення. Концепції, форми та системи соціального захисту: світовий досвід. Поняття та структура соціального захисту в Україні. Функції соціального захисту: поняття та значення. Організаційно-правові форми та види соціального захисту в Україні: загальна характеристика. Право на соціальний захист та конституційні гарантії його здійснення в Україні.

Тема 2. Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії – 2 год.

Правові аспекти соціальної стандартизації. Поняття державних соціальних стандартів і нормативів та принципи їх формування. Система і класифікація державних соціальних стандартів і соціальних нормативів, сфери їх застосування. Поняття прожиткового мінімуму та сфера його застосування. Визначення розміру прожиткового мінімуму за законодавством України. Основні державні соціальні гарантії та порядок визначення їх розміру.

Тема 3. Право соціального захисту як галузь права України – 2 год.

Поняття та предмет права соціального захисту. Метод права соціального захисту: поняття та особливості. Система права соціального захисту. Функції права соціального захисту. Співвідношення права соціального захисту із суміжними галузями права. Джерела права соціального захисту.

Тема 4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – 6 год.

Поняття, принципи та види загальнообов'язкового державного соціального страхування. Суб'єкти та об'єкти загаль-

нообов'язкового державного соціального страхування. Види соціальних послуг і матеріального забезпечення в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Види допомог та соціальних послуг. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Види допомог та соціальних послуг. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Види допомог та соціальних послуг.

Тема 5. Право на пенсію та його реалізація за законодавством України – 2 год.

Пенсійне забезпечення у солідарній системі. Пенсії за віком. Пільгове пенсійне забезпечення. Пенсії по інвалідності. Пенсії по втраті годувальника. Пенсії за вислугу років спеціалістам народного господарства. Порядок призначення та перерахунку пенсій. Недержавне пенсійне забезпечення.

Тема 6. Державна соціальна допомога – 2 год.

Поняття та ознаки державної соціальної допомоги. Відмінності державної соціальної допомоги від виплат у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Класифікація державних соціальних допомог. Порядок та умови призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми. Право осіб на державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю. Право осіб на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Право осіб на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю.

Тема 7. Соціальні послуги, соціальні пільги та інші види соціального захисту – 2 год.

Соціальні послуги: поняття, форми та види. Умови надання соціальних послуг. Соціальні пільги як правовий засіб соціального захисту. Соціальне обслуговування та діяльність соціальних служб. Натуральна допомога та технічні послуги як допоміжні засоби соціального захисту.

Тема 8. Медична допомога – 2 год.

Правове регулювання медичної допомоги. Поняття та види медичної допомоги. Екстрена медична допомога та порядок її надання. Порядок надання первинної медичної допомоги. Порядок надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Третинна (високо-спеціалізована) медична допомога та порядок надання. Паліативна медична допомога. Медична реабілітація. Порядок забезпечення населення лікарськими засобами. Порядок забезпечення населення медико-технічними засобами реабілітації.

Тема 9. Соціальний захист окремих категорій осіб – 2 год.

Соціальний захист ветеранів війни та праці. Соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Соціальний захист біженців та внутрішньо переміщених осіб. Соціальний захист військовослужбовців.

Тема 1. Соціальний захист та його організаційно-правові форми

- 1.1. Етапи становлення соціального захисту в Україні та зарубіжних країнах.
- 1.2. Соціальні ризики: поняття, класифікація та нормативне закріплення.
- 1.3. Концепції, форми та системи соціального захисту: світовий досвід.
- 1.4. Поняття та структура соціального захисту в Україні.
- 1.5. Функції соціального захисту: поняття та значення.
- 1.6. Організаційно-правові форми та види соціального захисту в Україні: загальна характеристика.
- 1.7. Право на соціальний захист та конституційні гарантії його здійснення в Україні.

Основні положення теми

1.1. Соціальний захист є одним з основних напрямів діяльності будь-якої сучасної держави, зміст якої пройшов тривалий процес становлення та розвитку, який умовно можна поділити на декілька етапів:

- зародження соціального захисту (VIII ст. – середина XVIII ст.), яке мало, у своїй більшості, релігійну основу, реалізовувалося за рахунок князя, церковної (монастирської) парафії, муніципалітету та у різні часові періоди здійснювалося у формах: **підтримки осіб похилого віку (старців)** (виділення общиною ділянок землі для заготівлі сіна, влаштування німечинних осіб похилого віку на постій до різних членів громади на кілька днів для харчування та проживання, милостиня); **підтримки дітей-сиріт** (влаштування дитини до сімей общини на певний час для утримання та виховання, приймацтво, яке відрізняється від попередньої форми тим, що дитина влаштовувалася у сім'ю на постійній основі); **надання допомоги вдовам** (забезпечення земельними ділянками, надання продуктів харчування); **толоки** (одноразова безоплатна допомога членів общини у виконанні великої за обсягом роботи (обробка

землі, збирання урожаю, перевезення сіна тощо)); *складчини* (спільне годування та заготівля кормів для худоби); *супряги* (спільне використання робочої худоби кількома власниками); *милостині князя* (надання продуктів харчування, речей побуту особам, які цього потребували і просили); *монастирської підтримки* (лікування, роздача милостині, навчання грамоті); *муниципальної допомоги* (профілактика бідності, допомога нужденним); *меценатства* (благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини і науки), які історично змінювали одна одну;

- розвиток соціального захисту в умовах асиміляції українських земель Російською імперією (друга половина XVIII ст. – початок XIX ст.), що ознаменувався формуванням державної і суто приватної форм опіки, які розвивалися у кількох напрямках: формувалася адміністративна система допомоги нужденним, яка охоплювала певні територіальні інститути допомоги і підтримки, державні запобіжні захисні заходи стосовно різних верств населення, та відповідна законодавча база, що регулювала відносини між різними суб'єктами, групами і державою, яка в подальшому була реформована шляхом інституціоналізації соціальної допомоги, тобто створення різних суспільних та приватних організацій (відомств), однією з функцій яких було саме здійснення соціального захисту (прикази, страхові каси тощо). У цей період також було розширено коло суб'єктів, яким надавалася підтримка, та її види (роздача одягу, продуктів харчування, надання дешевих обідів, лікарська допомога та отримання безкоштовних ліків, освітні послуги, допомога з тимчасової непрацездатності, допомога при народженні дитини, допомога на поховання тощо);
- соціальний захист в період існування СРСР (перша половина XIX ст. – кінець XIX ст.) характеризувався переходом значної частини функцій у цій сфері безпосередньо до держави, яка активно брала участь у сфері створення умов соціальної захищеності, охорони здоров'я населення шляхом створення спеціалізованих закладів для його обслуговування. Всі ці досягнення були нівельовані низкою недоліків у правовому регулюванні соціального захисту. Розвиток української моделі правово-

го регулювання соціального захисту, яка могла б швидше та ефективніше реагувати на нові виклики часу, був неможливий, оскільки жорстко контролювався «з центру», а проблеми соціально-вразливих верств населення на місцях замовчувались з ідеологічних міркувань. Не сприяла покращенню правового регулювання соціального захисту також ізоляція радянських високопосадовців та вчених від розробок та здобутків країн Заходу у соціальній сфері. Система соціального захисту у цей період була повністю одержавленою, у зв'язку з чим нормативно-правовими актами того періоду єдиним джерелом фінансування соціального захисту визнавався державний бюджет. Але у зв'язку з проведенням масштабних економічних реформ, «гонкою озброєнь» соціальна сфера була часто недофінансована, що спричинило декларативність більшості нормативно-правових актів УРСР у сфері соціального захисту. Багато законодавчих актів того часу просто не могли бути виконані через відсутність дієвого механізму їх реалізації, так як управління системою соціального захисту було забюрократизованим і здійснювалося на підставі та у відповідності до урядових та партійних постанов, що часто суперечили одна одній;

- сучасна система соціального захисту (1991 рік – по теперішній час) характеризується її оновленням, шляхом залучення у процесі її побудови новітніх для України принципів ринкової економіки. За період тривалістю майже трьох десятиліть Верховною Радою України нормативно-правова база України у сфері соціального захисту майже повністю пристосована до вимог сьогодення, що проявляється у розширенні можливостей здійснення недержавного соціального забезпечення недержавними пенсійними фондами, благодійними, релігійними, громадськими організаціями, фізичними особами тощо, визначення на рівні договорів процедури отримання конкретних видів соціального захисту не лише з метою подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, але й для попередження їх настання. З іншого боку, непослідовні дії законодавця, ігнорування розробок учених-юристів призводять до появи надмірної урегульованості відносин у сфері соціального захисту, протиріч у національному

законодавстві, його неспроможності ефективно регулювати суспільні відносини, що виникають у процесі захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

1.2. Соціальні ризики являють собою одну з основних категорій права соціального захисту. Наявність несприятливих наслідків конкретних життєвих обставин, що виникли у процесі життєдіяльності людини (сім'ї), є необхідною умовою виникнення відносин у сфері соціального захисту та надання особам, які зазнали їх впливу, відповідної підтримки.

Соціальним ризиком є закріплена у нормативно-правових актах складна юридично-значима обставина, при настанні якої особа (сім'я) втрачає повністю або частково засоби для існування, змушена здійснювати додаткові затрати на їх подолання або втрачає свій соціальний статус та у зв'язку з цим потребує допомоги з боку державних, недержавних органів, інших суб'єктів.

Соціальні ризики як категорія права соціального захисту характеризуються такими ознаками:

- вірогідністю настання;
- суспільним характером, що проявляється у їх масовості, оскільки настання таких обставин є потенційно можливим у житті кожної людини;
- закріпленням у нормативно-правових актах, у т.ч. законах, підзаконних актах, актах органів місцевого самоврядування, колективних договорах тощо, як обставин, внаслідок настання яких у особи виникає право на соціальний захист;
- неможливістю особи (сім'ї) з об'єктивних причин самотійно подолати їх негативні наслідки;
- правовою природою наслідків, якими є матеріальна незабезпеченість, що проявляється у: втраті або зменшенні заробітку, іншого доходу, що є джерелом засобів для існування як для особи, так і членів її сім'ї, а також необхідності здійснення додаткових затрат зумовлених настанням соціального ризику, та соціальне неблагополуччя, яким визнається втрата чи зміна соціально статусу, що, як у сукупності, так і кожен окремо, стають підставами для соціального захисту;
- об'єктивним характером наслідків соціальних ризиків, які настають незалежно від волі особи. При цьому не можна го-

ворити про об'єктивний характер самих соціальних ризиків, так як деякі з них, особливо у сфері соціального захисту сімей з дітьми, залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів їх настання – частіше за все, вагоме значення мають воля та бажання особи (вагітність та пологи, усиновлення дитини, утримання дитини одинокою матір'ю (батьком) тощо)¹.

Важливе значення у праві соціального захисту як навчальній дисципліні має також класифікація соціальних ризиків, яка може бути проведена на підставі низки критеріїв, серед яких: організаційно-правова форма соціального захисту, правова природа наслідків соціальних ризиків, сфера поширеності, способи державного забезпечення тощо.

Критерій класифікації соціальних ризиків	Види соціальних ризиків
– організаційно-правова форма соціального захисту:	страхові – можливість настання негативних наслідків у вигляді втрати заробітної плати (доходу) або її зменшення для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, та деяких інших осіб, чітко передбачених законом; <i>(досягнення пенсійного віку, інвалідність, втрата годувальника, тимчасова втрата працездатності, вагітність та пологи, безробіття, часткове безробіття, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, смерть)</i>
	нестрахові – вірогіднісна складна юридично-значима обставина, з настанням якої особа (сім'я) набуває прав на всі види соціального захисту, не охоплені системою загальнообов'язкового державного соціального страхування; <i>(малозабезпеченість, хвороба, самотність, сирітство, народження дитини, бездомність, інвалідність з дитинства тощо)</i>

¹ Тарасенко В. С. Соціальні ризики у праві соціального забезпечення. *Духовні засади сучасного правогенезу*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання», 29-30 листопада 2013 року /відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С. В. Ківалов. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 290.

Критерій класифікації соціальних ризиків	Види соціальних ризиків
– правова природа наслідків соціальних ризиків:	економічні – юридично-значимі обставини, пов'язані з втратою чи зниженням заробітку, доходу, необхідністю здійснення додаткових затрат для утримання непрацездатних через вік чи стан здоров'я членів сім'ї; <i>(малозабезпеченість, втрата годувальника, безробіття, утримання дитини тощо)</i>
	соціальні – можливість настання життєвої ситуації, негативні наслідки якої призводять до зміни соціального статусу та прямо не впливають на стан матеріальної забезпеченості особи; <i>(сирітство, бездомність, безпритульність, самотність тощо)</i>
– сфера поширеності:	універсальні – соціальні ризики, настання яких є найбільш потенційно можливим у житті кожної людини, окремі з них характеризуються безумовністю настання; <i>(безробіття, малозабезпеченість, хвороба, смерть тощо)</i>
	групові/класові – соціальні ризики, настання яких можливе у процесі життєдіяльності окремих категорій суб'єктів, що визначаються, як правило, родом їх трудової діяльності; <i>(нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання тощо)</i>
	ризики певних етапів життя – соціальні ризики, настання яких пов'язане з досягненням людиною певного віку; <i>(вагітність та пологи, утримання дитини, досягнення пенсійного віку тощо)</i>
	міжпоколінні – соціальні ризики, які з певною умовністю передаються від батьків до дітей; <i>(малозабезпеченість, насильство в сім'ї тощо)</i>

Критерій класифікації соціальних ризиків	Види соціальних ризиків
– способи державного забезпечення:	традиційні – соціальні ризики, що характеризуються найбільшою типовістю і найвищою вірогідністю настання. Для визначення їх переліку, як правило, застосовують норми Конвенції Міжнародної організації праці №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року (ратифікована Законом України від 16 березня 2016 року) та Європейського кодексу соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року (підписаний Україною 10 листопада 2016 року); <i>(хвороба, безробіття, старість, трудове каліцтвом, професійне захворювання, утриманням дітей, вагітність і пологи, інвалідність, втрата годувальника)</i>
	нетрадиційні – соціальні ризики, визначення у нормативно-правових актах яких юридично-значимими обставинами у сфері соціального захисту, пов'язано з розвитком державності та суспільства. Вони характеризуються меншою типовістю та нижчою вірогідністю настання порівняно з традиційними соціальними ризиками; <i>(аварія на ЧАЕС, проведення АТО (ООС), часткове безробіття тощо)</i>

1.3. Спочатку у світі сформувалися дві основні моделі (концепції) захисту населення на випадок соціальних ризиків. Перша – система Бісмарка (континентальна), основна ідея якої полягала в організації соціального захисту на основі взаємної допомоги і соціального страхування працюючого населення; соціальні допомоги в рамках соціального страхування призначалися лише працюючому населенню залежно від їх доходів. Друга – система У. Беверіджа (атлантична), яка базувалася на принципі забезпечення мінімального споживчого бюджету всього населення держави.

Концепція Отто фон Бісмарка ґрунтувалася на чотирьох фундаментальних принципах:

1) визначення обсягів соціального захисту на основі зайнятості та рівні трудового доходу;

2) обов'язковому захисті лише найманих працівників, заробітна плата яких є нижчою за визначену мінімальну суму, тобто для тих, хто не може користуватися індивідуальним страхуванням;

3) захисті на основі методології страхування, що встановлює паритетне співвідношення між внесками найманих працівників та роботодавців, а також між виплатами та внесками;

4) захистом управляють самі роботодавці та наймані працівники. Своєю чергою визначальними ознаками системи У. Беверіджа є:

- принцип універсальності захисту, що означає гарантування надання соціальної допомоги у випадку настання будь-яких соціальних ризиків для всіх категорій населення;
- єдність захисту, що полягає у достатності допомоги для задоволення базових потреб людини у конкретній ситуації;
- інтеграція таких організаційно-правових форм соціального захисту, як: соціальне страхування і соціальна допомога, що проявлялася у координації трьох головних напрямів: соціальної політики, заснованої на гарантованому доході, політики охорони здоров'я та політики повної зайнятості.

Нині спостерігається тенденція до злиття цих концепцій, а також їх удосконалення. Зараз у світі є різні їх модифікації:

- **соціально-демократична модель Скандинавських країн** (Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія, Фінляндія), за якою держава бере на себе значну частку відповідальності за соціальний захист населення і ставить глобальним політичним завданням забезпечення повної зайнятості, відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50 %), соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, що має чітко виражену соціальну спрямованість. Характерними ознаками цієї моделі є: високі темпи економічного зростання за державної підтримки; справедливий розподіл доходів; активна участь держави у розробці та реалізації соціальних програм; встановлення і підтримка високих стандартів життя і доходів населення; скоординована політика уряду, підприємців та профспілок у забезпеченні максимального рівня зайнятості і високих стандартів оплати праці; високі податки та висока податкова база;

- **ліберальна модель** (Австралія, Канада, Великобританія), яка передбачає мінімальне втручання держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання. Домінуючу роль у соціальній сфері відіграють не державні органи, а приватні благодійні організації, створені за різними ознаками – етнічними, релігійними чи іншими. Ця модель передбачає державні зобов'язання щодо соціального захисту лише для найбільш вразливих груп населення, інші громадяни повинні забезпечувати себе самостійно;
- **неоліберальна модель** (США), за якою проблеми соціального захисту переважно вирішуються між підприємцями (роботодавцями) та найманими працівниками, у вирішенні яких активну участь беруть профспілки, характеризується відсутністю уніфікованої системи соціального захисту, мінімалістським підходом до розв'язання соціальних проблем, передбачає реалізацію федеральних програм на рівні штатів із подвійним фінансуванням із бюджетів обох рівнів, існування розгалуженої мережі добровільного медичного страхування, частково регульованого державою, існування приватних закладів із надання платних соціальних і медико-соціальних послуг, активну діяльність благодійних організацій;
- **неоконсервативна модель** (Німеччина), що ґрунтується на змішаному державно-приватному вирішенні соціальних проблем, що передбачає систему колективної відповідальності під контролем держави. Відповідальність за долю своїх працівників несе підприємство, організація чи установа, у якій зайнятий працівник. Підприємство, стимулюючи працівників до внесення максимального трудового вкладу, пропонує йому різні види соціальних гарантій у вигляді пенсійного забезпечення, часткової оплати медичних, рекреаційних послуг та освіти (підвищення кваліфікації). Фінансовою основою даної концепції соціального захисту є кошти підприємств і корпоративних соціальних фондів;
- **японська модель** (Японія) передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності

в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у розв'язанні соціально-економічних проблем, піднесення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Незалежно від існуючих концепцій організаційно-правовими формами соціального захисту, які у сучасних умовах застосовуються в зарубіжних країнах, є: соціальне страхування, соціальна допомога за рахунок бюджетних асигнувань, недержавне соціальне забезпечення.

Системи соціального захисту зарубіжних країн мають довгу історію і сформувалися в сучасному вигляді досить давно. На нинішньому етапі найважливіше завдання у галузі розвитку систем соціального захисту полягає в необхідності їх пристосування до потреб сучасного суспільства, що змінилися. Одним із напрямів досягнення визначеної мети є організація захисту від нових ризиків, що виникають на ринку праці, пов'язані з демографічними процесами, політичними кризами, соціальною інтеграцією /дезінтеграцією й зайнятістю.

1.4. У сучасних умовах у науці права соціального захисту триває дискусія щодо співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

Визначаючи поняття «соціальний захист», науковці в основу відповідних дефініцій покладають різні критерії: правові підстави соціального захисту; коло суб'єктів, що здійснюють захисту; види захисту; джерела; функції і т.д.

Так, наприклад, Н. Б. Болотіна доходить висновку, що соціальний захист – це організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців¹.

Таку позицію вченої підтримує А. О. Медвідь, яка зазначає, що соціальний захист являє собою організаційно-правову діяльність держави, яка виражається у матеріальній допомозі та соціальному

¹ Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. №4. С. 38.

обслуговуванні осіб, які зіштовхнулися з життєвими обставинами, що визнаються суспільно значимими на даному етапі розвитку держави, за рахунок державних та місцевих бюджетів та інших незаборонених законом джерел фінансування¹.

С. М. Синчук, своєю чергою, з посиланням на семантичне тлумачення категорій доводить, що соціальним забезпеченням є наданням достатніх матеріальних засобів для життя будь-кому із суспільства². Як зазначає вчена, в результаті здійснення права на соціальне забезпечення задовольняються два види інтересу уповноваженої особи: щодо отримання від зобов'язаних суб'єктів достатніх засобів для існування та щодо подолання наслідків небезпек.

Не дивлячись на відмінності у підходах до визначення поняття соціального забезпечення, більшість науковців погоджуються, що його властивостями є:

- гарантування державою;
- здійснення після настання несприятливих наслідків соціальних ризиків;
- здійснення шляхом надання визначених законом конкретних грошових виплат, соціального обслуговування, соціальних пільг, житлових субсидій тощо;
- спрямування на забезпечення кожному рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум;
- фінансування за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету, загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Таким чином, соціальне забезпечення – це комплекс юридичних, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Відмінними від вищеназваних ознак соціального забезпечення є ознаки соціального захисту, якими визначають:

- гарантування державою;

¹ Медвідь А. О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. №21. С. 93.

² Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 15.

- можливість отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження соціальних ризиків, а у разі їх настання – подолання або пом'якшення їх несприятливих наслідків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності;
- здійснення з метою забезпечення кожному достойного життєвого рівня, що включає достойне харчування, одяг та житло, освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя;
- фінансування за рахунок усіх не заборонених законом джерел.

Таким чином, соціальний захист – це комплекс юридичних, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на забезпечення відповідних категорій осіб матеріальними благами та/або нематеріальними заходами для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

В Україні створена дворівнева система соціального захисту: державний та недержавний соціальний захист.

Державний здійснюється шляхом функціонування загальної системи соціального захисту, яка включає дві організаційно-правові форми: загальнообов'язкове державне соціальне страхування та державну соціальну допомогу; спеціального соціального забезпечення, що застосовується до осіб, які виконують певний вид державної діяльності та не підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (військовослужбовці, особи начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ та ін.), або є застрахованими, але у зв'язку з характером їх трудової діяльності держава бере на себе обов'язок щодо їх підвищеного соціального забезпечення або покладає такий обов'язок на конкретних осіб (прокурори, державні службовці); додаткового соціального забезпечення, що полягає у наданні особам, членам їх сімей додаткових матеріального забезпечення та соціальних послуг за рахунок державного, місцевого бюджетів, інших джерел фінансування соціального забезпечення, у зв'язку з особливими соціальними ризиками.

Недержавне соціальне забезпечення здійснюється в рамках пенсійного забезпечення і соціального обслуговування.

1.5 Функціями соціального захисту є основні напрями впливу комплексу заходів, пов'язаних з розподілом соціальних благ та послуг серед осіб, які потребують соціального захисту.

Соціальний захист виконує такі функції:

- економічну, що полягає в тому, що через розподіл валового національного доходу здійснюється акумуляція коштів у спеціалізовані соціальні фонди з використанням їх у подальшому з метою надання особі матеріальної підтримки чи соціальних послуг у зв'язку з настанням несприятливих наслідків соціальних ризиків. Проявом економічної функції є також повна чи часткова заміна втраченого заробітку чи іншого доходу у зв'язку з досягненням пенсійного віку, непрацездатністю, втратою годувальника, часткова компенсація додаткових витрат у зв'язку з настанням певних життєвих обставин (наприклад, народження дитини), а також забезпечення мінімального рівня задоволення базових потреб малозабезпечених верств населення;
- виробничу, яка проявляється в тому, що право на багато видів соціального захисту залежить від трудової діяльності особи, а рівень забезпечення в окремих випадках прямо залежить від характеру та розміру винагороди за працю;
- реабілітаційну, яка полягає у відновленні втрачених через певну обставину соціального статусу чи окремих функцій організму людини шляхом забезпечення різними видами грошових виплат, соціальних послуг, соціальних пільг тощо, які дозволяють попередити зuboжіння, підтримати достатній рівень життя соціального вразливих верств населення;
- соціальну, яка гарантує людині реалізацію її конституційного права на соціальний захист. Ця функція сприяє підтриманню соціального статусу громадян при настанні різноманітних соціальних ризиків (хвороби, інвалідності, старості, смерті годувальника, безробіття, бідності) у результаті надання різноманітних видів матеріального забезпечення, соціальних послуг, пільг з метою підтримання належного рівня життя і попередження зuboжіння;
- політичну, яка спрямована на зняття або пом'якшення можливої соціальної напруги в суспільстві, забезпечення достатнього рівня життя людей шляхом надання їм пенсій, допомог, послуг, пільг, компенсацій, встановлення державних соціальних стандартів і нормативів та ін.;
- демографічну, яка спрямована на забезпечення розширеного відтворення населення, подолання тенденції до зменшення

чисельності населення шляхом впливу системи соціального забезпечення на такі важливі демографічні процеси, як тривалість життя, смертність, народжуваність тощо;

- виховну, що проявляється у впливі існуючої системи соціального захисту на свідомість (думки, почуття, волю) людей з метою прищеплення їм таких рис, як працелюбство, ощадливість, впевненість у завтрашньому дні, турбота про непрацездатних, благодійництво, любов до здорового способу життя, дисциплінованість при сплаті страхових внесків (єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування) та виконанні інших обов'язків, покладених на них державою.

1.6. Організаційно-правова форма соціального захисту – це сукупність юридичних, фінансових, організаційних заходів, спрямованих на акумуляцію коштів з наступним їх розподілом серед населення для ліквідації або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, на основі принципу соціальної справедливості.

Критеріями виокремлення організаційно-правових форм є: 1) коло осіб, які підлягають захисту; 2) способи акумуляції грошових коштів, за рахунок яких здійснюється соціальне захист; 3) види та розміри захисту, а також умови його надання; 4) система органів, що здійснює соціальний захист населення¹.

Серед науковців досі немає єдності щодо виокремлення видів організаційно-правових форм соціального захисту населення.

Як вважає професор І. М. Сирота, до організаційно-правових форм соціального забезпечення належать обов'язкове державне пенсійне страхування; обов'язкове державне соціальне страхування працівників; соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету; утримання непрацездатних громадян в установах соціального призначення усіх форм власності; адресна соціальна допомога малозабезпеченим громадянам; недержавне пенсійне забезпечення; благодійна допомога².

¹ Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 234.

² Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. С. 21.

І. С. Ярошенко по-іншому підійшла до визначення переліку організаційно-правових форм, у яких здійснюється соціальне забезпечення. На думку вченої, для України характерно використання таких організаційно-правових форм, як страхування (пенсійне та соціальне); соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань із Державного бюджету; забезпечення за рахунок коштів соціальних фондів, благодійних організацій, добровільних внесків громадян; утримання непрацездатних громадян в установах соціального призначення різних форм власності; адресна соціальна допомога; недержавне пенсійне забезпечення¹.

Деякі науковці обмежують перелік організаційно-правових форм соціального забезпечення. Так, О. В. Бермічева зазначає, що воно здійснюється лише у двох формах: соціальне страхування, в тому числі пенсійне, та соціальна допомога².

Більшість науковців серед організаційно-правових форм соціального забезпечення населення виділяє загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є підсистемою соціального захисту та включає в себе декілька видів; державну соціальну допомогу; спеціальне соціальне забезпечення; додаткове соціальне забезпечення та недержавне соціальне забезпечення³.

У рамках певної організаційно-правової форми соціального захисту здійснюється надання матеріальних благ та/або соціальних послуг, які направлені на подолання несприятливих наслідків різних соціальних ризиків, їх профілактику. Ці заходи охоплюються загальним поняттям «вид соціального захисту».

Питання про перелік видів соціального захисту, як і його форм, також є дискусійним.

Формулювання видів соціального забезпечення дуже сильно залежить від тлумачення самим ученим нормативно-правових актів, рівня узагальнення та конкретизації понять і дефініцій, тобто має дуже суб'єктивний характер.

¹ Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. С. 6.

² Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2002. С. 13

³ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. С. 6.

На думку І. М. Сироти, видами соціального забезпечення є соціальні виплати, послуги, пільги¹. Такої ж думки притримується С. М. Синчук, щоправда, розширюючи поняття «соціальні виплати» соціальними допомогами і пенсіями².

І. С. Ярошенко зазначає серед видів соціального забезпечення тільки пенсії, допомоги і послуги³.

Б. І. Сташків вважає, що поняття «право соціального забезпечення» зазвичай вживається в конституційному праві, а у соціальному забезпеченні більш прийнятним було б вживати поняття «право на конкретний вид соціального забезпечення»⁴. Таким чином, учений пропонує такі права людини: на пенсійне забезпечення, надання пільг, натуральну допомогу і надання послуг, забезпечення грошовими допомогами, компенсаційні виплати. Ці права, відповідно, і є видами соціального забезпечення.

Ще більше розширює ряд видів Н. Б. Болотіна, додаючи до нього види, в цілому, більш орієнтовані саме на підтримку осіб із проблемами зі здоров'ям, а саме: медичну допомогу, лікарські засоби, технічні засоби для реабілітації та пересування, інші вироби медичного призначення. Також серед видів учена виділяє житлово-комунальні субсидії.

На нашу думку, саме такий розширений перелік, запропонований Н. Б. Болотіною, є найбільш вдалим, оскільки дозволяє точно висвітлити види соціального захисту тих верств населення, які потребують сторонньої підтримки.

Тож, незалежно від того, через яку організаційно-правову форму здійснюється соціальний захист, воно поділяється на такі види: грошові виплати; натуральна допомога; пільги; субсидії; медична допомога; лікарські засоби; інші вироби медичного призначення, технічні засоби реабілітації, технічні засоби пересування; соціальне

¹ Право соціального забезпечення України: [навч. посібник] / [за ред. П. Д. Пилипенко]. К.: Істина, 2007. С. 30.

² Синчук С. М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак; за ред. С. М. Синчук. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. С. 55.

³ Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. С. 10.

⁴ Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 24.

обслуговування. В рамках тієї чи іншої форми соціального захисту одночасно можуть надаватися кілька його видів.

1.7. Право на соціальний захист є закріпленою нормативно-правовими актами (міжнародними та національними) мірою можливої поведінки особи, спрямованою на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання.

Право на соціальний захист є основним, соціальним, майновим, регулятивним, індивідуальним правом людини, що реалізується на основі поєднання публічно- й приватно-правового регулювання шляхом виконання уповноваженими суб'єктами позитивних зобов'язань з метою задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

Лише у випадку наділення правом на соціальний захист сім'ї воно набуває ознак колективного права, при цьому інші характерні юридичні ознаки цього права не змінюються.

Гарантіями права на соціальний захист є певні умови, способи і засоби, існування яких покликане найефективніше забезпечити можливість задоволення інтересу щодо отримання матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності.

Основними нормативно-правовими гарантіями права на соціальний захист є конституційні (загальні та спеціальні). Під загальними конституційними гарантіями розуміють ті, що забезпечують реалізацію будь-яких прав людини. До них належить визначення у ст. 1 Конституції України нашої держави як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3); забезпечення дії принципу верховенства права (ст. 8); визнання міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного

законодавства (ст. 9); закріплення принципу, згідно з яким права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією, не є виснаженими та не можуть бути скасовані, заборони звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22); гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) та ін.

Призначення спеціальних конституційних гарантій полягає у безпосередньому забезпеченні права на соціальний захист. Основною у цьому сенсі є ст. 46 Конституції України, якою громадянам України гарантовано право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, що забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Спеціальні конституційні гарантії права на соціальний захист закріплені також ст. 17 Конституції України, якою гарантується забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, ст. 48 Конституції України, яка визначає право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло, ст. 49 Конституції України, якою передбачено право громадян, які потребують соціального захисту, на отримання житла державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату, ст. 51 Конституції України, відповідно до якої сім'я, дитинство, материнство, батьківство охороняються державою та ін.

Питання для дискусії:

1. Охарактеризуйте концепції соціального захисту, які існують у світі. Яка з них, на Вашу думку, є найбільш ефективною?
2. Які основні риси притаманні системі соціального захисту в Україні?
3. Яким чином співвідносяться поняття «соціальне забезпечення» та «соціальний захист»?
4. Чи може, на Вашу думку, громадянин України оскаржити до Європейського суду з прав людини необґрунтовану відмову у здійсненні перерахунку пенсії за віком?
5. Охарактеризуйте сучасний стан соціального захисту в Україні. Наведіть відомі Вам приклади порушення прав громадян України на соціальний захист.

Теми наукових повідомлень і рефератів:

1. Соціальні ризики у міжнародно-правових актах.
2. Системи соціального захисту в окремих зарубіжних країнах: досвід для України.
3. Сучасний стан дотримання конституційних гарантій права на соціальний захист.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. *Офіційний вісник України*. 2016. №28 /№99, 19.12.2017 /Ст. 1100.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 2006. №32. Ст. 2371.
4. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року. *Збірка договорів Ради Європи*. Київ: Парламентське видавництво, 2000.
5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року, першого протоколу та про-

- токолів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року №476/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №22-23. Ст. 197.
6. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102: Закон України від 16 березня 2016 року №1024-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №16. Ст. 161.
 7. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні. К.: Знання, 2010. 107 с.
 8. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 663 с.
 9. Бориченко К. В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки*. 2016. №59. С. 301-310.
 10. Бориченко К. В. Поняття та ознаки додаткового соціального захисту як організаційно-правової форми соціального захисту. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 4 квітня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /уклад.: В. Р. Кравчук, М. П. Прачук, О. П. Олександрук; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2015. С. 22-26.
 11. Бориченко К. В. Форми та види соціального захисту сімей з дітьми. *Митна справа*: науково-аналітичний журнал. 2013. №5 (89). С. 235-242.
 12. Бориченко К. В. Співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 101-104 URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/28.pdf
 13. Бориченко К. В. Судовий захист права на соціальний захист в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. №1. С. 40-47.
 14. Гудзь А. О. Благодійна діяльність підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 265-269.
 15. Гудзь А. О. Класифікація форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №1. С. 61-64.
 16. Гудзь А. О. Комплексність як ознака права на соціальний захист та право на недержавне соціальне забезпечення як його елемент.

- Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.)* [Електронне видання] /укл. А. А. Сірякова; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса, Фенікс, 2023. – 330 с. С. 238-241.
17. Гудзь А. О. Недержавне соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. №3. С. 78-82.
 18. Гудзь А. О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. Серія «Право». 2018. №4. С. 65-68.
 19. Гудзь А. О. Розділ на тему «Право на соціальне забезпечення: європейські стандарти та законодавство України». Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія /за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 312 с. С. 280-310.
 20. Гудзь А. О. Система соціального захисту України та місце у ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2019. №40. С. 106-109.
 21. Гудзь А. О. Суб'єкти правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.)* /за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. 790 с. С. 467-469.
 22. Гудзь А. О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. №58. С. 152-155.
 23. Заворотченко Т. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 2007. №5. С. 110-116.
 24. Костюк В. Л. Конституційне право на соціальний захист в умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Публічне право*. 2015. №2 (18). С. 252-259.

25. Куземська С. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як організаційно-правова форма соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 39. С.367-371.
26. Лавріненко О. Поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»: їх зміст, співвідношення та правове значення. *Правничий часопис Донецького університету*. 2005. №1. С. 9-17.
27. Медвідь А. О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. №21. С. 92-94.
28. Медвідь А. О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг і межі. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2016. №3(53). С. 39-42.
29. Медична допомога як вид соціального забезпечення: монографія/Олеся Корнілова; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2021. 214 с.
30. Право соціального забезпечення в Україні: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /за ред. П. Д. Пилипенко. 3-тє вид., переробл. і доповн. К.: Ін Юре, 2010. 504 с.
31. Право соціального забезпечення України: навч. посібник (з урахуванням новел пенсійної реформи) /за ред. П. Д. Пилипенка. 3-тє вид., змін. і доповн. К.: Істина, 2012. 232 с.
32. Прилипко С. М. До питання визначення організаційно-правових форм і видів соціального забезпечення. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2006. Вип. 17. С. 242-249.
33. Рабінович П. П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: напрями удосконалення. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. №1. С. 66-74.
34. Рудик В. А. Забезпечення права людини на соціальний захист з огляду діяльності Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 106-109.
35. Рудик В. А. Щодо питання про конституційні гарантії права людини на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. №6. С. 25-28.
36. Свистунова О. В. Сутність та ознаки конституційного права людини та громадянина на соціальний захист. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. №4. С. 42-48.

37. Синчук С. М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.)*. Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28-32.
38. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. 408 с.
39. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист? *Предприимательство, хозяйство и право*. 2000. №8. С. 54-57.
40. Сташків Б. І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.
41. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.
42. Тарасенко В. С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 338-342.
43. Тарасенко В. С. Правові стимули підвищення народжуваності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. №32. С. 67-70.
44. Тарасенко В. С. Розділ на тему «Організаційно-правові форми та види соціального захисту в умовах інтеграційного розвитку України». *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія /за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія»*. – Одеса: Фенікс, 2022. 312 с. С. 249-280.
45. Толмач О. Право людини на життя його гарантії у сфері соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. №3. С. 68-71.
46. Чанишева Г. І. Соціальна політика: поняття, цілі, правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №11. С. 80-85.
47. Чанишева Г. І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Juris Europensis Scientia (Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Правознавство)*. 2020. Випуск 3. С. 55-59.

48. Чанишева Г. І. Малозабезпеченість. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.342-347.
49. Яковлева Г. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист. *Підприємство, господарство і право*. 2017. №2. С. 100-104.
50. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 /І. С. Ярошенко; Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана. К., 2006. 18 с.
51. Krasnov, Y., Truba, V., Anna Hudz, A., Potopakhina, O., Skorobagatko, A. Non-state social security: International legal comparative experience. *Cuestiones Políticas* Vol. 41, No 78 (2023), 504-522 / September, 2023. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40680>
52. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Pozharova, O., Potopakhina, O., & Nanieva, M. International standards of rights in the field of social security. *Amazonia Investiga*. 2023. 12(65), 77-83. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.8>.

Тема 2. Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії

- 2.1. Правові аспекти соціальної стандартизації.
- 2.2. Поняття державних соціальних стандартів і нормативів та принципи їх формування державних соціальних стандартів і нормативів.
- 2.3. Система і класифікація державних соціальних стандартів і соціальних нормативів, сфери їх застосування.
- 2.4. Поняття прожиткового мінімуму та сфера його застосування.
- 2.5. Визначення розміру прожиткового мінімуму за законодавством України.
- 2.6. Основні державні соціальні гарантії та порядок визначення їх розміру.

Основні положення теми

2.1. Проблема соціальної стандартизації має широкі межі, її забезпечення визначається станом розвитку економіки держави. На конкретному етапі соціально-економічного розвитку суспільство висуває певні вимоги до рівня та якості життя людини. Сукупність таких вимог і визначає соціальний стандарт.

Відносини щодо стандартизації у сфері соціального захисту регулюються такими нормативно-правовими актами: законами України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5.10.2000 року, «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 року, «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року, Державним класифікатором соціальних стандартів і нормативів, затвердженим наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 року.

Інститут соціальної стандартизації виходить за межі права соціального захисту, оскільки охоплює значно ширше коло суспільних відносин, зокрема в сфері трудових, житлових, медичних відносин, у сфері освіти тощо.

Соціальний стандарт – це певна модель, що характеризує якість та рівень життєдіяльності людини. Стандарти встановлюються згідно чинного законодавства спеціально уповноваженими органами в процесі стандартизації.

Стандартизація – це діяльність, спрямована на досягнення впорядкування у відповідній сфері шляхом встановлення положень для загального та багаторазового використання по відношенню до реально існуючих та потенціальних завдань. Ця діяльність передбачає розробку та опублікування відповідних стандартів.

Соціальні стандарти встановлюються і гарантуються державою, яка зобов'язана забезпечити всім громадянам достатній життєвий рівень. Згідно зі ст. 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

2.2. На законодавчому рівні вперше стандарти соціального захисту були визначені Загальною декларацією прав людини, прийнятою і проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. згідно якої, кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22).

У національному законодавстві визначення поняття «державні соціальні стандарти» міститься в ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Відповідно до її положень державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Таким чином, соціальні стандарти можна визначити як еталони, що мають характеризувати доступ до соціальних благ в межах того чи іншого соціуму.

На думку Н. Б. Болотіної, «соціальний стандарт» – це, з одного боку, цільовий орієнтир, на досягнення якого спрямована соціальна політика, з іншого – засіб, за допомогою якого може визначатися обсяг ресурсів, необхідних для досягнення певного рівня забезпеченості і задоволення потреб населення¹.

¹ Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрями їх упровадження в юридичну практику України. *Захист соціальних та економічних прав: міжнародні стандарти і законодавство України*: мат. наук.-практ. конф. (12 березня 2004 року); за ред. О. Ф. Штанька, Н. Б. Болотіної. Київ: КІОІ МВС України, 2004. Ч.1. С. 13.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

М. С. Кривцова серед основних рис державних соціальних стандартів виділяє те, що вони: 1) визначаються нормативно-правовими актами; 2) діють у соціальній сфері; 3) є нормами і нормативами; 4) установлюються в мінімальних обсягах; 5) обумовлені можливостями національної економіки; 6) періодично переглядаються; 7) є єдиними на всій території країни; 8) фінансуються за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів; 9) спрямовані на збалансування інтересів роботодавців, працівників та держави¹.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими принципами:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;
- соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

¹ Кривцова М. С. Система державних соціальних стандартів та гарантій в Україні: вплив на доходи населення та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. №6. С. 121.

2.3. На підставі аналізу міжнародного та національного законодавства можна провести класифікацію державних соціальних стандартів за різними критеріями.

О. Г. Чутчева, зокрема, класифікує соціальні стандарти за такими підставами:

- відповідно до рівня правової регламентації та суб'єктів стандартизації (міжнародні, регіональні, національні, стандарти організацій);
- залежно від об'єктів стандартизації на: 1) стандарти в сфері отримання доходів громадян, що забезпечують доступ до мінімуму благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності); 2) стандарти в сфері отримання державних соціальних надань на страховій або на безоплатній основі, що забезпечують доступ до мінімуму благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності); 3) стандарти в сфері отримання від державних або недержавних організацій на платній основі додаткових благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життя);
- залежно від фінансування – нормативи соціальної забезпеченості (сукупні видатки за визначеними нормативно-правовими актами соціальними стандартами) та нормативи витрат (реально профінансовані соціальні стандарти)¹.

Відповідно до рівня задоволення сукупності соціальних потреб населення соціальні стандарти можуть поділятися на мінімальні, середні та раціональні. Залежно від ступеня реалізації соціальні стандарти можуть бути оптимальні (нормативно встановлені) та статистичні (фактично встановлені).

В Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» не надається класифікація державних соціальних стандартів, а лише встановлюються сфери їх застосування. Згідно із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» *соціальні нормативи* за характером задоволення соціальних потреб поділяються на:

¹ Кривцова М. С. Шляхи підвищення державних соціальних стандартів у політиці доходів населення. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. №4. С. 255.

- нормативи споживання – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;
- нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;
- нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб *соціальні нормативи* поділяються на:

- нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб;
- статистичні нормативи – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Державні соціальні стандарти *у сфері доходів населення* встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

Державні соціальні нормативи *у сфері надання соціальних послуг* встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

З цією метою визначаються:

- перелік, види та обсяги соціальних послуг, які надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів і страхових фондів;
- норми та нормативи надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- показники якості соціальних послуг.

Державні соціальні нормативи *у сфері житлово-комунального обслуговування* встановлюються з метою визначення державних соціальних гарантій щодо надання житлово-комунальних послуг та розмірів витрат на найм житла, управління житлом і оплати комунальних послуг, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло.

Державні соціальні нормативи *у сфері транспортного обслуговування та зв'язку* включають:

- норми забезпечення транспортом загального користування;
- показники якості транспортного обслуговування;
- норми забезпеченості населення послугами зв'язку.

До державних соціальних нормативів *у сфері охорони здоров'я* включаються:

- перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я;
- нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур;
- показники якості надання медичної допомоги;
- нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами;
- нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою;
- нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я;
- нормативи санаторно-курортного забезпечення;
- нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

До державних соціальних нормативів *у сфері забезпечення навчальними закладами* включаються:

- перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти;
- нормативи граничного наповнювання класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах;
- норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів.

До державних соціальних нормативів *у сфері обслуговування закладами культури* включаються:

- перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами, підприємствами, організаціями та установами культури;
- показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями та установами культури;
- нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями та установами культури.

До державних соціальних нормативів *у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту* включаються:

- перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами фізичної культури, спорту, а також дитячо-юнацькими спортивними школами;
- нормативи забезпечення населення закладами фізичної культури та спорту.

До державних соціальних нормативів *у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування* включаються:

- нормативи забезпечення населення побутовими послугами;
- показники якості надання побутових послуг;
- нормативи забезпечення торговельною площею та місцями у закладах громадського харчування;
- показники якості та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування.

Держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів.

Вдосконалення системи норм і нормативів повинно формуватися на основі державної системи соціальної стандартизації, яка має на-

ближатися, а з часом і відповідати системі соціального захисту і соціальних стандартів країн Європейського Союзу. Державна система соціальної стандартизації повинна забезпечити принципово новий механізм нормативно-правового регулювання соціальної сфери.

2.4. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 року визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Аналогічне визначення цього поняття міститься і в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 року.

Разом з тим, можна стверджувати, що визначення поняття прожиткового мінімуму, яке закріплене в чинному законодавстві України, не відповідає реаліям, його фактичному розміру та застосуванню в сучасних умовах. Протягом тривалого часу прожитковий мінімум залишався основою соціальної політики держави, показником, від якого залежала величина всіх інших соціальних виплат та допомог, встановлених в нашій державі.

Прожитковий мінімум в тому значенні, як він запропонований законодавцем, остаточно втрачає свій сенс та актуальність, оскільки несуттєве поступове підвищення прожиткового мінімуму протягом року, як це визначається щорічно в законах України про Державний бюджет, так і не змогло забезпечити різним соціально вразливим групам населення достатнього життєвого рівня.

О. В. Тищенко пропонує розглядати прожитковий мінімум як законодавчо встановлений мінімальний розмір місячного доходу громадян держави, необхідний для збереження здоров'я і підтримання належного рівня життєдіяльності громадян (задоволення соціальних (біологічних, духовних) потреб людини), базуючись на споживчих цінах на продукти харчування, непродовольчі товари та послуги та витрат на обов'язкові платежі та збори¹.

¹ Тищенко О. В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. №4 (29). С. 103.

Т. В. Новосільська наголошує на тому, що прожитковий мінімум виступає в якості інструмента регулювання соціального розвитку, соціальної підтримки та соціального захисту населення в умовах ринку¹.

На думку провідних вчених США, Канади, Великобританії, Франції, Польщі, Угорщини та Шотландії прожитковий мінімум – це рівень споживання, достатній для виживання та підтримки нормального стану здоров'я окремої людини або сім'ї².

Прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції України та законів України;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом. Залежно від прожиткового мінімуму для працездатних осіб встановлюється мінімальний розмір заробітної плати, від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність – мінімальний розмір пенсії, а розміри соціальної допомоги та інших соціальних

¹ Новосільська Т. В. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. №3(2). С. 175.

² Бардакова С. М., Ховрак І. В. Прожитковий мінімум як ключовий соціальний норматив. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 14–16 травня 2015 р.). Львів, 2015. С. 39.

виплат залежать від прожиткового мінімуму відповідної соціально-демографічної групи населення.

В умовах економічної кризи та зростання рівня бідності серед населення, визначення реального прожиткового мінімуму для різних груп населення отримує все більшу актуальність. Прожитковий мінімум є абсолютним критерієм для визначення рівня бідності. щорічне збільшення прожиткового мінімуму вимагає підвищення розмірів основних та інших державних соціальних гарантій

Для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від установленого відповідно до цього Закону.

2.5. Правова основа для встановлення та затвердження прожиткового мінімуму базується на положеннях, закріплених в таких нормативно-правових актах, як:

1) Конституція України, положення якої є базовими та основоположними для всіх інших законів у соціальній сфері, у тому числі, що стосується прожиткового мінімуму;

2) Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року, який відповідно до статті 46 Конституції України дає визначення прожиткового мінімуму, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень;

3) Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року, який визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій, та визначає прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт;

4) Закон України про Державний бюджет України на відповідний календарний рік, у якому безпосередньо закріплюється розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць, в тому числі для основних соціальних і демографічних груп населення;

5) постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» в редакції від 14.04.2000 року №656 (оскільки іншого, більш сучасного порядку затвердження наборів поки що не прийнято);

6) Методика визначення прожиткового мінімуму, затверджена наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 р. №178/147/31, якою встановлюється єдиний порядок розрахунку прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення в Україні;

7) постанова Кабінету Міністрів України «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» від 24.09.1999 р. №1767, в редакції від 05.02.2019 року.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом, який полягає в установленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик, що розраховується на місяць на одну особу. Він визначається диференційовано залежно від соціальної та демографічної групи особи: 1) для дітей віком до 6 років; 2) для дітей віком від 6 до 18 років; 3) для працездатних осіб; 4) для осіб, які втратили працездатність. Такий поділ зумовлений особливостями людського організму, у його потребах в залежності від віку, стану, активності.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг.

Порядок проведення науково-громадської експертизи встановлюється на принципах соціального партнерства та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Методика визначення прожиткового мінімуму затверджена наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України 03.02.2017 року №178/147/31.

Для розрахунку вартісних величин наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг використовуються середні споживчі ціни (тарифи) в країні (регіоні).

Указаний мінімум на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення, складається з вартісних величин:

- набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я. Вартість такого набору в розрахунку на рік для однієї особи кожної групи населення визначається як сума вартостей споживання кожного продукту включених до цього набору шляхом множення норми його споживання на ціну в розрахунку на місяць як $1/12$ річної вартості відповідного набору;
- мінімального набору непродовольчих товарів, необхідного для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Сюди відносяться товари *індивідуального користування* (верхній зимовий одяг, верхній демісезонний одяг, костюм (сукня), натільна білизна, панчішно-шкарпеткові вироби, головні убори, галантерейні вироби, взуття); та *загальносімейного користування* (текстильні вироби, білизна, посуд, побутові прилади, меблі, предмети першої потреби, предмети санітарії та ліки). Вартість набору непродовольчих товарів у середньому на одну особу на рік складається із суми вартостей споживання непродовольчих товарів індивідуального та загальносімейного користування на одну особу на рік. Вартість такого набору в розрахунку на місяць на одну особу розраховується як $1/12$ річної вартості відповідного набору. Вартість споживання кожного предмета гардеробу визначається шляхом множення нормативного обсягу споживання на ціну відповідного предмета. Вартість набору непродовольчих товарів загальносімейного користування на одну особу на рік розраховується як сума вартостей обсягів споживання цих товарів за всіма позиціями, виходячи з терміну їх служби та середнього розміру сім'ї (щорічно визначається Держслужбою статистики України);
- мінімального набору послуг, необхідного для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Вартість

набору послуг розраховується як сума вартостей наборів житлово-комунальних, побутових, транспортних послуг, послуг культури та зв'язку.

Рівень життя населення повинен визначатися вартістю їхнього «споживчого кошика», який повинен розраховуватися виходячи з вимог Закону України «Про прожитковий мінімум», згідно з яким людина повинна бути забезпечена продуктами для відновлення її життєвих сил і мінімальним набором непродовольчих товарів та послуг.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 №780 затверджено набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення.

Однак переглянуті Кабінетом Міністрів України в 2016 році норми «споживчого кошику» не надто відрізнялися від тих норм, які були затверджені в 2000 році. Уряд фактично продублював соціальні стандарти, які вже існували тривалий час, не вдавшись до реального перегляду потреб людини, при цьому порушивши положення ст. 46 Конституції України, ст.ст. 1, 2, 3 Закону України «Про прожитковий мінімум», ст. 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Постанови Кабінету Міністрів України №1767 від 24 вересня 1999 р., якою затверджено «Порядок проведення науково-громадської експертизи набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму». Отже, новий «споживчий кошик» так і не став відповідати сучасним життєвим реаліям і призвів до заниження розмірів державних соціальних гарантій.

Враховуючи це, рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 25.04.2018 року було визнано незаконною та нечинною постанову Кабінету Міністрів України №780 від 11 жовтня 2016 року¹. Зазначене рішення було залишено без змін постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 року у справі №826/3639/17², в межах якої розглядалося питання про

¹ Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 25.04.2018 р. у справі №826/3639/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73996223>

² Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 10.07.2018 р. у справі №826/3639/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75300650>

законність формування та затвердження «споживчого кошику» в Україні.

На сьогодні продовжують фактично існувати два «споживчих кошики»: офіційний – на підставі якого проводяться офіційні розрахунки прожиткового мінімуму і здійснюється планування соціальних стандартів державного бюджету, та реальний – який відображає реальний споживчий мінімум.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Прожитковий мінімум публікується в офіційних виданнях загальнодержавної сфери розповсюдження.

2.6. Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні гарантії поділяються на два види:

а) основні державні соціальні гарантії (ст.17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»);

б) інші державні соціальні гарантії (ст.18 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»).

До числа основних державних соціальних гарантій включаються: 1) мінімальний розмір заробітної плати; 2) мінімальний розмір пенсії за віком; 3) неоподаткований мінімум доходів громадян; 4) розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Інші державні соціальні гарантії встановлюються щодо: 1) рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; 2) стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; 3) індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін; 4) надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування

та обслуговування в сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування; 5) забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Метою встановлення основних державних соціальних гарантій є забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Ті гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Виключно законами України визначаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина порогу індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Необхідно пам'ятати, що державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

Органи місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Співвідношення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій полягає у тому, що вони встановлюються та гарантуються державою, яка робить обов'язковим їх забезпечення для виконавчої влади на всіх рівнях, а також для роботодавців і підприємців усіх форм власності. Державні соціальні стандарти та гарантії є визначальними у державній соціальній політиці щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, що спрямовуються на їх реалізацію.

О. Максимчук вказує на те, що поняття «соціальні гарантії» і «соціальні стандарти» є тотожними, а мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія можуть розглядатися одночасно як мінімальний соціальний стандарт, так і мінімально гарантований рівень доходу (мінімальна соціальна гарантія)¹. Проте, така точка зору науковця є дискусійною, оскільки прожитковий мінімум, як базовий державний соціальний стандарт, використовують для встановлення розмірів державних соціальних гарантій, таких як мінімальна заробітна плата, мінімальний розмір пенсії за віком, розмір державних соціальних допомог та інших соціальних виплат. У разі підвищення прожиткового мінімуму, державні соціальні гарантії також повинні зростати.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про оплату праці» мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. Умови визначення розміру мінімальної заробітної плати зазначені у ст. 9 Закону України «Про оплату праці». Вона визначається з урахуванням потреб працівників та їх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості.

Мінімальна заробітна плата встановлюється в розмірі, не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Відповідно до ч.1 ст.28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» мінімальний розмір пенсії за віком

¹ Новосільська Т. В. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. №3(2). С. 177.

за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. У разі, коли щомісячний розмір пенсійних виплат не досягає прожиткового мінімуму, встановленого Законом для осіб, які втратили працездатність, таким особам надається щомісячна державна адресна допомога в сумі, що не вистачає до зазначеного прожиткового мінімуму.

Щодо неоподаткованого мінімуму доходів громадян, то це грошова сума розміром у 17 гривень, встановлена пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, яка застосовується при посиланні на неоподаткований мінімум доходів громадян в законах або інших нормативно-правових актах, за виключенням норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Вказана пільга була введена з січня 2004 року замість поняття неоподаткований мінімум.

Питання для дискусії

1. Проаналізуйте судову практику та дії Уряду України з питань затвердження набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму.
2. Надайте характеристику процесу ратифікації Україною міжнародних актів світового та європейського рівнів у сфері соціального захисту. Як це позначається при прийнятті нових законодавчих актів, які особливо стосуються визначення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій?
3. Надайте характеристику прожитковому мінімуму як базовому соціальному стандарту. Наведіть приклади із законодавства щодо застосування прожиткового мінімуму.
4. Назвіть основні державні соціальні гарантії забезпечення права людини на достатній життєвий рівень.
5. Назвіть основні державні соціальні стандарти у сфері охорони здоров'я.

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Стандарти у сфері соціального захисту в міжнародних нормативно-правових актах.
2. Прожитковий мінімум та порядок його встановлення за законодавством окремих зарубіжних країн.
3. Соціальний моніторинг: правові питання.
4. Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту.
5. Європейські стандарти у сфері соціального захисту: загальна характеристика.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №93. Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Резолюція 2200А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року (ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 року №2148). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. №2.
4. Конвенція МОП №2 про безробіття від 29 жовтня 1919 року: ратифікована постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 року №3931–XII. *Офіційний вісник України*. 2007. №63. Ст. 2489.
5. Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. *Міжнародне законодавство про охорону праці*. 1997. Том 3. №01.
8. Конвенція МОП №117 про основні цілі та норми соціальної політики від 22 червня 1962 року. *Міжнародне законодавство про охорону праці*. 1997. Том 3. №01.
6. Конвенція МОП №122 про політику в галузі зайнятості від 9 липня 1964 року: ратифікована УРСР 19 червня 1968 року. *Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда*. 1919-1966. Женева, МБТ, 1983.

7. Конвенція МОП №156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі з сімейними обов'язками від 23 червня 1981 року: ратифікована Законом України від 22 жовтня 1999 року №1196-XIV. *Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда*. 1919-1966. Женева, МБТ, 1983.
8. Конвенція МОП №159 про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів від 20 червня 1983 року: ратифікована Законом України від 6 березня 2003 року №624-IV. *Міжнародне законодавство про охорону праці*. 1997. Том 2. №01.
9. Рекомендація МОП №168 щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів від 20 червня 1983 року. *Міжнародне законодавство про охорону праці*. 1997. Том 2.
10. Європейський Кодекс соціального забезпечення: прийнятий Радою Європи 16 квітня 1964 року, переглянутий 6 листопада 1990 року. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2004. №10.
11. Європейська соціальна хартія (переглянута): прийнята Радою Європи 3 травня 1996 року, підписана Україною 7 травня 1999 року та ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року №137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №51. Ст. 12.
12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13, №13-14, №15-16, №17. Ст. 556.
13. Про межу малозабезпеченості: Закон України від 04 жовтня 1994 року №190/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №42. Ст. 382.
14. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. №108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №17. Ст. 121.
15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року №476/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. Ст. 263; 1999. №22–23. Ст. 197.
16. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року №966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №38. Ст. 348.
17. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року №2017-III. *Офіційний вісник України*. 2000. №44. Ст. 1876.

18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. №1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №49. Ст. 376.
19. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №18. Ст.73.
20. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 2 грудня 2021 року №1928-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. №98. Ст. 6344.
21. Концепція соціального забезпечення населення України: затв. постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року №3758-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №6. Ст. 32.
22. Основи державної політики України в галузі прав людини: затв. постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №35. Ст. 303.
23. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року №656. *Офіційний вісник України*. 2000. №16. Ст. 675.
24. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів: затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 року №293. *Юридичний вісник України*. 2003. №20.
25. Методика визначення прожиткового мінімуму: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 3 лютого 2017 року №178/147/31. *Офіційний вісник України*. 2017. №32. Ст. 1011.
26. Методика комплексного оцінювання бідності: затв. наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18 травня 2017 року №827/403/507/113/232. *Офіційний вісник України*. 2017. №60. Ст. 1839.
27. Про посилення контролю з боку профспілок за дотриманням державних соціальних стандартів і нормативів та державних соціальних гарантій: постанова Президії Федерації професійних спілок України від 10 червня 2010 року №П-41-6.

28. Бардакова С. М., Ховрак І. В. Прожитковий мінімум як ключовий соціальний норматив. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості*: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Львів, 14–16 травня 2015 р.). Львів, 2015. С. 38-39.
29. Болотіна Н. Б. Міжнародні стандарти соціальних прав та напрямки їх упровадження в юридичну практику України. *Захист соціальних та економічних прав*: міжнародні стандарти і законодавство України: мат. наук.-практ. конф., 12 березня 2004 року / За ред. О. Ф. Штанька, Н. Б. Болотіної. К.: КЮІ МВС України, 2004. Ч. 1. С. 9–16.
30. Болотіна Н. Б. Міжнародне соціальне право: досвід для України щодо стандартизації соціальних прав. *Держава і право*: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 11. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 10–14.
31. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 615 с.
32. Бориченко К. В. Міжнародні соціальні стандарти гідного життєвого рівня. *Право і суспільство*. 2023. №6. С. 143-149.
33. Вітер В. П. Прожитковий мінімум у системі вимірів рівня життя населення України. *Україна: аспекти праці*. 2010. №1. С. 26-36.
34. Краснов Є. В. Ратифікація конвенції міжнародної організації праці №102 як вектор вдосконалення системи соціального забезпечення України на шляху до євроінтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. №2. С. 144-147.
35. Кривцова М. С. Система державних соціальних стандартів та гарантій в Україні: вплив на доходи населення та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. №6. С. 108-131.
36. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. №2. С. 151-155.
37. Новосільська Т. В. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. №3(2). С. 175-181.

38. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. 408 с.
39. Тарасенко В. С. Споживчий кошик: реалії та перспективи. *Правове забезпечення соціальної сфери*: зб. матер. IV Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених /за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2013. С. 430–433.
40. Тарасенко В. С. Шляхи подолання бідності в Україні. *Правове забезпечення соціальної сфери*: Матеріали V Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 22 берез. 2014 р.) /уклад: Д. О. Береза, В. Р. Кравчук, А. М. Мельник та ін.; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса: Юридична література, 2014. С. 371–374.
41. Тарасенко В. С. Деякі особливості визначення прожиткового мінімуму для дітей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Випуск 5. Т.2. С. 63-66.
42. Тарасенко В. С. Проблеми формування та затвердження «споживчого кошику». *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.) /за ред. О. М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А. Н, 2018. С. 440-443.
43. Тарасенко В. С. Реформа прожиткового мінімуму в Україні. *Правова позиція*. 2019. №4 (25). С.19-23.
44. Тищенко О. В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. №4 (29). С. 99-104.
45. Чанишева Г. І. Державні та соціальні стандарти відпочинку та оздоровлення дітей. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 125-127.
46. Чанишева Г. І., Щукін О. С. Мінімальна заробітна плата у системі державних соціальних гарантій. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 119-128
48. Чутчева О. Г. Щодо визначення соціальних стандартів: проблеми теорії та практики. *Держава і право*. Зб. наукових праць. Випуск 48. 2010. С.339-344.

49. Chanysheva, G., Krasnov, Y., Tarasenko, V., Hudz, A., Chanyshv, R. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. *Amazonia Investiga*. Volume 12 – Issue 62: 168-174 /February, 2023. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286>.

Тема 3. Право соціального захисту як галузь права України

- 3.1. Поняття та предмет права соціального захисту.
- 3.2. Метод права соціального захисту: поняття та особливості.
- 3.3. Система права соціального захисту.
- 3.4. Функції права соціального захисту.
- 3.5 Співвідношення права соціального захисту із суміжними галузями права.
- 3.6 Джерела права соціального захисту.

3.1. Вчення про предмет будь-якої галузі права належить до фундаментальних основ науки. В сучасній науковій літературі серед учених немає єдності стосовно визначення предмету права соціального захисту та кола суспільних відносин, які його складають.

На думку професора Н. Б. Болотіної, правовстановлюючим критерієм для віднесення суспільних відносин до сфери соціального захисту виступають соціальні ризики, які можуть бути визначені як конкретні життєві обставини, в результаті чого людина втрачає здоров'я та (або) засоби до існування внаслідок хвороби, втрати роботи за браком попиту на робочу силу, настання старості, інвалідності, що призводить до позбавлення джерел до існування; не може власними зусиллями набути їх та не може матеріально забезпечити і (або) обслуговувати себе та своїх утриманців.¹

Професор Н. Б. Болотіна зазначає, що відносини, які складають предмет права соціального захисту, можуть класифікуватися за різними критеріями. Вчена вважає, що основними в праві соціального захисту є матеріальні відносини, в яких реалізуються права та обов'язки суб'єктів стосовно конкретного виду соціального захисту. Всі інші відносини носять обслуговуючий характер стосовно матеріальних відносин. Змістом матеріальних відносин є права та обов'язки сторін щодо надання певного виду соціальної виплати або соціальної послуги громадянину²

¹ Болотіна Н. Б. Предмет права соціального забезпечення України. *Вісник Львівського ун-ту*. 2001. Вип. 36. С. 393.

² Болотіна Н. Б. *Право соціального захисту України: Навч. посіб.* К.: Знання, 2005. С.89.

На думку професора І. М. Сироти, основним та головним видом суспільних відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, є пенсійні відносини.

Професор П. Д. Пилипенко в основу предмету права соціального забезпечення поклав соціально-забезпечувальні відносини, що, на його думку, мають неоднорідний характер, та деякі інші самостійні види суспільних відносин, які покликані забезпечити існування соціально-забезпечувальних відносин.

На сучасному етапі становлення системи соціального захисту України до суспільних відносин, що складають предмет права соціального захисту, можна віднести такі:

- 1) відносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування ;
- 2) пенсійні відносини;
- 3) відносини з приводу забезпечення громадян соціальною допомогою;
- 4) відносини з приводу надання громадянам натуральних соціальних послуг, медичної допомоги та лікування;
- 5) відносини з приводу забезпечення громадян компенсаційними виплатами;
- 6) відносини з приводу встановлення юридичних фактів, реалізації та захисту на той чи інший вид соціального захисту, тобто відносини процедурного та процесуального характеру.

Кожний із указаних видів суспільних відносин має складну структуру, оскільки існує два фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, декілька видів пенсій, різні види допомог, які фінансуються за рахунок державного або місцевого бюджетів і т. д.

У ринкових умовах усе більшого значення набувають відносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких слід віднести: відносини щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; відносини щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; відносини щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; відносини щодо загальнообов'язкового державного

соціального страхування на випадок безробіття; відносини щодо загальнообов'язкового соціального медичного страхування; відносини щодо додаткового недержавного пенсійного забезпечення та медичного страхування й обслуговування на підставі соціального діалогу.

Право соціального захисту як галузь права є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини із надання матеріального забезпечення, матеріальної підтримки та соціальних послуг особам/сім'ям, які зазнали несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Від поняття права соціального захисту як галузі права слід відрізнити поняття права соціального захисту як науки та навчальної дисципліни.

Наука права соціального захисту – це система наукових уявлень, знань і теоретичних положень про суспільні явища, що виникають з приводу правового регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення, соціального обслуговування й соціальної підтримки населення.

Право соціального захисту як наука представлене монографіями, підручниками, посібниками, дисертаціями, науковими статтями, доповідями й повідомленнями, в яких аналізуються суспільні явища, пов'язані із соціальним захистом населення.

Суть, роль і призначення науки права соціального захисту розкриваються в її функціях. Ця наука виконує три основні функції: пізнавальну, прогностичну і практичну.

Право соціального захисту як навчальна дисципліна – це спеціально відібрана правова інформація, за допомогою якої формуються знання про форми і види загальнообов'язкового державного соціального страхування, соціального захисту, соціальної допомоги та соціального захисту і вміння й навички використання цих знань у практичній діяльності.

Як навчальна дисципліна право соціального захисту передбачає формування у здобувачів знань про предмет однойменної галузі права, тобто ознайомлення їх зі змістом основних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері соціального захисту. Вони повинні знати не лише систему права та законодавства, механізм правового регулювання у сфері соціального захисту

населення, стан застосування норм права соціального захисту, а й уміти орієнтуватись у системі чинного соціального законодавства та застосовувати його на практиці в процесі реалізації особисто чи іншими особами права на той чи інший вид соціального захисту.

3.2. Якщо при характеристиці предмета права соціального захисту необхідно визначати коло суспільних відносин, які регулює зазначена галузь права, то метод права соціального захисту відповідає на питання, якими способами та прийомами здійснюється це регулювання.

У загальному вигляді метод – це сукупність заходів, спеціальний правовий процес, за допомогою якого право впливає на суспільні відносини, на поведінку людей, як учасників цих відносин, примушуючи їх діяти відповідно до вимог законодавства.

Метод права соціального захисту – це сукупність певних способів, засобів і прийомів правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту.

У загальній теорії права як основні ознаки методу правового регулювання виокремлюються такі: 1) характер способів формування змісту прав і обов'язків суб'єктів; 2) характер підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин; 3) характер загального правового становища суб'єктів; 4) характер юридичних заходів впливу. Виходячи із основних ознак галузевого методу правового регулювання, можна виділити такі особливості методу сучасного права соціального захисту.

Розглядаючи першу ознаку методу права соціального захисту, слід звернути увагу на імперативний та диспозитивний способи регулювання відносин.

Певну ясність щодо цього питання вносить Б. І. Сташків, який зазначає, що метод правового регулювання права соціального забезпечення – це способи впливу за допомогою певних прийомів на поведінку людей у сфері соціального захисту, зокрема при прийнятті державними органами відповідних юридичних норм, виникненні правовідносин та реалізації фізичними особами права на конкретний вид названого забезпечення у разі настання передбаченого законом випадку. У праві соціального забезпечення використовуються два методи регулювання: імперативний та диспозитивний.

Обґрунтованою є позиція І. М. Сироти, який зазначив, що метод права соціального забезпечення має свої особливості. Вчений підкреслює, що громадянин як учасник правовідносин із соціального забезпечення наділяється не тільки галузевою правоздатністю, а також і правом вимагати надання йому конкретного виду забезпечення, а орган соціального захисту населення зобов'язаний надати його на умовах, визначених законом. Це основна схема поведінки учасників правовідносин. Всі права та обов'язки суб'єктів правовідносин встановлені законом і не можуть змінюватися за угодою сторін. За загальним правилом органи соціального захисту населення, які призначають різні види забезпечення, тільки застосовують норми права, але самі їх не встановлюють. В указаних правовідносинах суб'єкти рівні в реалізації наданих їм прав та обов'язків, тому що між ними не встановлюються відносини влади та підпорядкування. Обидві сторони зобов'язані виконувати приписи закону, рівність тут проявляється у виконанні волі законодавчої влади, яка за допомогою правового регулювання прагне виконати певні цілі. Під методом правового регулювання слід розуміти специфічні засоби впливу на суспільні відносини із соціального забезпечення. Вони залежать від особливостей предмета правового регулювання і знаходять свій прояв у його елементах: задоволення вимог громадян, заснованих на умовах соціального страхування.

Водночас необхідно зауважити, що таке визначення не охоплює всі інститути права соціального захисту. Воно не охоплює особливості надання допомоги безробітним або особам, які не охоплені системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, наприклад, суб'єктам підприємницької діяльності—фізичним особам, приватним нотаріусам, адвокатам та ін.

Протягом тривалого періоду існування права соціального забезпечення як самостійної галузі, правові норми цієї галузі завжди мали переважно імперативний характер. Оскільки в рамках права соціального захисту відбувається перерозподіл у соціальних цілях валового внутрішнього продукту, власності (юридично чужої для кінцевого отримувача її частини), то завжди, насамперед, будуть використовуватись імперативні, а не диспозитивні елементи методу правового регулювання таких відносин.

В умовах ринкових відносин збільшилась кількість соціальних ризиків, які впливають на людину, наприклад, безробіття, малозабезпеченість, бідність, самотність тощо, а відповідно зросла роль права соціального захисту в системі діючого законодавства, розширена сфера дії та правового регулювання відносин, які входять у предмет цієї галузі, межі співвідношення зазначених способів правового регулювання (імперативного і диспозитивного) не є сталими та постійно змінюються.

Розширення диспозитивності в праві соціального захисту проявляється в тому, що держава надає можливість найманим працівникам та роботодавцям самостійно регулювати окремі питання відносин із соціального захисту на підставі соціального діалогу, визначати додаткові заходи щодо соціального захисту через систему колективних договорів та індивідуально-договірного регулювання, брати участь в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням тощо.

Окрім цих двох визначених способів правового регулювання, в праві соціального захисту використовується такий вплив на волю суб'єктів відповідних правовідносин, як стимулювання. Цей спосіб застосовується в багатьох нормах із загальнообов'язкового державного соціального страхування, де передбачена певна залежність виникнення права на ту чи іншу виплату або її розмір від тривалості та розміру обсягу сплати страхових внесків чи інших умов правомірної діяльності майбутнього отримувача таких виплат.

Яскравим вираженням цього можна вважати застосування накопичувальних елементів у системі пенсійного забезпечення. Так, відповідно до ст. 54 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку. Крім того, новітнє законодавство надає можливість успадкування накопичених коштів.

Можна констатувати, що використання законодавцем стимулювання в нормах права соціального захисту є характерною рисою методу правового регулювання цієї галузі.

Держава не тільки визначає коло суб'єктів соціально-захисних відносин, права і обов'язки суб'єктів цих відносин, характер цих

прав, види і організаційно-правові форми соціального захисту громадян, розміри обов'язкових страхових відрахувань до загальнообов'язкових державних соціальних фондів, але й виконує головну роль у контролюванні та управлінні цими фондами, розпоряджається (або бере активну участь в управлінні та розпорядженні) грошовими коштами цих страхових фондів і за наслідками такого управління сама ж встановлює джерела фінансування, розміри загальнообов'язкових страхових внесків, розміри всіх соціальних виплат і обсяг соціальних натуральних послуг, включаючи коефіцієнт їх індексації; визначає соціальні стандарти в суспільстві; встановлює розмір прожиткового мінімуму; розміри соціальної допомоги відповідно до мінімального розміру оплати праці, пенсійного забезпечення; критерії визначення того або іншого ступеня втрати працездатності, сам розмір прожиткового мінімуму та інших соціальних стандартів і т. ін. Таким чином, роль держави виражається на підставі домінування імперативного методу.

Окрім зазначеного, значну частину юридичних норм матеріального характеру, покликаних регулювати відносини із соціального захисту, складають норми-розпорядження, які видаються в централізованому порядку. Наприклад, при отриманні допомоги малозабезпеченими сім'ями, допомоги при народженні дитини, допомоги по безробіттю і т. ін. Отже, однією із суттєвих ознак методу правового регулювання в праві соціального захисту є централізоване правове регулювання відносин із соціального захисту, що доповнюється галузевим, територіальним і локальним регулюванням.

Багато питань соціального захисту в сучасних умовах можуть вирішуватись на підставі галузевого, територіального і локального регулювання через систему колективних договорів та угод. Розвиток ринкових та демократичних засад у суспільстві призводить до того, що широке коло питань соціального захисту вирішується через систему колективного договірної регулювання та запровадження ідей соціального партнерства. Г. С. Гончарова слушно доводить, що в Україні система соціального партнерства почала складатися на початку 90-х років у складних умовах переходу економіки від командно-адміністративної системи до господарювання на ринкових засадах. Така система передбачає обов'язковий діалог між профспілками, урядом та роботодавцями.

Соціальний діалог у сфері соціального захисту видається можливим визначити у декількох значеннях, як: 1) процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу; 2) один із принципів правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин; 3) інститут права соціального захисту¹.

Окремі питання із соціального захисту, які раніше вирішувалися у централізованому порядку, тепер вирішуються на локальному рівні.

Друга особливість галузевого методу правового регулювання полягає у характері підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин у сфері соціального захисту. У праві соціального захисту юридичними фактами, як правило, виступають події, зокрема, такі, як старість (вік), інвалідність, тимчасова непрацездатність, народження дитини, вагітність і пологи, втрата годувальника, безробіття, наявність дітей, багатодітність, самотнє проживання, вимушене переселення і т. ін. Такі специфічні юридичні факти називаються соціальними ризиками. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального захисту чітко визначені законом.

Для виникнення правовідносин необхідні складні фактичні склади, що включають, крім зазначених специфічних юридичних фактів, волевиявлення громадянина, рішення компетентного органу про призначення відповідного виду захисту.

Третя особливість методу права соціального захисту полягає у характері правового становища суб'єктів правовідносин. У зазначених правовідносинах одна сторона (фізична особа) завжди виступає правоможним суб'єктом, а інша – орган, що надає захисту чи безпосередньо займається соціальним обслуговуванням, завжди є зобов'язаним.

Четверта особливість галузевого методу виражається у характері юридичних заходів впливу, що забезпечують захист інтересів зобов'язаної сторони або порушеного права правомочної особи. Порушення можуть бути як з боку фізичної особи (отримання неза-

¹ Чанишева Г. І. Соціальний діалог у сфері соціального забезпечення. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людімила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.698.

конних виплат внаслідок подання фальшивих документів про стаж, професію, умови праці, заробіток (доходи) і т. ін.), так і з боку органу соціального захисту (неправильне визначення розміру виплати, неякісне надання послуги, необґрунтована відмова і т. ін.). Норми права соціального захисту встановлюють санкції лише для фізичних осіб. Санкції для працівників органів соціального захисту передбачені нормами інших галузей права. У праві соціального захисту не передбачені репресивні санкції.

За порушення норм права соціального захисту до громадян застосовуються санкції двох видів: правовідновлювальні та правообмежувальні.

Правовідновлювальні санкції полягають у тому, що особа, яка завдала матеріальної шкоди внаслідок зловживання з її боку чи приховання обставин, від яких залежить розмір отримуваних виплат чи право на отримання їх, зобов'язана відшкодувати збитки в повному розмірі. Обмежена матеріальна відповідальність у праві соціального захисту не застосовується. Суть правообмежувальних санкцій полягає у призупиненні реалізації права на деякі види соціального забезпечення на певний термін. Так, у п. 5 ст. 31 Закону України від 2 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»¹ зазначені випадки, що сталися з вини безробітного, за яких тривалість виплати допомоги у зв'язку з безробіттям, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації та матеріальної допомоги у зв'язку з безробіттям скорочується на термін до 90 календарних днів.

У літературі виокремлюються й інші особливості методу права соціального захисту. Так, Н.Б. Болотіна доходить висновку, що метод правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту характеризується такими ознаками:

- 1) поєднанням загальнообов'язкового державного соціального страхування і державного соціального надання;
- 2) поєднанням імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного способу, а також

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 р. №1533 – III. *Офіційний вісник України*. 2000. №13. Ст. 505.

централізованого, муніципального і локального правового регулювання;

- 3) застосуванням спеціально-дозволеного типу правового регулювання (дозволено лише те, що прямо зазначено в законі), за якого право вимоги щодо соціального забезпечення належить фізичній особі, а обов'язок щодо надання певного соціального блага покладено на чітко визначених суб'єктів;
- 4) для виникнення соціально-захисних правовідносин необхідна наявність особливих юридичних фактів (юридичного складу), в основі якого – настання певного юридичного ризику – події, котра, як правило, не залежить від волі особи (настання інвалідності, досягнення пенсійного віку, тимчасова втрата працездатності, безробіття тощо)¹.

3.3. Одним із елементів галузевого юридичного механізму є система права соціального захисту. Як будь-яка інша галузь права, право соціального захисту утворює складну систему правових інститутів і норм.

Професор І. М. Сирота визначає систему права соціального забезпечення як науково обґрунтований, об'єктивно існуючий зв'язок інститутів та норм, які становлять самостійну галузь права.

Система права соціального захисту становить сукупність об'єктивно взаємопов'язаних правових інститутів і норм, які розташовані у певній структурній послідовності відповідно до специфіки суспільних відносин, що регулюються ними.

Основним критерієм для обґрунтування системи галузі є значення, що має та або інша норма права в цілому для предмета галузі або для окремого виду (групи) суспільних відносин, що входять у її предмет. За цим критерієм норми галузі поділяються на загальні й особливі. Загальні норми закріплюють, як правило, основні принципи положення, що мають істотне значення для всіх або для більшості суспільних відносин, урегульованих даною галуззю. Особливі норми регулюють конкретний вид відносин або окремі елементи відносин. З урахуванням цього критерію в системі права соціального захисту вирізняють Загальну і Особливу частини.

¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С.99.

Специфіка Загальної частини цієї галузі полягає в тому, що її формування ще повністю не завершено, оскільки остаточно не склалися основні її інститути. Це пов'язане з тим, що у праві соціального захисту відсутній єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, який би встановлював основні фундаментальні галузеві положення. У науці існують різні підходи до визначення структури Загальної частини. У Загальній частині виокремлюються такі правові інститути: предмет і завдання права соціального захисту; джерела права соціального захисту; суб'єкти права соціального захисту та їх правосуб'єктність; підстави соціального захисту; види соціального захисту.

Особлива частина права соціального захисту як галузі також продовжує ще формуватися, однак уже зараз можна виділити в її структурі комплекс постійних інститутів, норми яких мають власний предмет регулювання. Залежно від того, чи охоплює цей предмет всі види однорідних відносин або лише окремі з них, які врегульовані цією сукупністю правових норм, вони групуються в інститути або в комплексні інститути. У науці права соціального забезпечення існують також різні точки зору щодо структури Особливої частини. Одні вчені виокремлюють у структурі Особливої частини підгалузі, генеральні інститути, інститути і субінститути, деякі вчені – комплексні інститути, інститути та підінститути.

Прихильники другого підходу виділяють у структурі Особливої частини права соціального забезпечення такі правові інститути: трудовий (страховий) стаж; пенсійне забезпечення; допомоги та інші соціальні виплати; соціальне обслуговування; державна адресна соціальна допомога; медична допомога та лікування; соціальні пільги. При цьому інститути пенсійного забезпечення, допомог та інших соціальних виплат, соціального обслуговування, медичної допомоги та лікування можна розглядати як комплексні, що складаються з декількох підінститутів.

І. М. Сирота одним із центральних комплексних інститутів Особливої частини вважає інститут пенсійного забезпечення.

Норми зазначених інститутів регулюють матеріальні відносини. Крім них, в Особливу частину входять інститути, норми яких регулюють процедурні та процесуальні відносини: із встановлення юридичних фактів; із призначення і надання забезпечення; з вирішення

скарг і спорів у сфері соціального захисту; щодо юридичної відповідальності страхувальника і застрахованої особи.

Водночас у сучасній вітчизняній науці права соціального забезпечення пропонується декілька критеріїв для визначення структури системи галузі. На думку С. М. Прилипка, О. В. Москаленко, О. М. Ярошенка, першим таким критерієм є змістовна осяжність правової норми, тобто її властивість впливати на певну групу відносин. За цим критерієм у системі права соціального забезпечення виокремлюються Загальна та Особлива частини¹. До першої належать норми загального характеру, в яких містяться принципові положення, що характеризують право соціального забезпечення як галузь права (норми, що закріплюють сферу дії і предмет галузі, визначають правовий статус суб'єктів та їх правосуб'єктність, встановлюють джерела галузі, підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин; визначають організаційно-правові форми та види соціального забезпечення). До другої частини належать норми, в яких закріплені правила, що регламентують конкретні види соціально-забезпечувальних відносин, які, своєю чергою, включені в предмет цієї галузі.

Особлива частина права соціального забезпечення включає норми, що регулюють умови надання, функції й розміри видів соціального забезпечення, порядок їх установлення, захист порушених прав у сфері соціального забезпечення тощо. Її складають правові інститути, покликані вирішувати не загальні, а окремі питання регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі. Ці норми регулюють конкретні організаційно-правові форми надання соціального забезпечення і види відносин щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування, державного соціального забезпечення, державної соціальної допомоги й державної підтримки, розмірів та обсягів надання окремих видів соціального захисту. У структурі системи права соціального забезпечення вчені виділяють такі правові інститути: інститут трудового (страхового) стажу; інститут пенсійного забезпечення (включає декілька підінститутів зі складними нормативними утвореннями); інститут допомог і ком-

¹ Право соціального забезпечення в Україні: підручник /Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипка та ін.; за заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. 2-ге вид., переробл. і доп. Х.: ФІНН, 2012. С.98.

пенсаційних виплат (також містить окремі підінститути); інститут медичної допомоги і лікування (включає підінститути); інститут надання соціальних послуг.

Підставою для поділу всіх норм на зазначені інститути (тобто другим критерієм) є організаційно-правові форми надання соціального захисту й види суспільних відносин, що регулюються певною сукупністю норм, що є предметом права соціального захисту.

Досліджуючи систему права соціального захисту, Н. Б. Болотіна звертає увагу на те, що система галузі права може бути виявлена і встановлена за різними критеріями: функціональним, інституційним, суб'єктним та іншими. Вчена доходить висновку, що у системі права соціального захисту як галузі права застосовуються одночасно всі згадані критерії. Тут є й функціональний розподіл норм (за організаційно-правовими формами), й інституціональний (за правовими інститутами), й суб'єктний (законодавство про соціальний захист окремих категорій громадян)¹.

Досить аргументованою видається позиція Н. Б. Болотіної щодо застосування функціонального критерію систематизації галузевого правового матеріалу. За цим критерієм норми галузі можна об'єднати у такі структурні частини в системі права соціального захисту: 1) загальні положення; 2) загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 3) державна соціальна допомога; 4) спеціальний соціальний захист; 5) додатковий соціальний захист окремих категорій осіб; 6) недержавне соціальне забезпечення.

Від системи права соціального захисту як галузі права слід відрізнити систему законодавства про соціальний захист. Система законодавства про соціальний захист є сукупністю нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері соціального захисту і мають внутрішню єдність і взаємозв'язок. Система права соціального захисту співвідноситься з системою законодавства як зміст і форма. Найбільш послідовний прояв система галузі отримує в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті (кодексі), що відображує систему галузі. На жаль, такий акт на сьогодні в Україні відсутній.

Якщо дотримуватися поділу системи права соціального захисту на Загальну і Особливу частини, то відповідні частини слід виді-

¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С.102.

ляти й у структурі системи законодавства. Відповідно Загальна частина системи законодавства включає загальні нормативно-правові акти, а Особлива частина – спеціальні.

Якщо дотримуватися функціонального критерію при визначенні системи права соціального захисту як галузі права, то у структурі системи законодавства слід вирізняти законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законодавство про державну соціальну допомогу, законодавство про спеціальний соціальний захист, законодавство про додатковий соціальний захист, законодавство про недержавне соціальне забезпечення.

Система науки права соціального захисту являє собою сукупність наукових знань, теоретичних поглядів, суджень та ідей щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту. Це наукові підходи, теоретичні уявлення про право соціального захисту як галузь права, її функції, соціальне призначення як самостійної галузі у системі права України. Отже, право соціального захисту як галузь права і право соціального захисту як наука відрізняються одна від одної передусім за предметом. Предметом галузі є суспільні відносини у сфері соціального захисту, а предметом науки – знання, теоретичні уявлення, наукові знання про дану галузь. Предмет науки права соціального захисту ширше предмету галузі, оскільки наука також вивчає теоретичні категорії галузі (предмет, метод, систему, джерела, принципи, суб'єкти, правовідносини тощо), історію виникнення, становлення і розвиток права соціального захисту, міжнародно-правове регулювання, здійснюючи при цьому порівняльно-правовий аналіз норм національного права соціального захисту із міжнародними стандартами в цій сфері, зарубіжний законодавчий досвід регулювання відносин із соціального захисту.

3.4. Функції права соціального захисту – це правові характеристики соціального призначення цієї галузі права у житті суспільства та головних напрямів впливу її норм на поведінку людей з метою реалізації завдань держави у зазначеній сфері.

Як будь-яка інша галузь право соціального захисту виконує регулятивну та охоронну функції. Основною функцією є регулятивна. Саме в ній виявляється суть і цінність цієї галузі права. Призначення права соціального захисту – регулювання суспільних відносин із

надання матеріального забезпечення, матеріальної підтримки та соціальних послуг особам/сім'ям, які зазнали несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Складовими охоронної функції є заборона, що передбачена нормами права, санкції, які застосовуються до порушників, та юридична відповідальність суб'єктів.

В основі охоронної функції права соціального захисту лежать заборонні правові норми, які вказують, що не слід робити, які дії будуть засуджені державою. У разі вчинення протиправного діяння настає юридична відповідальність, метою якої є захист встановленого правопорядку та виховання громадян у дусі поваги до права.

Основною функцією права соціального захисту є захист людини від несприятливих наслідків соціальних ризиків у таких організаційно-правових формах, як загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державна соціальна допомога, спеціальний соціальний захист, додаткових соціальний захист окремих категорій осіб, недержавне соціальне забезпечення.

Важливе значення також має функція соціальної підтримки особи як члена суспільства. У даному випадку йдеться не про надання повного забезпечення, а про полегшення подолання складної життєвої ситуації.

3.5. Право соціального захисту має спільні риси з такими галузями права: конституційним правом, оскільки його норми становлять основний зміст та гарантії людини на соціальний захист; адміністративним правом, що знаходить своє виявлення у соціальній сфері у відносинах управлінського характеру та застосуванні адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального захисту; цивільного, оскільки засобами зазначеної галузі регулюються відносини з приводу надання соціальних послуг на приватних засадах недержавними установами та закладами; трудового, оскільки право соціального захисту свого часу відокремилось від нього у самостійну галузь права з власними предметом і методом правового регулювання.

Основними критеріями для розмежування права соціального захисту із суміжними галузями права є предмет і метод правового регулювання. Предмет права соціального захисту відрізняється від предметів трудового, цивільного та адміністративного права. Пред-

метом трудового права є індивідуальні та колективні трудові відносини у сфері застосування найманої праці. Предметом цивільного права є майнові та особисті немайнові відносини, а предметом адміністративного права – управлінські відносини, що виникають та змінюються або припиняються у зв'язку із практичною діяльністю механізму реалізації виконавчої влади.

Існують відмінності у методах правового регулювання зазначених галузей права. На відміну від трудового і цивільного права для метода права соціального захисту не широко характерний договірний порядок виникнення відносин і рівність їх сторін (у трудовому праві рівність сторін поєднується з елементами влади-підлягання). Управлінські відносини, що регулюються нормами адміністративного права, є відносинами влади-підлягання і характеризуються нерівністю сторін. Адміністративні правовідносини виникають на підставі обов'язкового припису, а соціально-забезпечувальні – на підставі складного юридичного складу, одним із елементів якого є такий юридичний факт, як волевиявлення громадянина. Права та обов'язки суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин у більшості випадків установлюються безпосередньо нормами права, закріпленими у відповідних нормативно-правових актах. При цьому в цих правовідносинах громадянин виступає зазвичай правоможним суб'єктом, а орган, що надає забезпечення, – зобов'язаним суб'єктом.

Трудові правовідносини виникають на підставі реалізації особою права на працю (ст.43 Конституції України), а соціально-захисні правовідносини – реалізації права громадянина України права на соціальний захист (ст. 46 Конституції України). Відмінності трудового права та права соціального захисту полягають також у різновидах виплат та їх джерелах. Трудове право передбачає грошові виплати у вигляді заробітної плати за рахунок коштів підприємства, а право соціального захисту – грошові виплати зі страхових соціальних фондів, державного і місцевих бюджетів, інших джерел фінансування, передбачених законом.

Так, право соціального захисту передбачає грошові виплати у вигляді пенсій та допомог зі страхових фондів, трудове ж право передбачає грошові виплати у вигляді заробітної плати за рахунок коштів підприємства.

Існують відмінності у суб'єктному складі трудових, соціально-захисних, адміністративних і цивільних правовідносин. Хоча в окремих випадках суб'єктами деяких відносин, що регулюються нормами зазначених галузей права, можуть бути ті самі фізичні або юридичні особи (наприклад, суб'єктом адміністративних і соціально-забезпечувальних правовідносин може виступати державний орган, наділений спеціальною компетенцією).

У науці триває дискусія щодо співвідношення права соціального захисту із соціальним правом. Чи є право соціального захисту окремою галуззю чи його потрібно розглядати у системі соціального права?

Зародження соціального права пов'язують з появою трудового права, яке з'явилося у зв'язку із становленням капіталістичних ринкових відносин та найманою працею. Тобто, держава як політична організація виступила своєрідним гарантом трудових прав найманих працівників, взявши на себе їх охорону як сторони потенційно слабшої у системі суспільно-трудова відносин. Ця обставина суттєво вплинула на стан подальшого регулювання праці, що зрештою відбилося у формуванні трудового права, як права, спрямованого на захист інтересів найманих працівників. І держава тут відіграла досить значну роль, реалізуючи свою, на той час не зовсім сформовану, соціальну функцію.

Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) та інші міжнародні акти стали визначальними для багатьох держав при ухваленні ними основних законів, де важливе місце займали норми, які проголошували соціально-економічні права та свободи громадян. Гарантії соціального захисту зумовлюють подальший розвиток соціального права. З'являється право соціального захисту, медичне право, право охорони навколишнього природного середовища, житлове право, право соціального партнерства тощо, для яких основним завданням стає регулювання соціальних прав¹.

Соціальне право в Європі розглядається науковцями саме як системна правова структура. Натомість, чимало вітчизняних нау-

¹ Пилипенко П. Право соціального забезпечення у системі соціального права. *Право України*. 2004. №10. С. 97.

ковців розглядають соціальне право всього лише як окрему галузь у системі права, а не як особливу правову спільність¹.

При цьому більшість з дослідників соціального права наголошують на його складній і багатогранній структурі, зумовленій соціальним захистом як одним з основних завдань соціальної держави. У той же час вони намагаються показати його крізь призму становлення права соціального захисту і тим самим звести все до ознак галузі права. Безумовно, такий підхід до проблеми соціального права не можна вважати достатньо виваженим. Та обставина, що право соціального захисту було наступним після трудового права і виділилося в окрему галузь права на рубежі 60-70-х рр. XX ст., ще не означає, що його можна ототожнювати із соціальним правом.

З огляду на соціальну функцію держави та здійснення нею соціального захисту, соціальне право формується за рахунок таких галузей права, як: трудове; право соціального захисту; медичне; екологічне; житлове; право соціального партнерства.

Отже, на думку, багатьох науковців, право соціального захисту є однією з галузей вітчизняного права, що належить до сфери соціального права.

Останнє є відносно самостійною правовою спільністю, яка оформилась наприкінці минулого століття внаслідок посилення соціальної функції держав². Однак більш аргументованою видається точка зору професора І. М. Сироти, який вважає, що право соціального забезпечення є самостійною галуззю права³.

Окремо слід розглянути питання про співвідношення права соціального захисту і медичного права. У науковій літературі під медичним правом розуміється сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини з надання закладами охорони здоров'я фізичним особам медичної допомоги лікарськими засобами і визначають правовий статус медичного працівника та пацієнта.

¹ Рабінович П., Панкевич О. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України*. 2003. №1. С. 104-107; Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: автореф. лис. канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 13.

² Пилипенко П. Право соціального забезпечення у системі соціального права. *Право України*. 2004. №10. С. 100.

³ Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Учебник. Изд. третє, перераб. и доп. Х.: «Одиссей», 2002. С. 33.

До предмету права соціального захисту належать суспільні відносини із надання фізичним особам медичних послуг безкоштовно чи на пільгових умовах. Відносини з медичного страхування повністю входять у предмет цієї галузі права. Як вже відзначалося, у системі права соціального захисту виокремлюється самостійний правовий інститут надання медичної допомоги й лікування громадян. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку точка зору вчених, що немає підстав для вилучення з права соціального захисту і відносин із забезпечення окремих незахищених груп населення лікарськими засобами, протезно-ортопедичними, корегуючими засобами, слуховими апаратами та з приводу проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності.

3.6. З початком соціальних реформ і формуванням концепції сучасного права в юридичній науці помітно зріс інтерес до загальних проблем, пов'язаних з джерелами права, але особливо загострилася потреба в детальному, глибокому їх вивченні в праві соціального захисту.

У джерелах права соціального захисту безпосередньо відображаються матеріальні умови життя суспільства. Зі зміною умов змінюються і джерела права соціального захисту. Це, в свою чергу, веде до оновлення законодавства, яке повинно відповідати потребам формується в країні економіки з урахуванням принципів соціальної держави

Джерела права соціального захисту – це зовнішня форма правотворчої діяльності держави в сфері регулювання соціально-забезпечувальних відносин, за допомогою якої воля законодавця стає обов'язковою для виконання.

Розширення предмета права соціального захисту, поява нових видів соціальних виплат, послуг збільшує кількість джерел права, що обумовлює необхідність їх системності, співвідпорядкованості, несуперечності, скоординованості, розробки єдиної науково обґрунтованої соціальної концепції, що відповідає міжнародним стандартам, спрямованої на вирішення ключових проблем в праві соціального забезпечення і перш за все на гарантії реалізації права людини на життя за допомогою норм соціального захисту, на гідний їй рівень.

Джерела права соціального захисту класифікують: за формою акту; ступенем узагальненості; сферою дії; юридичною силою; органами правотворчості; основними видами соціального захисту.

Безліч і різноманітність джерел права соціального захисту зумовлюють можливість охарактеризувати тільки найважливіші, основоположні акти, в яких закріплюються права громадян на ті чи інші види соціального захисту, відображаються вимоги і умови їх надання, регламентується організаційно-правовий порядок здійснення зазначених приписів відповідних нормативно-правових актів.

Джерела права соціального захисту мають свої особливості. Це, насамперед, відсутність кодифікованого нормативно-правового акту, який би комплексно врегулював систему відносин у праві соціального захисту. Крім того, деякі з нормативно-правових актів мають розрахунки, формули, які є складними для застосування.

Поряд із загальними ознаками, джерела права соціального захисту мають особливості, які обумовлені предметом і методом галузі права соціального захисту. Галузь права багато в чому визначає систему законодавства, служить для законодавця орієнтиром в його правотворчій діяльності.

Н. Б. Болотіна виокремлювала наступні особливості джерел права соціального захисту: 1) у законодавстві не застосовується єдиний критерій щодо надання соціального захисту, натомість можна виділити чотири критерії, які покладено в основу окремих актів: а) вид соціальної виплати чи послуги; б) суб'єктивний критерій (сім'ї з дітьми); в) змішаний критерій щодо соціального захисту (інваліди та їх пільги); г) змішаний критерій щодо правового регулювання умов праці (служби) та соціального захисту окремих категорій осіб, тобто такі нормативні акти стосуються трудового, адміністративного, цивільного, фінансового права та права соціального захисту; 2) у змісті багатьох нормативно-правових актів є норми з технічним змістом (соціальні нормативи, формули, розрахунки, які є складними для розуміння та застосування); 3) соціальні виплати, які передбачені законодавством, далеко не завжди узгоджені із законом про Державний бюджет України на відповідний рік.¹

Крім того, до особливостей джерел права соціального забезпечення, на думку Б. І. Сташківа, можна віднести: 1) наявність значної кількості відомств, які мають право приймати юридичні акти в сфері соціального забезпечення; 2) перевага підзаконних актів над

¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С.145.

законами при правовому регулюванні відповідних відносин; 3) пряма залежність правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення від рівня розвитку економіки країни; 4) динамічність правових актів, яка пов'язана із систематичним внесенням змін щодо обсягу і розмірів надання тих чи інших видів соціального забезпечення¹.

Системоутворюючі джерела права соціального захисту повинні містити цілі і завдання правового регулювання, розкриття основних понять, забезпечення рівності соціальних прав для всіх, гарантованості певного соціального стандарту, надання суб'єктам правовідносин можливості протягом розумного перехідного періоду адаптуватися до внесених до законодавства змін.

Розробка джерел права соціального захисту, що відповідають критеріям соціальної держави, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, в якості основної мети передбачає не боротьбу з бідністю, а створення умов життя, гідної людини як особистості, а не на рівні прожиткового мінімуму.

Правове регулювання соціально-захисних відносин в Україні здійснюються не єдиним законом, а численними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. При цьому можна навести багато прикладів, коли норми підзаконних актів не узгоджуються з положеннями акту вищої юридичної сили – закону, що також негативно впливає на реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина. Розв'язання проблеми можливе шляхом систематизації законодавства у сфері соціального захисту, його кодифікації.

Питання для дискусії:

1. Визначте коло суспільних відносин, які утворюють предмет права соціального захисту, та назвіть критерії для їх класифікації.
2. Розкрийте зміст таких правових категорій, як «соціальний ризик», «соціальна потреба» та їх значення для становлення права соціального захисту.

¹ Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник /Б. І. Сташків. Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. С. 333.

3. «Право соціального забезпечення» чи «Право соціального захисту»: доведіть обґрунтованість назви галузі права.
4. Назвіть відомих учених, які стали фундаторами права соціального захисту як самостійної галузі права.
5. Назвіть особливості методу правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту.
6. Які елементи утворюють систему галузі права соціального захисту? Проаналізуйте точки зору в теорії права соціального захисту, обґрунтуйте власну позицію.
7. Розкрийте зміст регулятивної функції права соціального захисту.
8. Проаналізуйте зміст гуманістичної функції права соціального захисту.
9. Охарактеризуйте становлення та розвиток соціального права в Україні. Проаналізуйте співвідношення соціального права і права соціального захисту.

Теми наукових повідомлень і рефератів:

1. Становлення та розвиток права соціального захисту як галузі права.
2. Функції права соціального захисту.
3. Право соціального захисту і медичне право.
4. Право соціального захисту і трудове право.
5. Система права соціального захисту: поняття та структура.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Андріїв В. Співвідношення трудового права та права соціального забезпечення. *Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал*. 2000. №4. С. 253-254.
3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення в Україні: навч. посіб. Вид. 5-те., переробл. та доп. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 448 с.
4. Боднарук М. І. Правова природа правовідносин у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць*. Вип. 180: Правознавство. Чернівці: Рута, 2003. С. 78-81.

5. Безугла Я. І. Актуальні проблеми соціального забезпечення і захисту в Україні. *Проблеми соціального захисту в Україні*: Матеріали наук.-практ. конф. 20-21 червня 1996 р. Чернігів, 1996. С. 6-14.
6. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні. К.: Знання, 2005. 381 с.
7. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 615 с.
8. Болотіна Н. Б. Предмет права соціального забезпечення України *Вісник Львівського ун-ту*. 2001. Вип. 36. С. 394-395.
9. Болотіна Н. Б. Метод сучасного права соціального забезпечення України *Юридичний вісник*. 2001. №1. С. 108-113.
10. Болотіна Н. Б. Соціально-забезпечувальні правовідносини. Актуальні проблеми формування правової держави. *Вісник Львівського університету*. Л., 1995. Вип. 32. С. 51-53.
11. Болотіна Н. Б. Концепція кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення. *Право України*. 1996. №7. С. 51-53.
12. Болотіна Н. Б. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми формування та розвитку. *Право України*. 2000. №12. С. 24-28.
13. Болотіна Н. Б. Медичне право в системі права України. *Право України*. 1999. №1. С. 116-121.
14. Бурак В. До питання про джерела права соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Л., 2003. Вип. 38. С. 362-368.
15. Конституція України. Науково-практичний коментар /редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
16. Костюк В. Л., Мельник О. Я. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.): у 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 535–540.
17. Костюк В. Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-те-

- оретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 68-73.
18. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник/ За заг. ред. П. Д. Пилипенка. Вид. 3-є, змін і доп. К.: Істина, 2012. 232 с.
 19. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення у системі соціального права. *Право України*. 2004. №10. С. 100.
 20. Пилипенко П. Д. Система (структура) права соціального забезпечення. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. Справ. К.: КІВС, 2004. Вип. 9. С.265-269.
 21. Право соціального забезпечення в Україні: підручник /Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін.; за заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенка. 2-ге вид. переробл. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с.
 22. Прилипко С. М. Сучасні концептуальні підходи до визначення предмета права галузі в умовах реформування соціального законодавства. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 39. К.: Ін-т. держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. С. 330-344.
 23. Прилипко С. М. До питання предмета права соціального забезпечення. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 65. С. 106-112.
 24. Прилипко С. М. Визначення методу права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 66. С. 64-72.
 25. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення. Х.: ПП «Берека-Нова», 2006. 264 с.
 26. Прилипко С. М. Визначення системи права соціального забезпечення. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. №1 (44). С. 148-154.
 27. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: дис. ...д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2007. 382 с.
 28. Прилипко С. М. До питання визначення функцій права соціального забезпечення. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 95. С. 43-47.
 29. Рабінович П., Панкевич О. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України*. 2003. №1. С. 104-107.
 30. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України: Навч. посібник. К.: Видавничий дім «ІнЮре», 2008. 504 с.

31. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
32. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одіссей», 2010. 408 с.
33. Сметанюк І. І. Поняття та сутність функцій права соціального забезпечення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 22. С. 161-166.
34. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення як навчальна дисципліна. *Вища освіта*. 2003. №6. С. 35-41.
35. Сташків Б. І. Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему. *Право України*. 2000. №9. С. 71-75.
36. Сташків Б. І. Метод права соціального забезпечення: його визначення. *Право України*. 2000. №12. С. 37-39.
37. Сташків Б. І. Поняття права соціального забезпечення. *Право України*. 2000. №5. С. 24-26.
38. Сташків Б. І. Місце права соціального забезпечення в системі права України. *Право України*. 2001. №11. С. 80-83.
39. Сташків Б. І. Функції права соціального забезпечення: вимоги сьогодення. *Право України*. 2001. №7. С. 66-70.
40. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення як наука. *Право України*. 2002. №9. С. 18-23.
41. Сташків Б. І. До питання про метод права соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. №4. С. 53-56.
42. Сташків Б. І. Проблеми методу та правового режиму права соціального забезпечення. Чернівці: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 88 с.
43. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.
44. Сташків Б. І. Проблеми функцій права соціального забезпечення. Чернівці: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. 27 с.
45. Стичинський Б. С. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. *Право України*. 2002. №6. С. 85-89.
46. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

47. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: етапи становлення та тенденції модифікації. *Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників IX Міжнар. наук.-практ. конф., яка присвяч. 50-річчю створення каф. труд. права Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) /уклад.: О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова; за ред. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2019. С.500-504.
48. Чанишева Г. І. Соціальний діалог у сфері соціального забезпечення. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.698-700.
49. Чанишева Г. І. Соціальна політика. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020.С.703-707.
50. Чанишева Г. І. Генеральна угода: поняття, ознаки, правова природа. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №9. С. 77-82.
51. Чанишева Г. І. Зміст колективних угод як актів соціального діалогу. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист*: тези доп. та наук. повідомл. учасників X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовтня 2020 р.) /уклад. О. М. Ярошенко, Н. Г. Орлова, О. В. Соловійов; за ред. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2020. С.18-22.
52. Чанишева Г. І. Колективний договір. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.297-302.
53. Чанишева Г. І. Колективна угода. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.302-309.

54. Чанишева Г. І. Соціальна політика: поняття, цілі, правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №11. С. 80-85.
55. Яковлєва Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. №2 (22). С. 49-53.

Тема 4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування

- 4.1. Поняття, принципи та види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
- 4.2. Суб'єкти та об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування.
- 4.3. Види соціальних послуг і матеріального забезпечення в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
- 4.4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Види матеріального забезпечення на випадок безробіття та соціальних послуг.
- 4.5. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Види страхових виплат.
- 4.6. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Види страхових виплат і соціальних послуг.

Основні положення теми

4.1. Соціальне страхування – це важлива складова частина соціального захисту населення, центром якого є людина та її потреби, а якість їх задоволення впливає на соціально-економічний розвиток держави. Соціальне страхування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання певних страхових випадків: втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, нещасного випадку на виробництві, догляду за дитиною, вагітності та пологів тощо.

Система соціального страхування включає в себе соціальні, економічні, фінансові та правові аспекти.

Соціальні аспекти полягають у створенні всеосяжної та універсальної системи захисту всіх верств населення від усіх чинників нестабільності. Наявність такої системи свідчить про ефективну соціальну політику держави, направлена на задоволення потреб громадян.

З економічної точки зору соціальне страхування виступає важелем перерозподілу грошових коштів у суспільстві та пов'язане з розвитком економіки. Зміцнення економіки впливає на зростання доходів підприємств, організацій, а разом з тим і збільшення розміру страхових внесків.

Соціальне страхування впливає на підвищення ефективності діяльності підприємства через матеріальне забезпечення та охорону здоров'я працівників. Воно створює необхідні економічні передумови для збереження працездатності економічно активної частини населення, а в певних випадках забезпечує виплату соціальної допомоги у разі втрати працездатності внаслідок загального захворювання, нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

З правової точки зору соціальне страхування – це система норм, які регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених законодавством.

Соціальне страхування є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я.

Відповідно до ст. 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року №16/98-ВР загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України здійснюється за принципами:

законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

солідарності та субсидування;

державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (ст. 5 Основ).

Види загальнообов'язкового державного соціального страхування визначені ст. 4 Основ, відповідно до якої Залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

пенсійне страхування;

страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

медичне страхування;

страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

страхування на випадок безробіття;

інші види страхування, передбачені законами України.

4.2. Законодавство України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування складається з цих Основ та прийнятих відповідно до них законів, інших нормативно-правових актів, що ре-

гулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, то застосовуються норми міжнародного договору.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування 14.01.1998 №16/98-ВР відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

У цей час чинними є такі закони України: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV (в редакції Закону №2620-IX від 21.09.2022), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року №1533-III, «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV.

Соціально-страхові відносини мають низку відмінних рис, але ці особливості фактично складають їх видові ознаки і не суперечать соціально-захисній природі. У числі таких видових ознак можна назвати:

- системний характер (системність);

- особливий порядок компенсації наслідків соціального ризику, що передбачає дотримання принципу соціальної еквівалентності при надання забезпечення;

- особливий уповноважений суб'єкт – застрахована особа;

- особливий характер правового зв'язку суб'єктів, так званий стан «бути застрахованим».

Суб'єкти та об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування визначені в ст. 6 Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Коло осіб, які можуть бути застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається цими Основами та іншими законами, прийнятими відповідно до них.

Безумовно, у всіх без винятку організаційно-правових формах соціального захисту, фізична особа, яка претендує на той чи інший вид соціального захисту, є активним суб'єктом. Саме за рахунок його дій отримують розвиток і матеріальні соціально-захисні відносини, і процедурні.

Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України.

Страховиками є цільові страхові фонди. Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Страховики мають особливий подвійний статус – це державні установи, які виступають від імені держави при наданні соціально-страхового забезпечення і є одночасно частиною фінансової системи.

Згідно з частиною сьомою ст. 6 Основ об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених статтею 25 цих Основ.

Відповідно до п. 6 частини першої ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» об'єкт соціального страхування – страховий ризик та страховий випадок, із настанням яких у застрахованих осіб (членів їхніх сімей, інших осіб) виникає право на страхові виплати та соціальні послуги відповідно до цього Закону залежно від видів соціального страхування.

Страховий ризик у значенні події завжди порівнюється зі страховим випадком. Страховий випадок – подія, яка вже настала, в той час як страховий ризик – це можливість або ймовірність настання певної події, що виключає будь-яке їх ототожнення, а тим більше розгляд їх як збігаються поняття. Тому можна погодитися з точкою зору, що страховий ризик і страховий випадок співвідносяться не як загальне і часткове, а як узагальнена і конкретизована категорії.

4.3. За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються види соціальних послуг та матеріального забезпечення, які передбачено ст. 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування:

1) пенсійне страхування: пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім передбачених пунктом 4 цієї статті; медичні профілактично-реабілітаційні заходи; допомога на поховання пенсіонерів; пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

2) медичне страхування: діагностика та амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; профілактичні та освітні заходи; забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання. Обсяг послуг, що надаються за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються в порядку, встановленому законодавством;

3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах;

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5) страхування від безробіття: допомога по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або пере-

підготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

У разі прийняття законів з нових видів загальнообов'язкового державного соціального страхування або внесення змін до законів України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування одночасно вносяться зміни до цих Основ.

4.4. Захист від безробіття забезпечує безробітним підтримку доходу протягом певного періоду часу, що може здійснюватися за допомогою програм страхування або допомоги в разі безробіття, або програм сприяння зайнятості, які доповнюються програмами гарантій мінімального доходу. Такі механізми необхідні для того, щоб забезпечити безробітних і частково зайнятих працівників і їх сім'ї гарантованим доходом, що сприятиме запобіганню бідності, перешкодити поширенню неформальних трудових відносин і сприятиме структурній трансформації економіки.

При цьому заходи захисту від безробіття мають на меті сприяти поверненню до зайнятості та забезпечити доступ до більш гідної і продуктивної зайнятості за допомогою програм сприяння зайнятості, професійної підготовки і підтримки підприємництва.

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, цивільно-правового договору чи на інших підставах, передбачених законом, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби) та інші особи, які проходять службу та отримують грошове забезпечення, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичні особи – підприємці, члени фермерського господарства,

якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Особам, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів соціального страхування.

Видами забезпечення за Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III є: допомога по безробіттю; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Порядок надання зазначених допомог визначається Кабінетом Міністрів України.

Видами соціальних послуг за цим Законом та Законом України «Про зайнятість населення» є:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, на підприємствах, в установах, організаціях;
- профорієнтація;

- індивідуальне планування працевлаштування;

- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- інші послуги, пов'язані із працевлаштуванням, передбачені законодавством;

- послуги для роботодавців;

- надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зокрема таких, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсацій відповідно до статті 26 Закону України «Про зайнятість населення»;

- сприяння зайнятості зареєстрованих безробітних відповідно до статті 26¹ Закону України «Про зайнятість населення»;

- надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»;

- надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»;

надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом: перепідготовки за робітничою професією; підготовки за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовки на наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня вищої освіти); спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями відповідно до статті 30 Закону України «Про зайнятість населення»;

здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до статті 24¹ Закону України «Про зайнятість населення»;

надання допомоги по частковому безробіттю відповідно до статті 47 Закону України «Про зайнятість населення»;

інші програми сприяння зайнятості населення, які запроваджуються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України;

інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

4.5. Відповідно до п. 3 частини першої ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 №1105-XIV (в редакції Закону №2620-IX від 21.09.2022) загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – соціальне страхування) – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі – кошти соціального страхування), коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством.

Право на страхові виплати за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 1 ст.12 Закону).

Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття

підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.

Громадяни України, які працюють за межами України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на страхові виплати відповідно до цього Закону, за умови сплати страхових внесків згідно із законом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню відповідно до цього Закону, мають право на страхові виплати відповідно до цього Закону, за умови сплати страхових внесків згідно із законом.

За страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види страхових виплат:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною, догляд за дитиною віком до 14 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років на весь період надання реабілітаційної допомоги, за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за дитиною;

2) допомога по вагітності та пологах;

3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві).

Фінансування страхувальників для надання страхових виплат за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою непрацездатності застрахованим особам здійснюється територіальними органами уповноваженого органу управління в порядку, встановленому правлінням Пенсійного фонду України.

Підставою для фінансування страхувальників територіальними органами уповноваженого органу управління є оформлена за встановленим зразком заява-розрахунок, що містить інформацію про нараховані застрахованим особам суми страхових виплат за їх видами.

Територіальні органи уповноваженого органу управління здійснюють фінансування страхувальників протягом трьох робочих днів після надходження заяви-розрахунку, в тому числі в електронній формі.

Слід підкреслити, що охорона материнства – найважливіший елемент політики запобігання і протидії бідності і незахищеності,

забезпечення здорового способу життя, здорового харчування та благополуччя матерів і дітей, досягнення рівності на робочому місці і поширення гідної праці для чоловіків і жінок. Грошові допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, повністю або частково заміщають жінкам їх заробітну плату на останніх стадіях вагітності і після народження дитини, або забезпечують їм, щонайменше, базовий рівень доходу, критично важливі для благополуччя вагітних, молодих матерів та їх родин. Грошові допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами надаються за допомогою механізмів колективного фінансування – соціального страхування, систем загальних допомог або соціальної допомоги – які в 141 країні з 192 закріплені в національному законодавстві про соціальний захист. Системи соціальної допомоги складають переважну більшість програм такого роду в 138 країнах.

4.6. Формування ефективних механізмів, що забезпечують соціальний захист працівників, їхніх сімей, реалізацію права працівників на працю в умовах, що відповідають вимогам безпеки і гігієни, є надзвичайно важливим напрямом державної політики.

Відповідно до частини першої ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV (в редакції Закону №2620-IX від 21.09.2022) страховими виплатами є грошові суми, які уповноважений орган управління виплачує застрахованій особі чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про охорону праці».

Підставою для оплати потерпілому витрат на проведення професійної реабілітації, оплати соціальних послуг, а також для здійснення страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, та перелік професійних захворювань визначаються Кабінетом Міністрів України.

Згідно з частиною сьомою ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхові виплати складаються із:

1) щомісячної страхової виплати втраченої заробітної плати (або відповідної її частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі – щомісячна страхова виплата);

2) страхової виплати у встановлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхової виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

4) страхових витрат на професійну реабілітацію та соціальну допомогу;

5) допомоги по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. №337, відповідно до п. 1 визначає процедуру проведення розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, що сталися з особами, визначеними частиною першою статті 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. №337, набрав чинності 01.07.2019 р. Вимоги цього Порядку поширюються на всіх юридичних і фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, та осіб, зазначених у пункті 1 цього Порядку.

Відповідно до п. 34 Порядку рішення щодо визнання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) пов'язаними чи не пов'язаними з виробництвом приймається комісією (спеціальною комісією) шляхом голосування простою більшістю голосів. У разі рівної кількості голосів членів комісії голос голови комісії є вирішальним.

Пунктом 9 Порядку передбачено, що розслідування (спеціальне розслідування) проводиться у разі настання нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння), у тому числі про які своєчасно не повідомлено роботодавцю чи внаслідок яких втрата працездатності потерпілого настала не одразу.

Строк давності для розслідування нещасних випадків та/або гострих професійних захворювань (отруєнь) на виробництві становить три роки з дня їх настання.

У разі встановлення факту нещасного випадку та/або гострого професійного захворювання (отруєння) рішенням суду розслідування проводиться незалежно від дати їх настання.

Мета правових норм, що регулюють забезпечення в разі травматизму, в більшості країн полягає в тому, щоб задовольнити потреби потерпілого працівника або його утриманців за допомогою: надання потерпілому належної і актуальною медичної допомоги та супутніх послуг; здійснення на користь потерпілого, у якого була визнана тимчасова або стійка непрацездатність, періодичних виплат залежно від розміру колишньої заробітної плати.

Чимало національних систем захисту при виробничому травматизмі переслідують більш широкі цілі, такі, як сприяння в працевлаштуванні постраждалих (хворих) працівників, сприяння в забезпеченні і підтримці гідного рівня охорони праці на виробництві. Ці цілі можуть бути досягнуті лише при високому ступені узгодженості між системами соціального забезпечення при виробничому травматизмі і заходами, які стосуються ринку праці, інспекції праці та охорони праці.

Теми для дискусій

1. Становлення та розвиток системи соціального страхування в Україні.
2. Профілактика виробничого травматизму та професійних захворювань.
3. Надання матеріального забезпечення застрахованим особам та проведення страхових виплат потерпілим на виробництві (членам їх сімей).
4. Надання медико-соціальних послуг.

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Система соціального страхування як складова забезпечення соціальної безпеки.

2. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики.
3. Реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року №1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №3. Ст. 10.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 04 січня 1998 року №16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №23. Ст. 121.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року №1105-XIV (в редакції Закону №2620-IX від 21.09.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#n2>
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року №1533-III. *Офіційний вісник України*. 2000. №13. Ст. 505.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. №33. Ст. 1770.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. №47-48. Ст. 372.
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року №2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №2-3. Ст. 11.
9. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року №5067-VII. *Офіційний вісник України*. 2012. №63. Ст. 2565.
10. Деякі питання надання роботодавцям компенсації єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за працевлаштування на нові робочі місця: завт. постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. №338. *Офіційний вісник України*. 2023. №44. Ст. 2342.

11. Порядок видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року №207. *Офіційний вісник України*. 2013. №26. Ст. 867.
12. Порядок реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. №446. *Офіційний вісник України*. 2023. №49. Ст. 2718.
13. Порядок надання допомоги по частковому безробіттю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. №702. *Офіційний вісник України*. 2022. №52. Ст. 2973.
14. Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві: затв. постанов. Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. №337. *Офіційний вісник України*. 2019. №34. Ст. 1217.
15. Андріїв В. Чи захистить система соціального страхування людину? *Право України*. 2001. №7. С. 32-33.
16. Андрющенко К. М. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві в контексті євроінтеграції. *Публічне право*. 2015. №4. С. 229-235.
17. Безверхий К. В. Оновлений звіт з єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: новації законодавства. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2016. №1-2. С. 43-51.
18. Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення і розвитку. Чернівці: Рута, 2002.
19. Божко Д. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: автореф. дис. на здобут наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 24 с.
20. Божко Д. В. Поняття і природа правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 25. С. 73-76.
21. Братюк В. П., Біла М. М. Аналіз системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 129-133.

22. Головацька А. К. Основні проблеми правового регулювання проведення перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. №40. С. 29-35.
23. Кучма О. Л. Зловживання правом у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретико-практичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2016. №1. С. 128-134
24. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії. *Соціальний захист*. 2003. №2. С. 20-24.
25. Надточій Б. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? *Урядовий кур'єр*. 2003. №34. С. 5.
26. Пожарова О. В. Нещасні випадки на виробництві: особливості розслідування у період воєнного стану. *Правове забезпечення соціальної сфери*, 28.04.2023, Г. І. Чанишева. Одеса: Фенікс. [Електронне видання]. 2023. С.80-83.
27. Пожарова О. В., Пожаров Ю. В. Страхування на випадок безробіття: останні зміни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. Науковий збірник. 2022. №58. С. 40-43.
28. Прилипко С. М. Деякі питання соціального страхування. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 50. С. 87-92.
29. Прохоровська С., Кулина Г. Стецько М. Реформування системи соціального страхування в Україні: проблемні аспекти та ключові завдання. *Світ фінансів*. 2022. №3 (72). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1534>
30. Сільченко С. О. До питання про тенденції правового регулювання обов'язкового соціального страхування в Україні. *Тendenції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матер. доп. та наук. повідомл. учасн. II міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ 21-22 квіт. 2016 р.)*. К.: Прінт-Сервіс, 2016. С.211-215.
31. Соколовська А. М. Реформа єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні. *Фінанси України*. 2015. №7. С. 7-23. Соловійов О. В. Фонд соціального страхування України як суб'єкт загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. *Право та інновації*. 2016. №1. С. 179-184.

32. Старосельцева О. В. Інституційна природа загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Форум права*. 2017. №5. С. 375–381.
33. Тарасенко В. С. Щодо ратифікації Конвенції МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2016. С.239-243.
34. Тимофіїв Р. М. Відшкодування роботодавцем моральної шкоди, завданої нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням як вид соціального захисту працівників. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2016. Випуск 63. С.142–152.
35. Тимченко О. М. Ризики розробки та впровадження уніфікованої звітності з податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Бізнес Inform*. 2017. №6. С. 227-233.
36. Трунова Г. Окремі проблеми правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №5. С. 76-80.
37. Трюхан О. А. До питання відшкодування моральної шкоди, завданою втратою здоров'я працівників унаслідок нещасних випадків. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень, 19.05.2023, С. В. Ківалов*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. С. 479-483.
38. Харитоновна Л. І. Соціальне страхування: проблеми вдосконалення /Л. І. Харитоновна. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т.1 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 547-549.
39. Хрус Ю. В. Теоретичні засади застосування понижуючого коефіцієнта для нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *International scientific journal*. 2015. №3. С. 45-48.
40. Чанишева Г. І. Мінімальний страховий внесок. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Пра-

- во соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.363-371.
41. Чанишева Г. І. Соціальний захист у разі настання безробіття. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 806-815.
42. Щукін О. Проблемні аспекти судового розгляду спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. *Юридичний вісник*. 2017. №2. С. 162-169.
43. Яковлєва Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. №2 (22). С. 49-53.

Тема 5. Право на пенсію та його реалізація за законодавством України

- 5.1. Пенсійне забезпечення у солідарній системі.
- 5.2. Пенсії за віком. Пільгове пенсійне забезпечення.
- 5.3. Пенсії по інвалідності.
- 5.4. Пенсії по втраті годувальника.
- 5.5. Пенсії за вислугу років спеціалістам народного господарства.
- 5.6. Порядок призначення та перерахунку пенсій.
- 5.7. Недержавне пенсійне забезпечення.

Основні положення теми

5.1. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – солідарна система), що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законом.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це основний рівень системи пенсійного забезпечення в Україні умовно чи фактично непрацездатних осіб, який побудований на принципі солідарності поколінь, відповідно до якого покриття витрат на виплату пенсій і надання соціальних послуг відбувається з поточних надходжень працюючих у вигляді соціального внеску від заробітної плати працюючих чи дотацій бюджету.

Характерними рисами солідарної системи пенсійного забезпечення є: належить до першого рівня пенсійної системи; пенсії виплачуються за рахунок поточних надходжень економічно активного населення; побудована на принципі солідарності та субсидування, тобто при недостатності коштів Пенсійного фонду України, що формуються, в основному, за рахунок поточних надходжень від сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, необхідні суми на виплату пенсій і надання соціальних послуг виділяються з державного бюджету; участь у цій системі є обов'язковою, але в окремих випадках допускається добровільна участь; гарантує пенсійні виплати на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність¹.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати:

- 1) пенсія за віком;
- 2) пенсія по інвалідності;
- 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

У солідарній системі пенсійного забезпечення надаються також соціальні послуги, до яких належить допомога на поховання пенсіонера.

¹ Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навчальний посібник. Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. С. 120.

5.2. Пенсія за віком у солідарній системі – це щомісячна довічна грошова виплата, що призначається і виплачується територіальним органом Пенсійного фонду України за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування особам, які досягли пенсійного віку та мають страховий стаж певної тривалості, визначеної в законі, у розмірі, що співвідноситься з отримуваним раніше заробітком, але не менше ніж прожитковий мінімум для непрацездатних осіб.

Ознаками пенсій за віком є: 1) надаються щомісячно; 2) виплачуються довічно у грошовій формі; 3) призначаються і виплачуються територіальним органом ПФУ; 4) джерелом виплат є кошти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 5) пов'язані з досягненням пенсійного віку, визначеного у законі; 6) виникнення права на пенсію пов'язане з наявністю страхового (трудового) стажу певної тривалості; 7) розмір залежить від тривалості страхового (трудового) стажу та розміру отримуваного заробітку; 8) розмір пенсії за певних умов не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб; 9) належать до одного із видів пенсій у солідарній системі; 10) підлягають постійній індексації та періодичному осучасненню з метою незменшення купівельної спроможності їх отримувачів впродовж усього життя.

Головними умовами призначення пенсії за віком у солідарній системі є досягнення особою пенсійного віку і наявність у неї страхового стажу, під яким розуміється період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 8 липня 2010 року №2464-VI мінімальний страховий внесок – сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску, встановлений законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця.

Варто звернути увагу, що починаючи з 2018 року вік виникнення права на пенсію за віком в Україні диференціюється залежно від наявного у особи страхового стажу:

Рік	Тривалість страхового стажу	Вік виходу на пенсію за віком
з 01.01.2021 року	від 15 до 18 років	65
	від 18 до 28 років	63
	28 і більше років	60
з 01.01.2022 року	від 15 до 19 років	65
	від 19 до 29 років	63
	29 і більше років	60
з 01.01.2028 року	від 15 до 25 років	65
	від 25 до 35 років	63
	35 і більше років	60

Починаючи з 1 січня 2028 року, у разі наявності 40 і більше календарних років страхового стажу, пенсія за віком буде призначатися незалежно від віку.

Розмір пенсії за віком залежить від попереднього заробітку особи і тривалості її страхового (трудового) стажу. Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Варто звернути увагу, що крім «загальних» умов призначення і виплати пенсії за віком, законодавством України передбачене пільгове пенсійне забезпечення окремих категорій працівників, які працюють (працювали) на роботах, пов'язаних з негативним впливом шкідливих виробничих факторів на здоров'я.

До жовтня 2017 року порядок пільгового пенсійного забезпечення регулювався ст.ст. 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпечен-

ня» від 5 листопада 1991 року №1788-XII, п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» був доповнений розділом XIV1 «Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян», ст. 114 якого у сучасних умовах визначено порядок пільгового пенсійного забезпечення осіб, зайнятих протягом певного періоду на роботах, пов'язаних з негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів. Статті 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» нині не застосовуються, за виключенням п. е) ст. 13 даного нормативно-правового акту, на підставі якого може бути призначена пенсія за віком на пільгових умовах жінкам, зайнятим протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, за умови, що станом на 11 жовтня 2017 року (дата набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII) вони мали стаж роботи, необхідний для призначення цієї грошової виплати.

5.3. Пенсія по інвалідності – це щомісячна грошова виплата, що призначається і виплачується територіальним органом Пенсійного фонду України за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на певний строк особам, яким органами медико-соціальної експертизи встановлена інвалідність і які мають страховий стаж певної тривалості, визначеної в законі, у розмірі, що співвідноситься з розміром пенсії за віком, обчисленої відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року №1058-IV.

Ознаками пенсій по інвалідності є: 1) надаються щомісячно; 2) виплачуються протягом періоду, на який встановлена інвалідність; 3) призначаються і виплачуються територіальним органом ПФУ; 4) джерелом виплат є кошти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 5) пов'язані зі встановлення особі органами медико-соціальної експертизи I, II, III груп інвалідності; 6) виникнення права на пенсію пов'язане з наявністю страхового стажу певної тривалості, що співвідноситься з групою інвалідності (виключення

становить лише настання інвалідності в період проходження строкової військової служби або внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року); 7) розмір залежить від групи інвалідності та розміру пенсії за віком, обчисленої відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; 8) належать до одного із видів пенсій у солідарній системі; 9) підлягають індексації.

Основною умовою призначення пенсії по інвалідності є факт інвалідності, порядок встановлення якої визначений постановою Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» від 3 грудня 2009 року №1317, наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності» від 5 вересня 2011 року №561.

Медико-соціальна експертиза проводиться особам, що звертаються для встановлення інвалідності, за направленням лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності відомостей, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності.

Залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму людини та обмеження її життєдіяльності визначено три групи інвалідності.

Виділяють такі види порушень функцій організму людини, які визначаються медико-соціальною експертизою, як: порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, волі); порушення сенсорних функцій (зору, слуху, нюху, дотику, больової, температурної та інших видів чутливості); порушення статодинамічних функцій (голови, тулуба, кінцівок, рухливих функцій, статички, координації руху); порушення функції кровообігу, дихання, травлення, виділення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції, імунітету тощо; мовні порушення (не обумовлені психічними розладами), порушення голосоутворення, форми мови – порушення

усної (ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія) та письмової (дисграфія, дислексія), вербальної та невербальної мови; порушення, які викликають спотворення (деформація обличчя, голови, тулуба, кінцівок, які призводять до зовнішнього спотворення, аномальні дефекти травного, сечовидільного, дихального трактів, порушення розмірів тулуба).

При взаємодії із зовнішнім середовищем вказані розлади функцій організму людини можуть призводити до обмеження її життєдіяльності, зокрема: здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності.

Другою умовою призначення пенсії по інвалідності в солідарній системі є наявність у застрахованої особи, визнаної особою з інвалідністю, страхового стажу.

Пенсії по інвалідності призначаються у відсотках до пенсії за віком, обчисленої відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Пенсія по інвалідності призначається на весь строк установлення інвалідності. Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих осіб з інвалідністю проводиться тільки за їх заявою.

5.4. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника у солідарній системі – це грошова виплата, яка призначається територіальним органом ПФУ і ним виплачується впродовж визначеного строку за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за умови наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по третій групі інвалідності, а в окремих випадках, визначених законом, без такого страхового стажу в розмірі, що співвідноситься з колишнім заробітком годувальника з метою компенсації повністю чи частково втрачених засобів до існування, що надавалися їм за життя померлого годувальника.

Відповідно до абзацу першого частини першої ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхуван-

ня» пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті особи, яка виконала функцію донора анатомічних матеріалів людини, пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 цього Закону, у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), та непрацездатним членам сім'ї особи, якій відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» надано правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, – незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

Ознаками пенсій у зв'язку з втратою годувальника є: 1) є одним із видів грошових виплат у солідарній системі пенсійного забезпечення; 2) умови їх призначення і виплати визначені законом; 3) виплачуються щомісячно; 4) надаються в грошовій формі; 5) призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України; 6) виплачуються за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 7) призначаються на період непрацездатності; 8) право на пенсію мають члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні; 9) право на пенсію є похідним від теоретичного права померлого годувальника на пенсію по інвалідності за III групою (виключенням з цього правила є смерть годувальника, який (яка) виконав функцію донора анатомічних матеріалів людини, пенсіонера або осіб, інвалідність або загибель яких настала у період проходження строкової військової служби, Революції Гідності); 10) розмір пенсії співвідноситься з колишнім заробітком померлого годувальника; 11) призначається на всю сім'ю померлого годуваль-

ника з можливістю виділення частки, яка виплачується окремо конкретному її члену.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається за наявності наступних умов:

- 1) настання смерті застрахованої особи;
- 2) наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності (про виключення з цього правила йшлося вище);
- 3) приналежність до членів сім'ї померлого годувальника (чоловік (дружина), батько, мати, діти, брат, сестра, дідусь, бабуся);
- 4) перебування на утриманні померлої особи, що включає в себе як повне утримання померлим, так і одержання від нього допомоги, що була постійним і основним джерелом засобів до існування членів сім'ї померлого;
- 5) непрацездатність членів сім'ї померлого, пов'язана з віком, станом здоров'я, утриманням малолітніх дітей (дитини) померлого до досягнення ними (нею) 8-річного віку.

Пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника. Дітям-сиротам пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія, проте на вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії може бути виділена його частка, яка буде виплачуватися окремо.

Виділення частки пенсії провадиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла заява про виділення частки пенсії.

5.5. Пенсії за вислугу років – це щомісячні грошові виплати окремим категоріям громадян, які були задіяні на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання загального пенсійного віку.

Ознаками пенсій за вислугу років є: 1) коло осіб, умови і порядок призначення вичерпно вказані в законі; 2) основною умовою виникнення права на пенсію є зайнятість встановленої законом тривалості на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності; 3) загальний стаж роботи, як правило, до уваги не береться; 4) у більшості випадків вислуга років не прив'язується до досягнення певного віку; 5) виплачується в грошовій формі; 6) призначення пенсії пов'язується з припиненням трудової діяльності на відповідних посадах; 7) вказані пенсії до досягнення загального пенсійного віку виплачуються за рахунок Державного бюджету України, а пізніше – за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Вислугою років як особливим видом спеціального трудового стажу, що дає право на призначення відповідної грошової виплати, є період роботи окремих категорій працівників, який передбачає їх пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою професійної працездатності й вихід на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком.

Відповідно до п. 2-1 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» особи, які станом на 11 жовтня 2017 року (дата набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII) мають вислугу років та стаж, необхідний для призначення пенсії за вислугу років, передбачений ст.ст. 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсія за вислугу років призначається за їхнім зверненням з дотриманням умов, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Право на пенсію за вислугу років відповідно до цього нормативно-правового акту мають: 1) окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу; 2) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені; 3) водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи; 4) механізатори (докери-механі-

затори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення); 5) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах; 6) робітники і майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання; 7) деякі категорії артистів театрів та інших театально-видовищних підприємств і колективів; 8) працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та осіб з інвалідністю і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та осіб з інвалідністю; 9) спортсмени.

Умови та порядок призначення пенсії за вислугу років названим спеціалістам народного господарства визначені у Законі України «Про пенсійне забезпечення» з урахуванням рішення Конституційного Суду України від 4 червня 2019 року №2-р/2019 (справа №1-13/2018(1844/16, 3011/16).

У цей час умови і порядок призначення пенсії за вислугу років регламентуються ч. 4 ст. 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої право на пенсію за вислугу років мають артисти театально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів за наявності стажу творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та в порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Таким артистам, які мають право на пенсію за вислугу років, відповідно до Переліку посад артистів театально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення» від 12 жовтня 1992 року №583, є: 1) артисти балету та балету на льоду; 2) артисти-виконавці танцювальних номерів у професійних художніх

колективах; 3) артисти театрів міміки та жесту; 4) травесті (артисти, які виконують ролі хлопчиків, підлітків, дівчаток); 5) артисти цирків і концертних організацій: гімнасти, мотоболофігуристи, еквілібристи, балансери, акробати, наїзники, дресирувальники диких звірів, борці, клоуни (коверні), які виконують номери жанрів циркового мистецтва, що дають право на пенсію за вислугу років, силові жонглери, ліліпути – артисти всіх найменувань; 6) артистки-вокалістки (солістки), солістки-бандуристки театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів мистецтв, жокеї; 7) артисти-виконавці трюкових номерів (каскадери); 8) артисти професійних хорових колективів, які виконують сольні партії; 9) артисти, які грають на духових інструментах у професійних художніх колективах; 10) артисти-ляльководи в театрах ляльок і цирках; 11) артисти театрів юного глядача (театрів для дітей та юнацтва); 12) жонглери та артисти оригінального жанру в цирках і концертних організаціях.

5.6. Порядок призначення пенсій у солідарній системі пенсійного забезпечення має заявний характер. Заява про призначення пенсії та необхідні документи подаються до територіального органу Пенсійного фонду або до уповноваженого ним органу чи уповноваженій особі в порядку, визначеному постановою Правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» від 25 листопада 2005 року №22-І, особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально. Заява про призначення пенсії за віком може бути подана застрахованою особою не раніше ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

У процесі розгляду заяви з необхідними документами, який триває не більше 10 днів з моменту їх отримання, орган, що призначає пенсію, приймає рішення про призначення або відмову у призначенні пенсії. Якщо у процесі розгляду поданої заяви з додатками буде встановлено відсутність документів, необхідних для прийняття позитивного рішення, особі роз'яснюється це та встановлюється тримісячний строк з дня прийняття заяви для їх надання.

Проте розмір призначеної під час відповідного звернення пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника) не є стабільним та може бути змінений у процесі проведення її перерахунку.

Перерахунком пенсії є процес перегляду розміру вже призначеної грошової виплати у зв'язку з наявністю обставин, які ведуть до збільшення чи зменшення її розміру.

Перерахунки пенсії бувають двох видів: масові, коли перераховуються пенсії певних категорій громадян відповідно до прийнятих нових нормативно-правових актів, та індивідуальні, коли здійснюється перерахунок пенсії кожної особи у зв'язку з наданням додаткових документів про страховий стаж чи заробітну плату за певний період або про зміну в складі непрацездатних членів сім'ї, зміну групи інвалідності, а також при бажанні перейти з одного виду пенсії на інший.

Підставами для перерахунку пенсій є:

- збільшення обсягу страхового стажу особи не менш як на 24 місяці після призначення пенсії (проведення попереднього перерахунку);
- збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом, а також збільшення розміру мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік (для перерахунку пенсії, призначеної у мінімальному розмірі);
- зміна групи інвалідності;
- зміна складу сім'ї, що мала право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- виникнення права на інший вид пенсії та бажання уповноваженої особи перейти на неї.

Окремими видом перерахунку пенсії є її індексація (осучаснення), під яким розуміють заходи, які спрямовані на поновлення купівельної спроможності раніше призначених пенсій незалежно від їх розмірів та інших факторів. Осучаснення пенсій відбувається шляхом врахування при його здійсненні показників середньої заробітної плати. Так, показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, який застосовується для обчислення пенсії, щороку збільшується на коефіцієнт, що відповідає 50 відсоткам показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50 відсоткам показника зростання се-

редньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення, порівняно з трьома календарними роками, що передували року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення. Розмір, дата та порядок такого збільшення визначаються у межах бюджету Пенсійного фонду за рішенням Кабінету Міністрів України.

5.7. Недержавне пенсійне забезпечення є третім рівнем системи пенсійного забезпечення в Україні.

Суть недержавного пенсійного забезпечення полягає в добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень як стабільного джерела для довгострокових інвестицій у економіку країни з метою отримання його учасниками додаткових пенсійних виплат та поліпшення життєвого рівня при втраті працездатності¹.

У ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначені суб'єкти третього рівня системи пенсійного забезпечення, основними з яких є: недержавні пенсійні фонди; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; банки-зберігачі, організація взаємодії між яким може бути зображена схематично.

Законодавством України передбачена можливість створення добровільних недержавних пенсійних фондів трьох видів: відкритих, корпоративних та професійних, залежно від складу учасників.

Учасником відкритого пенсійного фонду може бути будь-яка особа, незалежно від місця роботи або професії. Створити такий фонд має право одна або декілька юридичних осіб.

Корпоративний пенсійний фонд можуть створити один або декілька роботодавців. Будь-який роботодавець, що не є засновником, може приєднатися до корпоративного фонду на підставі договору про участь, що укладають з радою фонду. Учасниками таких недержавних пенсійних фондів є працівники засновника(ів) та роботодавців, які уклали договір з фондом. Прикладами такого виду фондів є корпоративні недержавні пенсійні фонди НБУ, Укрексімбанку та Укрпошти.

¹ Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навчальний посібник. Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. С. 363

Суб'єкт	Особливості /Обов'язки
Недержавні пенсійні фонди	- створюються засновниками як неприбуткові організації; - реєструються в Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; - управління та контроль здійснюється радою НПФ; - діють згідно із затвердженням засновниками статуту; - здійснюють діяльність виключно з метою накопичення пенсійних коштів та забезпечення виплат учасникам НПФ; - можуть мати декілька пенсійних схем, у яких зазначено умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення.
Адміністратор пенсійного фонду	- отримує ліцензію та підлягає нагляду з боку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; - укладає від імені НПФ пенсійні контракти з учасниками НПФ; - веде персоніфікований облік учасників фонду, сплачених внесків і накопичених коштів; - надає інформаційні й агентські послуги учасникам НПФ; - розраховує та здійснює пенсійні виплати; - надає розпорядження зберігачу про здійснення оплати витрат НПФ (плата за послуги, що утримується із суми пенсійних активів); - звітує перед державними органами (регуляторами), учасниками фонду, радою НПФ та іншими органами.

Суб'єкт	Особливості /Обов'язки
Компанія з управління активами (КУА)	– отримує ліцензію та підлягає нагляду з боку Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; – інвестує пенсійні активи згідно з умовами договору з радою НПФ, інвестиційною декларацією та законодавством; – здійснює облік та забезпечує відображення у звітності вартості активів, розподілу коштів за активами та інвестиційного доходу.
Банк-зберігач	– НБУ або комерційний банк з ліцензією від Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; – надає розрахунково-клірингові послуги щодо поточного(их) рахунку(ів) НПФ; – здійснює депозитарні операції із цінними паперами НПФ; – контролює інвестиційні транзакції компанії з управління активами та їхню відповідність законодавству й інвестиційній декларації НПФ; – перевіряє розрахунок чистої вартості активів і чистої вартості одиниці пенсійних активів.

Професійний пенсійний фонд можуть створити декілька юридичних осіб-роботодавців та/або об'єднання фізичних осіб, зокрема профспілки або фізичні особи зі схожою професійною діяльністю (родом занять). Брати участь у такому фонді мають право лише особи, що працюють у певній професійній сфері, визначеній у статуті недержавного пенсійного фонду. Прикладом такого недержавного пенсійного фонду є фонд «Магістраль», створений Професійною спілкою залізничників (АТ «Укрзалізниця» – державна адміністрація залізничного транспорту) і транспортних будівельників України.

Недержавні пенсійні фонди усіх видів здійснюють одну з таких видів пенсійних виплат:

- 1) пенсії на визначений строк;
- 2) одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку

величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Одноразова пенсійна виплата недержавним пенсійним фондом його учаснику здійснюється в разі:

- 1) медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду;
- 2) коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
- 3) виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

В інших випадках на підставі укладення відповідного договору виплачується пенсія на визначений строк, розмір якої розраховується виходячи із строку не менш як десять років від початку здійснення першої виплати.

Питання для дискусії

1. Чи мають право на отримання різних видів пенсії іноземці та особи без громадянства?
2. Чи є економічно обґрунтованим встановлений законодавством мінімальний розмір пенсії за віком?
3. Чи є можливість отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника жінкою, яка перебувала у фактичних шлюбних відносинах з померлим?
4. Чи є ефективною процедура «осучаснення» пенсійних виплат у сучасних умовах?

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні у сучасних умовах.
2. Реформування солідарного рівня системи пенсійного забезпечення в Україні у сучасних умовах.
3. Пенсійне забезпечення державних службовців.
4. Пенсійне забезпечення осіб, засуджених до позбавлення волі.
5. Особливості пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року №1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №3. Ст. 10.
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№49-51. Ст. 376.
4. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. №33. Ст. 1769.
5. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року №2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №2-3. Ст. 11.
6. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 8 липня 2011 року №3668-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. №71. Ст. 2667.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №40-41. Ст. 383.
8. Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року №583. *Зібрання постанов Уряду України*. 1992. №11. Ст. 271.
9. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. №461. *Офіційний вісник України*. 2016. №60. Ст. 2044.
10. Питання медико-соціальної експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317. *Офіційний вісник України*. 2009. №95. Ст. 3265.
11. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 вересня 2011 року №561. *Офіційний вісник України*. 2011. №91. Ст. 3319.

12. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року №22-1. *Офіційний вісник України*. 2005. №52. Ст. 3383.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про дипломатичну службу», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про Кабінет Міністрів України», «Про прокуратуру», а також Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року №379/95-ВР від 4 червня 2019 року №2-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. №53. Ст. 1849.
14. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посібник. Київ: «Олан», 2005.
15. Договори у праві соціального забезпечення: проблеми теорії та практики: монографія /Оксана Лященко, Анна Панченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 212 с.
16. Коробенко Н. Пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання в умовах проведення в Україні пенсійної реформи. *Право України*. 2012. №6. С. 53-59.
17. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. /За ред. С. М. Синчук. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003.

18. Сирота І. М. Правові аспекти здійснення пенсійної реформи в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*: Зб. наук. праць. 2012. Вип.63. С. 29-332.
19. Сирота І. М. Деякі аспекти реформування солідарної пенсійної системи. *Духовні засади сучасного право генезису*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання», 29-30 листопада 2013 року /відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С. В. Ківалов. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 193-195.
20. Сирота І. М. Законодавче забезпечення пенсійної реформи в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2008. Вип. 33. С. 55-60.
21. Сирота І. М. Основні напрямки модернізації солідарної пенсійної системи. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення*: монографія /кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 229-248.
22. Сирота І. М. Право на пенсійне забезпечення та його здійснення в сучасних умовах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2013. №1. С. 66-70.
23. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Вид. восьме. Х.: «Одісей», 2010. 408 с.
24. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 1092 с.
25. Тарасенко В. С. Належне пенсійне забезпечення прокурора як складова гарантій його незалежності. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) /за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 161-164.
26. Тарасенко В. С. Право на пенсійне забезпечення окремих категорій осіб. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.) /за ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 221-224.
27. Тарасенко В. С. Проблеми перерахунку пенсій державних службовців. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали Міжнародної науково-практичної

- конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження чл. кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О. І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 року). Харків: Юрайт, 2019. С. 476-479.
28. Тарасенко В. С., Харитоновна Л. І. Щодо актуальних питань осучаснення (перерахунку) пенсій. *Приватне та публічне право*. 2018. №1. С. 59-62.
29. Ткаченко Л. Г. Побудова багаторівневої пенсійної системи як напрям національної пенсійної реформи. *Економіка України*. 2012. №8. С. 16-22.
30. Устинова І. П. Співвідношення понять «пенсія», «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» в контексті фінансово-правового регулювання пенсійної реформи в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. №1. С. 170-173.
31. Харитоновна Л. І. Законодавство України про пенсійне забезпечення: основні напрямки реформування та практика застосування. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення*: монографія /кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 262-279.
32. Харитоновна Л. І. Значення солідарної системи у пенсійному страхуванні. *Правове забезпечення соціальної сфери*: Матеріали V Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 22 берез. 2014 р.) /уклад.: Д. О. Береза, В. Р. Кравчук, А. М. Мельник [та ін.]; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, Юридична література, 2014. С. 396-398.
33. Харитоновна Л. І. Пенсійне забезпечення за сучасним законодавством України: проблеми вдосконалення. *Актуальні проблеми трудового права і прав соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27-28 верес. 2013 р.) /за ред. В. В. Жернакова. Х.: Право, 2013. С. 507-509.
34. Чанишева Г. І., Тарасенко В. С. Умови призначення пенсії за віком матерям осіб з інвалідністю з дитинства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. №3. С. 40-44.
35. Шумоло М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

Тема 6. Державна соціальна допомога

- 6.1. Поняття та ознаки державної соціальної допомоги.
- 6.2. Відмінності державної соціальної допомоги від виплат у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.
- 6.3. Класифікація державних соціальних допомог.
- 6.4. Порядок та умови призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми.
- 6.5. Право осіб на державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.
- 6.6. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.
- 6.7. Право осіб на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям.
- 6.8. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
- 6.9. Право осіб на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю.
- 6.10. Порядок та умови призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю.

Основні положення теми

6.1. Соціальна допомога виступає однією з форм державного соціального захисту і запроваджена у всіх країнах світу. Разом з тим, принципи, умови та розміри її надання суттєво відрізняються в залежності від рівня економічного розвитку країни, національних особливостей тощо.

На думку Н. Б. Болотіної, державна соціальна допомога становить систему заходів щодо надання за рахунок державного та комунального (місцевого) бюджетів та інших програм матеріальної допомоги, здійснення соціального обслуговування та утримання, встановлення пільг¹.

¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. К.: Знання, 2005. С.65.

В. Л. Стрепко під допомагами розуміє одноразові чи періодичні грошові виплати аліментарного характеру, які надаються на умовах і в розмірах, передбачених законодавством, з метою надання додаткових коштів до основних засобів існування чи заміни втраченого з поважної причини заробітку або з метою забезпечення прожиткового мінімуму, за рахунок відповідних фондів чи коштів державного та місцевих бюджетів.¹

Підтримують грошовий характер допомог і представники Львівської школи права (П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук), які визначають державні соціальні допомоги як грошові одноразові або періодичні соціальні виплати, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів.²

Отже, соціальна допомога – це одна з основних форм підтримки державою осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством.

Державна соціальна допомога має властиві лише їй правові ознаки і особливості, які відрізняють її від інших видів матеріального забезпечення і соціальних послуг, у тому числі і від пенсій.

Такими ознаками і особливостями державної соціальної допомоги є:

- врегулювання призначення і виплати всіх видів допомог відповідними нормативними актами, у зв'язку з чим, за наявності передбачених обставин, громадяни набувають безумовне право на той чи інший вид допомоги;
- як правило, загальна цільова спрямованість допомоги, яка виражається в матеріальній підтримці громадян, які в силу тих чи інших соціальних випадків (тимчасова втрата заробітку,

¹ Стрепко В. Поняття допомог у праві соціального забезпечення. Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. 001. Вип. 36. С. 402.

² Право соціального забезпечення України: підручн. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.] /за ред. П. Д. Пилипенка. 3-тє вид., переробл. і доповн. К.: Ін Юре, 2010. С. 396.

збільшення витрат у сім'ї, пов'язаних з народженням або похованням тощо) потребують надання такої допомоги;

- незалежність в більшості випадків забезпечення різними видами допомоги від інших джерел доходів, які має особа, що звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального захисту;
- соціально-аліментарна природа всіх видів допомоги, яка проявляється в безоплатності їх надання і не пов'язаністю з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;
- обмеженість виплати допомоги визначеним періодом (наприклад, допомоги на дітей виплачуються до досягнення ними відповідного віку тощо);
- основним джерелом виплати допомог є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;
- розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму.

Таким чином, під допомогою з соціального захисту розуміють гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру, з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу визначених законом соціальних випадків потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходів.

6.2 Державна соціальна допомога та загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це одні з основних організаційно-правових форм соціального захисту в Україні.

Основні відмінності державної соціальної допомоги від виплат в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування можна визначити за наступними критеріями:

- за джерелом фінансування виплат;
- за суб'єктами отримання;
- за суб'єктами надання;
- за об'єктом (видами виплат);
- за розмірами виплат;
- за строком виплат;
- за врахуванням доходів, які має суб'єкт отримання допомоги.

Підтримка населення, яке знаходиться у скрутному матеріальному становищі, може виходити від держави у вигляді забезпечення державними соціальними допомогами за рахунок державного та місцевих бюджетів, а може відбуватися за рахунок фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Метою надання таких допомог є матеріальна підтримка осіб, доходи яких є нижчими від прожиткового рівня, або частково компенсують витрати, що їх понесла особа у зв'язку з настанням соціального ризику чи необхідністю оплати комунальних послуг (наприклад, допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства).

Особливістю сфери соціальної допомоги є те, що у загальному вигляді обов'язок щодо організації і надання соціальної допомоги покладається на державу. Держава бере на себе виконання соціально-забезпечувальної функції, яка складає частину загальної спрямованості держави щодо забезпечення прав і свобод громадян та їх гарантій.

Через систему державного соціального страхування здійснюються такі виплати: допомоги у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності; допомоги по вагітності та пологах; у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, які спричинили втрату працездатності; допомоги у зв'язку з безробіттям; допомоги на поховання; пенсії та ін.

Основна мета соціального страхування – забезпечити достатній рівень компенсації доходу працюючих у разі втрати ними працездатності (повної, часткової чи тимчасової) або роботи й проведення у зв'язку з цим реабілітаційних заходів.

Суб'єктами соціальної допомоги та загальнообов'язкового державного соціального страхування є фізичні особи, які потребують такої допомоги та відповідні органи, які зобов'язані призначити і надавати матеріальне забезпечення. У зв'язку з цим існують відмінності за суб'єктами призначення та отримання виплат за державною соціальною допомогою та державним соціальним страхуванням.

Право на матеріальне забезпечення за державним соціальним страхуванням забезпечується особам, які застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та сплачують відповідні внески до страхових фондів – єдиний соціальний внесок.

Суб'єктами соціального страхування є страховики – цільові страхові фонди (Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування на випадок безробіття України), а також Пенсійний фонд України, страхувальники (роботодавці, а в окремих випадках – застраховані особи), застраховані особи, а в окремих випадках – члени їх сімей.

Право на державну соціальну допомогу мають особи, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування, а також особи, які хоч і є застрахованими, але їхні доходи внаслідок об'єктивних причин знизилися нижче за прожитковий мінімум, встановлений законом.

Рішення про надання державної соціальної допомоги приймається органами соціального захисту населення. Виплати у рамках соціального страхування здійснюються переважно на підприємствах, в установах, організаціях роботодавцями, тобто за місцем роботи застрахованої особи, за рахунок коштів страхових фондів.

Фінансове забезпечення при соціальному страхуванні особи здійснюється за рахунок страхових внесків роботодавця і працівника, які акумулюються у соціальних страхових фондах, а при забезпеченні соціальною допомогою – за рахунок державного й комунальних бюджетів.

Державні соціальні допомоги не пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Вони мають так званий адресний характер і їх розмір, як правило, значно нижче, ніж страхові виплати. Отже, в умовах переходу України до ринкової економіки соціальна допомога слугує додатковим до виплат із фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування джерелом матеріального підтримання життєвого рівня населення.

6.3 В Україні створено систему державної соціальної допомоги, яка, насамперед, складається з:

- допомог сім'ям з дітьми;
- допомог малозабезпеченим сім'ям;
- допомог особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;
- допомог дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування;

- допомог особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю;
- допомог дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів;
- допомог ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на інші тяжкі хвороби тощо.

У теперішній час немає єдиної точки зору щодо вибору підстав групування допомог. В одних випадках, наприклад, вони групуються залежно від джерел фінансування, в інших – від рівня правового регулювання, в третіх – від мети їх надання, в четвертих – від підстав надання. Можуть бути й інші підстави групування допомог.

Так, професор І. М. Сирота за цими ознаками пропонує всі допомоги розділити на шість груп. До першої групи допомог він відносить допомоги, в основі яких лежить тимчасова непрацездатність. Другу групу складають допомоги, в основі яких лежить безробіття. До третьої групи віднесені допомоги, в основі яких лежить факт народження дитини. Четверта група пов'язується з утриманням неповнолітніх дітей. Допомоги п'ятої групи за своїми цілями близькі до соціальних пенсій – вони покликані забезпечити прожиття одиноких непрацездатних громадян з мінімальними доходами та інших малозабезпечених громадян. Наприклад, щомісячні доплати до пенсій пенсіонерам, які мають на утриманні інших осіб, адресні державні допомоги малозабезпеченим сім'ям. Тобто основною підставою надання таких допомог є малозабезпеченість громадян. Шоста група – це допомоги, які виплачуються в разі виникнення неординарних життєвих обставин. Ці допомоги обумовлені різними факторами: смертю, хворобою, перебування дітей під опікою і піклуванням тощо. До цієї групи слід віднести і разові допомоги, передбачені локальними нормативними актами в разі настання стихійних лих, гострої потреби в оплаті лікування тощо.

Державні соціальні допомоги також можна класифікувати за наступними критеріями. *Залежно від джерел їх фінансування* вони поділяються на страхові, не страхові (державні) та недержавні. *Залежно від врахування майнового стану отримувача допомоги* зазначені допомоги можна поділити на допомоги, які призначаються незалежно від інших доходів, які має особа, що звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального забезпечення, а також на допомо-

ги, які призначаються з врахуванням майнового стану особи, тобто такі, що надаються за ознакою малозабезпеченості.

Залежно від форми надання державні соціальні допомоги можна класифікувати на допомоги, які надаються в готівковій (грошовій) формі, в натуральній формі та в безготівковій формі.

Залежно від суб'єкта отримання допомог державні соціальні допомоги можна поділити на індивідуальні та колективні. Так, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають всі вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Отже, зазначена допомога відноситься до особистої допомоги вагітної жінки і не є сімейним майном цільового призначення. Суб'єктами-отримувачами соціальних допомог може бути також сім'я (наприклад, чинне законодавство передбачає соціальну підтримку сімей з дітьми, малозабезпечених сімей).

Залежно від мети використання соціальні допомоги можуть бути адресовані для задоволення особистих потреб суб'єкта-отримувача та утримання його сім'ї або надаватися на поховання застрахованої особи або членів її сім'ї.

Залежно від механізму визначення розміру державних соціальних допомог виплати можуть встановлюватися в твердих розмірах (наприклад, одноразова допомога при народженні дитини) та в розмірах, які визначаються у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму (наприклад, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам).

Залежно від строків виплати державні соціальні допомоги поділяються на разові (наприклад, одноразова допомога на поховання), періодичні (наприклад, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства) та щомісячні (наприклад, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям).

Залежно від рівня правового регулювання державні соціальні допомоги можуть поділятися на допомоги гарантовані державою, призначення і виплата яких регулюється централізовано уповноваженими державними органами, а також допомоги, призначення і виплата яких регулюється на локальному рівні органами місцевого самоврядування. Так, відповідно до Закону України «Про державну

допомогу сім'ям з дітьми» місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

6.4. У нових соціально-економічних умовах одним з найбільш актуальних завдань є надання на належному рівні матеріального забезпечення сім'ям з дітьми. Мета цих виплат – створити належні умови для повноцінного утримання та виховання дитини, полегшити матеріальний стан осіб незалежно від їхньої трудової діяльності у зв'язку з народженням дитини та необхідності догляду за нею.

Надання державної допомоги сім'ям з дітьми регулюється законами України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та іншими нормативно-правовими актами.

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яких визнано в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Гарантований державною рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей встановлює Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» призначаються наступні види державної допомоги сім'ям з дітьми: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини, одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей самотніми матерям; 6) допомога на дітей, хворих на тяжкі перина-

тальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751.

Право на *державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами* мають за Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Підставою для призначення жінкам допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є видана в установленому порядку довідка лікувального закладу встановленого зразка та довідка: з основного місця роботи (служби, навчання); ліквідаційної комісії для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації; державної служби зайнятості для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні.

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачу-

ється жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1-4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 – до пологів та 90 – після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини (опікуну), який постійно проживає разом з дитиною. Одноразова допомога, призначена опікуну, вважається власністю дитини.

Допомога батькам при народженні дитини призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Опікунам зазначена допомога призначається на підставі рішення про встановлення опіки.

Для призначення допомоги при народженні дитини до органу праці та соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, та свідоцтва про народження дитини подається одним з батьків (опікуном), з яким постійно проживає дитина, заява за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, та копія свідоцтва про народження дитини. Даний перелік документів є вичерпним.

Допомога батькам при народженні дитини призначається без подання зазначених вище документів, якщо відомості, необхідні для її призначення, надійшли у порядку міжвідомчої електронної взаємодії з Державного реєстру актів цивільного стану громадян під час державної реєстрації народження дитини.

У разі народження (встановлення опіки) двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини.

У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

Виплата допомоги при народженні дитини припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання;
- припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

Одноразова натуральна допомога «пакунок малюка» є безповотною адресною соціальною допомогою сім'ям, в яких народилася живонароджена дитина, а в разі відсутності обох батьків – родичам, які у встановленому законом порядку забирають дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, усиновлювачам, патронатним вихователям, прийомним батькам, батькам-вихователям, опікунам новонародженої дитини.

Комплектування одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» здійснюється згідно з переліком дитячих товарів, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту.

Допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Одноразова натуральна допомога «пакунок малюка» надається у строк, що не перевищує 30 календарних днів з дня народження дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Для організації бюджетного фінансування вартість одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» становить три розміри

прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, встановленого законом на дату оголошення про проведення конкурентних процедур закупівель, та не зараховується до розміру допомоги, передбаченої частиною першою статті 12 цього Закону.

Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини.

Право на *допомогу при усиновленні дитини* має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, або дитину, батьки якої надали згоду на її усиновлення, крім випадку усиновлення одним із подружжя дитини іншого подружжя (якщо усиновлювачами є подружжя – один з них на їх розсуд).

Допомога при усиновленні дитини призначається на підставі рішення про усиновлення дитини. У разі усиновлення двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Допомога при усиновленні дитини призначається незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги.

Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні дитини. Порядок і умови виплати допомоги при усиновленні дитини та підстави для припинення виплати такої допомоги визначаються Кабінетом Міністрів України.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, призначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які позбавлені батьківського піклування. Така допомога вважається власністю дитини.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, надається у розмірі, що становить 2,5 розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, на дітей з інвалідністю, над якими встановлено опіку чи піклування, – 3,5 розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

У разі якщо на дитину (на дитину з інвалідністю) виплачуються призначені у встановленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога (крім державної соціальної допомоги, що виплачується на дітей з інвалідністю відповідно до законодавства), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між 2,5 розміру прожиткового мінімуму (для дитини з інвалідністю, над якою встановлено опіку чи піклування, – 3,5 розміру прожиткового мінімуму) для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

Право *на допомогу на дітей одиниоким матерям* мають одиниокі матері (які не перебувають у шлюбі), одиниокі усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини), відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Право на допомогу на дітей одиниоким матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одиниока мати, одиниокий усиновлювач, мати (батько) у разі смерті одного з батьків зареєстрували шлюб, то за ними зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, якщо такі діти не були усиновлені чоловіком (дружиною).

Допомога на дітей одиниоким матерям, одиниоким усиновлювачам, матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, а також вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

З метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на надання державної соціальної допомоги запроваджено врахування доходів одиноких матерів для визначення їх права на державну допомогу, тобто відтепер зазначена допомога на дітей одиноким матерям є адресною.

Допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, надається щомісячно в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

6.5. Згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства і діти з інвалідністю віком до 18 років.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, визначається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», призначається за вибором осіб з інвалідністю з дитинства (законних представників осіб з інвалідністю з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей з інвалідністю) державна соціальна допомога відповідно до цього Закону або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

При цьому якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника, передбачену Законом України «Про державну соціальну допомогу

особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю») і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно.

6.6. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю призначається у таких розмірах:

- особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей з інвалідністю віком до 18 років – 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Розмір державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, інвалідність яких пов'язана з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від вибухонебезпечних предметів, з урахуванням всіх надбавок, підвищень та інших доплат, у тому числі передбачених Кабінетом Міністрів України, підвищується на 50 відсотків розміру державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років на підставі документів, визначених Кабінетом Міністрів України.

Особам з інвалідністю з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі:

особам з інвалідністю з дитинства, віднесеним до підгрупи А I групи, – 200 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства, віднесеним до підгрупи Б I групи, – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Одиноким особам з інвалідністю з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А встановлюється в розмірі:

на дитину з інвалідністю підгрупи А віком до 6 років – 200 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину з інвалідністю підгрупи А віком від 6 до 18 років – 200 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за іншою дитиною з інвалідністю встановлюється в розмірі:

на дитину з інвалідністю віком до 6 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

на дитину з інвалідністю віком від 6 до 18 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють, не навчаються (крім заочної форми навчання), не проходять службу, не займають виборну посаду і фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина з інвалідністю потребує домашнього догляду, і вони фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Одному з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікуну, піклувальнику надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А, а також самотній матері (самотньому батьку) надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби.

При визначенні розмірів надбавок на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які потребують постійного стороннього догляду або допомоги (прикуті до ліжка, сліпоглухонімі, з психічними вадами тощо) внаслідок захворювань за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, не може застосовуватися рівень забезпечення прожиткового мінімуму.

Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи.

На дітей з інвалідністю державна соціальна допомога призначається на строк, зазначений у медичному висновку, який видається у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, але не більш як по місяць досягнення дитиною з інвалідністю 18-річного віку.

Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства або на дітей з інвалідністю віком до 18 років призначається місцевою державною адміністрацією.

У разі смерті особам з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю члену її сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 року №261.

6.7. На сьогодні одним із важливих напрямів соціальної політики є соціальний захист тих категорій населення, які мають найбільший ризик бідності, які опинилися за межею малозабезпеченості. Держава гарантує таким категоріям осіб соціальний захист, який забезпечується шляхом надання їм грошової допомоги у розмірі не нижчого від прожиткового мінімуму відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Відповідно до зазначеного Закону *малозабезпечена сім'я* – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Допомога малозабезпеченим сім'ям призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та

затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

До складу сім'ї включаються:

- чоловік, дружина;
- рідні, усиновлені та підопічні діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей;
- неodrжені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II груп або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками;
- непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів;
- особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і здійснює догляд за нею;
- жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей.

При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. Водночас до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні.

6.8. Розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом.

Втім, Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» встановлюється, що до стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється, виходячи з реальних можливостей Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Однак, необхідно констатувати, що рівень забезпечення прожиткового мінімуму не передбачений у базових законах України у сфері соціальних стандартів «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» та «Про прожитковий мінімум», він не є державним соціальним стандартом. У зв'язку з чим необхідно відмовитися від застосування показника рівня забезпечення прожиткового мінімуму, а призначати зазначену допомогу з застосуванням показника розміру прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення.

Для громадян, які одержали статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, прожитковий мінімум збільшується на 20 відсотків.

Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року №250.

6.9. Громадяни України, які є дітьми померлого годувальника або досягли віку, встановленого статтею 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю», і не мають права на пенсію, або є особами з інвалідністю і не мають права на пенсію по інвалідності або державну допомогу у зв'язку з інвалідністю та постійно проживають на території України, мають право на державну соціальну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Іноземці та особи без громадянства мають право на державну соціальну допомогу на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

У разі якщо міжнародним договором України передбачено інші норми, ніж ті, що містяться у Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю», застосовуються норми, встановлені міжнародним договором.

Особа, яка не має права на пенсію, – дитина померлого годувальника (у тому числі народжена до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи (далі – дитина померлого годувальника), особа, яка досягла 65 років та не має права на пенсію відповідно до закону. До досягнення зазначеного віку до осіб, які не мають права на пенсію, належать жінки 1960 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

- 58 років – які народилися до 30 вересня 1953 року включно;
- 58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1953 року по 31 березня 1954 року;
- 59 років – які народилися з 1 квітня 1954 року по 30 вересня 1954 року;
- 59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1954 року по 31 березня 1955 року;
- 60 років – які народилися з 1 квітня 1955 року по 30 вересня 1955 року;
- 60 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1955 року по 31 березня 1956 року;
- 61 рік – які народилися з 1 квітня 1956 року по 30 вересня 1956 року;
- 61 рік 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;
- 62 роки – які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;
- 62 роки 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;
- 63 роки – які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;
- 63 роки 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;
- 64 роки – які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;
- 64 роки 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;
- 65 років – які народилися з 1 квітня 1960 року по 31 грудня 1960 року;

10.10. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю – щомісячна державна допомога, що надається відповідно до норм Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 року у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю» призначаються такі види державної соціальної допомоги:

- державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;
- державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога призначається особі, яка:

1) є дитиною померлого годувальника або досягла віку, встановленого статтею 1 цього Закону, та не мають права отримувати у зв'язку з цим пенсію відповідно до закону, або визнана особою з інвалідністю у встановленому порядку;

2) не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

3) є малозабезпеченою особою (крім осіб з інвалідністю I групи та дітей померлого годувальника);

4) є особою з інвалідністю I групи.

Призначення і виплата державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю здійснюються в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 р. №261.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державна соціальна допомога на догляд призначаються:

- особам, які досягли віку, встановленого статтею 1 цього Закону, – довічно;
- особам з інвалідністю – на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи;
- дитині померлого годувальника – до досягнення 18 років.

Дітям померлого годувальника, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів освіти та вступом до іншого закладу освіти або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), державна соціальна допомога призначається до закінчення ними закладів освіти, але не довше ніж до досягнення 23 років, а дітям-сиротам – до досягнення 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Розмір державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю за умовами, передбаченими частиною першою статті 4 цього Закону, встановлюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність:

- особам з інвалідністю I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня», на одну дитину померлого годувальника – 100 відсотків, на двох дітей – 120 відсотків, на трьох і більше дітей – 150 відсотків;
- особам з інвалідністю II групи – 80 відсотків;
- особам з інвалідністю III групи – 60 відсотків;
- священнослужителям, церковнослужителям та особам, які протягом не менше десяти років до введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» займали виборні або за призначенням посади у релігійних організаціях, офіційно визнаних в Україні та легалізованих згідно з законодавством України, за наявності архівних документів відповідних державних органів та релігійних організацій або показань свідків, які підтверджують факт такої роботи, – 50 відсотків;
- особам, які досягли віку, встановленого статтею 1 цього Закону, – 30 відсотків.

У разі смерті одержувача державної соціальної допомоги особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, встановленому на день смерті одержувача цієї допомоги.

Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 року №261.

Питання для дискусії

1. Права дитини: міжнародно-правові стандарти.
2. Соціально-демографічна ситуація в Україні: проблеми та шляхи вирішення.
3. Охарактеризуйте правові засоби стимулювання народжуваності в Україні.
4. Проаналізуйте проблемні питання визначення розміру державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
5. Розрахуйте на конкретному прикладі розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченій сім'ї.

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Стандарти соціального захисту сімей з дітьми за Європейською соціальною хартією (переглянутою).
2. Досвід зарубіжних країн у призначенні допомог сім'ям з дітьми.
3. Порядок надання житлово-комунальних субсидій.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року №875-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №21. Ст. 252.
3. Про мінімальний споживчий бюджет: Закон України від 3 липня 1991 року №1284-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №42. Ст. 553.
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII (в редакції Закону України від

- 22 березня 2001 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №20. Ст. 102.
5. Про межу малозабезпеченості: Закон України від 4 жовтня 1994 року №190/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №42. Ст. 385.
 6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року №966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №38. Ст. 348.
 7. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №35. Ст. 290.
 8. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року №2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №1. Ст. 2.
 9. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. *Офіційний вісник України*. 2001. №22. Ст. 981.
 10. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. №24. Ст. 1579.
 11. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. №632. *Офіційний вісник України*. 2020. №61. Ст. 1981.
 12. Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року №757. *Офіційний вісник України*. 2007. №39. Ст. 1547.
 13. Положення про медико-соціальну експертизу: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317. *Офіційний вісник України*. 2009. №95. Ст. 3265.
 14. Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 8 листопада 2001 року №454/471/516. *Офіційний вісник України*. 2001. №52. Ст. 2403.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) від 8 червня 2016 року №3-рп/2016. Офіційний вісник України. 2016. №51. Ст. 1805.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012. Офіційний вісник України. 2012. №11. Ст.422.
17. Андрієнко І. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері соціального захисту малозабезпечених осіб. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. №3. С. 102-104.
18. Андрієнко І. С. Питання вдосконалення юридичного механізму надання соціальних допомог малозабезпеченим особам. *Південноукраїнський правничий часопис*: Науковий журнал. 2008. №1. С. 96-98.
19. Андрієнко І. С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні: автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.05. Львів, 2010. 19 с.
20. Бориченко К. В. Види державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т.1 /Відп. за випуск д.ю.н., проф. Дрьомін В. М.; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 651-653.
21. Бориченко К. В. Грошові виплати як вид соціального захисту сімей з дітьми. *Духовні засади сучасного правогенезису*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання», 29-30 листопада 2013 року /відп. ред.

- д-р юрид. наук, проф., академік С. В. Ківалов. Миколаїв: Ілліон, 2013. С. 241-243.
22. Бориченко К. В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 36 (1). С. 42-45.
 23. Бориченко К. В. Поняття та ознаки соціального захисту сімей з дітьми. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення*: монографія /кол. авт.; за заг.ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 279-296.
 24. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
 25. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.
 26. Кулачок Л. В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 17 с.
 27. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей. О.: Фенікс, 2016. 198 с.
 28. Пожарова О. В. Розділ на тему «Охорона материнства за національним законодавством та законодавством окремих країн ЄС». *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціально-господарського забезпечення*: монографія /за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2022. – 312 с. С. 96-126.
 29. Охорона материнства за трудовим законодавством України: монографія /Г. І. Чанишева, О. В. Пожарова. Одеса: Фенікс, 2015. 200 с.
 30. Охорона материнства за національним законодавством та законодавством окремих країн ЄС
 31. Сокол М. В. Поняття та критерії малозабезпеченості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №3. С. 179-183.
 32. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні. Монографія. О., Фенікс, 2008. 156 с.
 33. Тарасенко В. С. Призначення та виплата допомог сім'ям з дітьми: проблемні питання. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнародної наукової конференції професорсько-виклада-

- цького та аспірантського складу (20-21 травня 2011 року). Том 2. О., Фенікс. С. 398–400.
34. Тарасенко В. С. Проблемні питання призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.). Т.1 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 527–529.
35. Тарасенко В. С. Соціальні допомоги: критерії для класифікації. *Правове життя сучасної України*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова. 16-17 травня 2014 року. Том II. О.: «Юридична література», 2014. С. 440–442.
36. Тарасенко В. С. До питання щодо поняття та видів соціальних допомог. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення*: монографія /кол. авт.; за заг.ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 248–261.
37. Тарасенко В. С. Проблеми виплати допомоги по вагітності та пологах застрахованим особам: судова практика. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 5. Том 1. 2016. С. 160-163.
38. Трюхан О. А. Окремі аспекти захисту прав осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану: новели законодавства. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. XXVIII – ої Міжнародної науково-практичної конференції /за ред.. І. В. Жукова, Є. О. Романенка (07 січня 2023 року). Лімасол (Кіпр), 2023 С. 51-60.
39. Child protection system in the UK. Режим доступу: <http://learning.nspcc.org.uk/child-protection-system>
40. Evie Browne. Social protection and child labour in Asia. 2016. Режим доступу gsdrc.org/wp-content/uploads/2017/08/024-Social-Protection-and-child-labour-in-Asia.pdf.

Тема 7. Соціальні послуги, соціальні пільги та інші види соціального захисту

- 7.1. Соціальні послуги: поняття, форми та види.
- 7.2. Умови надання соціальних послуг.
- 7.3. Соціальні пільги як правовий засіб соціального захисту.
- 7.4. Соціальне обслуговування та діяльність соціальних служб.
- 7.5. Натуральна допомога та технічні послуги як допоміжні засоби соціального захисту.

7.1. Однією із базових категорій права соціального захисту є «соціальні послуги». Згідно з п. 17 частини першої ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року №2671-VIII соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України.

Такими складними життєвими обставинами муля бути:

- похилий вік;
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- інвалідність;
- бездомність;
- безробіття;
- малозабезпеченість особи;
- поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- жорстоке поводження з дитиною;
- насильство за ознакою статі;

- домашнє насильство;
- потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Законодавством України передбачено надання значної кількості соціальних послуг. Саме на ефективне вивчення особливостей змісту, порядку надання окремих видів соціальних послуг спрямована їх класифікація, закріплена у згаданому вище Законі. Так, соціальні послуги у праві соціального захисту можна класифікувати залежно від:

- спрямованості (соціальна профілактика, соціальна підтримка, соціальне обслуговування);
- типу (прості, комплексні, комплексні спеціалізовані, допоміжні);
- строку надання (екстрено (кризово), постійно, тимчасово, одноразово);
- місця надання (за місцем проживання/перебування отримувача, у приміщенні надавача, за місцем перебування отримувача поза межами його проживання та приміщення надавача соціальних послуг);
- змісту соціальних послуг (економічні, юридичні, інформаційні тощо);
- суб'єкта надання соціальних послуг;
- суб'єкта отримання соціальних послуг;
- платності;
- потреби, на задоволення якої спрямоване надання соціальних послуг;
- організаційно-правової форми соціального захисту тощо.

Перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

7.2. Соціальні послуги можуть надаватися як на безоплатній основі, так і з відповідною платою за них.

Механізм надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати закріплюється у Порядку установа дифе-

ренційованої плати за надання соціальних послуг, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. №429.

Підставою для розгляду питання про надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів є подання заяви особи або її законного представника про надання соціальних послуг або звернення, повідомлення інших осіб в інтересах осіб/сімей, які потребують соціальних послуг.

Відповідно до чинного законодавства, основними суб'єктами, які надають соціальні послуги, поряд з державними, є комунальні установи, які фінансуються як за рахунок державних коштів, так і за рахунок місцевого бюджету та безпосередньо реалізують соціальну функцію держави. У той же час, постійне збільшення кількості осіб, які потребують соціального захисту шляхом здійснення соціального обслуговування, створило ситуацію, в якій держава, з огляду на обмеженість своїх фінансових можливостей, не може забезпечити всіх осіб, які опинились у складній життєвій ситуації, соціальними послугами, гарантувати їх якість. Виходячи з цього, все більшого поширення набувають недержавні суб'єкти надання соціальних послуг, до яких можна віднести громадські, благодійні, релігійні організації, а також фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг.

7.3. Іншим видом соціального захисту населення є забезпечення соціальними пільгами.

Масове запровадження соціальних пільг почалося за радянських часів та спрямоване на вирішення двох принципово різних завдань: по-перше, надання привілеїв окремим категоріям громадян, які державною виділяються із загальної сукупності (як правило, це професійні пільги та пільги за особливі заслуги перед Батьківщиною), по-друге, здійснення додаткової підтримки соціально вразливих верств населення (пільги за соціальною ознакою).

Законодавство України не містить нормативного визначення цього поняття, але воно доволі часто вживається у нормативно-правових актах та науковій літературі.

Так, приміром, на думку А. А. Казанчана, забезпечення пільгами – це вид соціального захисту, що передбачає покращення матеріального становища непрацездатних громадян або у зв'язку зі збільшенням їх доходів (заробітку, пенсій, стипендій), або у зв'язку

зі зменшенням їх витрат (на медичну допомогу та лікування, санаторно-курортне лікування тощо) та з інших причин¹.

С. М. Синчук визначає соціальну пільгу як передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику². Аналогічне визначення соціальних пільг як виду соціального захисту надає П. Д. Пилипенко³.

Г. І. Чанишева під соціальною пільгою слід розуміти передбачене законодавством надання додаткових прав, повне або часткове звільнення від виконання окремих обов'язків у зв'язку з особливим соціальним статусом особи або специфікою її професійної діяльності⁴.

Вчена акцентує увагу на необхідності дотримуватися єдиної термінології у теорії права соціального забезпечення щодо соціальних пільг. Крім останнього, в науковій літературі застосовуються терміни «пільги», «правові пільги». Соціальні пільги як різновид правових пільг є категорією права соціального забезпечення.

В цілому соціальними пільгами є вид соціального захисту, що передбачає урегульоване законодавством повне або часткове звільнення особи або сім'ї від виконання певних обов'язків або надання додаткових прав, що зумовлено їх особливим статусом, пов'язаним з обставинами, що порушують їх нормальну життєдіяльність (соціальним ризиком).

Для визначення поняття соціальних пільг важливим є питання їх суттєвих ознак, що відрізняють їх від інших видів соціального захисту. Такими ознаками соціальних пільг є:

- додатковий характер;

¹ Казанчан А. А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: Збірник наукових праць. 2010. №3. С. 13.

² Синчук С. М. Соціальна пільга як вид соціального забезпечення. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції. Л., 2003. С. 357.

³ Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 435.

⁴ Чанишева Г. І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Jurios Europensis Scientia*: збірник наукових праць. 2020. Вип. 3. С. 59.

- численність нормативно-правових актів, що закріплюють право на соціальні пільги;
- відсутність спеціально уповноваженого органу у цій сфері;
- організаційний характер (полегшення доступу до соціальних благ, спрощення процедури реалізації конституційного права на соціальний захист). \

Справедливо зазначає С. М. Синчук, що, крім зазначеного, специфічною є також процедура реалізації права на отримання соціальних пільг – вона не потребує окремого рішення компетентного органу про призначення конкретного виду соціальної пільги. Особа, яка відноситься до тієї чи іншої категорії населення, яка має право на пільгу відповідно до законодавства, самостійно реалізує його у повсякденному житті¹.

Законодавством передбачено надання таких соціальних пільг, як житлово-комунальні (першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов), медико-реабілітаційні (безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування), транспортні (право на безкоштовний проїзд усіма видами пасажирського (комунального) та приміського транспорту), освітні (право на позаконкурсне або першочергове зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок) і т.п.

Крім цього, беручи за основу правоможності суб'єкта, доцільно вирізняти пільги матеріального та організаційного характеру. Перші – полегшують матеріальне становище окремих категорій осіб, як результат того, що частину обов'язкових грошових витрат суспільство бере на себе (пільга на оплату житлово-комунальних послуг (звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги); право на безоплатне або пільгове придбання ліків тощо). До організаційних, у свою чергу, відносяться, приміром, першочергове забезпечення багатодітної сім'ї житлом із фонду соціального призначення; позаконкурсне зарахування у вищі навчальні заклади представників окремих категорій дітей тощо.

У сьогоденних умовах відбувається реформування системи соціальних пільг. Проблемою системи забезпечення пільгами є від-

¹ Синчук С. М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки: 36. наук. пр. 2012. Вип. 56. С. 305.

сутність адресності, що призводить до неефективного використання бюджетних коштів, їх розпорошення, а відтак запроваджується поступова їх монетизація – тобто заміна пільг адресною соціальною допомогою у готівковій або безготівковій формі. Крім цього, Україна йде шляхом послідовного скорочення кількості соціальних пільг, що надаються за професійною ознакою, із започаткуванням, наприклад, врахування доходу сім'ї при наданні пільг з оплати житлово-комунальних послуг, послуг зв'язку для деяких категорій працівників тощо.

7.4. Згідно з класифікацією соціальних послуг, закріпленою в ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року №2671-VIII», соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;

2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;

3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Тож, сьогодні правова категорія «соціальне обслуговування» означає один із напрямів надання соціальних послуг в Україні. Натомість у Законі України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року №966-IV (втратив чинність з 1 січня 2020 року) під соціальним обслуговуванням пропонувалось розуміти систему соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Незважаючи на те, що дане визначення не було досконалим, серед іншого, через неясність таких категорій, як «сприяння», «підтримка» тощо, говорити про те, що чинна дефініція більш вдала – було б також несправедливо.

Враховуючи те, що новий спеціальний Закон у даній сфері вступив у силу порівняно недавно, на сьогодні категорія соціального обслуговування в руслі законодавчих змін достатнього дослідження не здобула серед науковців, а тому, пропонуємо соціальне обслуговування розуміти у декількох значеннях:

- як окремий інститут права соціального захисту;
- як вид соціального захисту населення;
- як напрям надання соціальних послуг;
- як одну із функцій соціальних служб.

Мережа соціальних служб, які, зокрема, надають соціальні послуги, – досить широка та розгалужена.

Надавачі соціальних послуг можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів. З метою оптимізації та комплексного підходу до надання соціальних послуг можуть утворюватися комплексні установи/заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різні соціальні послуги окремим групам населення. Такими групами населення можуть виступати: сім'ї, діти, молодь та інші.

Окрему увагу слід приділити територіальним центрам соціального обслуговування, діяльність яких регулюється Типовим положенням про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. №1417.

На сучасному етапі територіальні центри соціального обслуговування виступають одним із найпотужніших суб'єктів системи надання соціальних послуг в державі. Сьогодні і в перспективі від даних установ очікуються досить ефективна робота в процесі підтримки населення, яке зіштовхується із тими чи іншими соціальними ризиками, особливо в час децентралізації влади, яка властива для сучасної України.

Ця установа утворюється для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування. Послугами Центру можуть користуватись громадяни похилого віку, інваліди, хворі, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, осіб похилого віку, інвалідів), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї. Перелік соціальних послуг, які можуть надаватися територіальними центрами соціаль-

ного обслуговування дуже широкий: догляд (вдома, стаціонарний, денний), представництво інтересів, консультування, медіація, транспортні послуги, натуральна допомога тощо.

Багатьом країнам світу властива децентралізація соціального обслуговування, тобто розукрупнення стаціонарних закладів соціальної сфери та їх максимальне наближення до споживачів за допомогою створення невеликих центрів, будинків, служб, притулків у громадах.

Для України на сучасному етапі її розвитку притаманна деяка неоднорідність у сфері соціального обслуговування. Так, з одного боку функціонують традиційні заклади, що утворились раніше, які не завжди ефективно виконують свою функцію через низку проблем, приміром – недостатнє фінансування, нехтування новими методами роботи тощо; а з іншого – розвиваються та розширюють свою систему принципово нові соціальні заклади для різних вразливих груп населення, де в основу покладені новітні погляди на соціальну роботу, задіяні молоді фахівці сфери, що, без сумніву, є досить прогресивним та впливає на зростання ефективності підтримки осіб, які зіштовхнулися із тими чи іншими соціальними ризиками.

Більше того, становлення України як демократичної, соціальної, правової держави тісно пов'язане з розвитком недержавного сектора. Так, зростає роль громадських об'єднань та благодійних організацій у соціальному захисті населення та наданні соціальних послуг, зокрема. Саме «третій сектор сучасного громадянського суспільства» – недержавний, який є суб'єктом некомерційного, незалежного, благодійного формату, останнім часом здобуває все більшого поширення у процесі соціальної підтримки. І саме він, без сумніву, позитивно впливає на ефективність соціального захисту населення, адже зарекомендував себе як здатний швидко й адекватно реагувати на попит і зміни у потребах людей, як такий, що готовий використовувати нові підходи, залучати альтернативні ресурси, розширювати спектр надавачів соціальних послуг та їх види.

Питання для дискусії

1. Чи вважаєте Ви натуральну допомогу ефективним видом соціального захисту? Наведіть приклади та аргументуйте свою точку зору.

2. Чи вважаєте Ви ефективними як вид соціального забезпечення пільги у сучасних українських реаліях?

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Реформування системи соціальних пільг в Україні.
2. Участь та роль благодійних організацій у наданні соціальних послуг в Україні.
3. Соціальні пільги: зарубіжний досвід.

Нормативно-правові акти і література:

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №16. Ст. 200.
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року №875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №21. Ст. 252.
4. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року №721-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №4. Ст. 18.
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року №3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст. 425.
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року №105-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. №42. Ст. 2080.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року №1533-III. *Офіційний вісник України*. 2000. №13. Ст. 505.
8. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. №34. Ст. 1199.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року №3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №16. Ст. 146.

10. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2004 року №785. *Офіційний вісник України*. 2004. №24. Ст. 1598.
11. Про затвердження Порядку надання пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року №389. *Офіційний вісник України*. 2015. №49. Ст. 1570.
12. Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат (для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. №772. *Офіційний вісник України*. 2020. №73. Ст. 2309.
13. Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14 лютого 2006 року №31. *Офіційний вісник України*. 2006. №12. Ст. 1277.
14. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації в Державній прикордонній службі України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 13.04.2023 №310. *Офіційний вісник України*. 2023. №60. Ст. 3395.
15. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного забезпечення у Державній прикордонній службі України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України 21 червня 2011 року №444. *Офіційний вісник України*. 2011. №65. Ст. 2543.
16. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року по справі №5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій). *Офіційний вісник України*. 2002. №13. Ст. 669.
17. Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2007 року по справі №6-рп (справа про соціальні гарантії громадян). *Офіційний вісник України*. 2007. №52. Ст. 2132.
18. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року по справі №10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України). *Офіційний вісник України*. 2008. №38. Ст. 1272.

19. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.
20. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
21. Бойко Л. В. Соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення*: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (25 травня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 321 с. С. 146-148.
22. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття «соціальне обслуговування». *Вісник прокуратури*. 2010. №12 (114). С. 107-112.
23. Горова А. В. Недержавний сектор надання соціальних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*: Збірник наукових праць. Вип. 63. /Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юридична література, 2012. С. 445-450.
24. Гудзь О. О. Посилення договірних начал у сучасній системі надання соціальних послуг України. *Правове забезпечення соціальної сфери: матер. XII Міжнар. наук. конф.* (Одеса, 21 квітня 2021 р.) /укл. А. В. Лисенко; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2021. 380 с. С. 213-216.
25. Гудзь А. О., Гудзь О. О. Межі правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування в рамках предмету права соціального забезпечення. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) /за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.1. 736 с. С. 475-479.*
26. Данилюк О. І. Організація соціальних послуг в умовах війни /О. І. Данилюк, Л. А. Олексієнко, Р. П. Підлипна. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. №1 (81). С. 150-155.
27. Казанчан А. А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: Збірник наукових праць. 2010. №3. С. 13.

28. Ковальчук І. Особливості соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни. *Молодий вчений*. 2023. №5 (117). С. 46-50.
29. Кошелева Г., Крютченко В. Пільги в країнах ЄС і система соціального забезпечення у США. *Соціальний захист*. 2005. №5. С. 41-44.
30. Кравченко М. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 3(6). С. 155-164.
31. Литвиненко В. М. Видовий поділ соціальних послуг у законодавстві та теорії. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 37. /Редкол: С. В. Ківалов (голов.ред.). Одеса: Юридична література, 2008. С. 101-105.
32. Литвиненко В. М. Щодо змісту терміну «соціальні послуги» в теорії законодавства. *Держава і право: Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 40. С. 305-311.
33. Лопушняк Г. С. Теоретичні засади реформування державної системи соціальних пільг в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 2(9) . С. 42-51.
34. Малюга Л. Ю. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 264 с.
35. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: монографія. Одеса: Фенікс, 196 с.
36. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 204 с.
37. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
38. Прилипко С. М. До питання визначення організаційно-правових форм і видів соціального забезпечення. *Правова держава: щорічник наук. праць*. 2006. Вип. 17. С. 242-249.
39. Процик І. С., Кривonos Ю. П. Проблеми та шляхи вирішення підвищення якості соціальних послуг. *«Сучасні тенденції розвитку економіки і обліку: наукові горизонти»*: Всеукраїнська науково-практична конференція 23 березня 2023р., м. Луцьк. С. 170-172.

40. Синчук С. М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2012. Вип. 56. С. 301-306.
41. Синчук С. М. Соціальна пільга як вид соціального забезпечення. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції*. Л., 2003. С. 356-358.
42. Соціальні послуги і неприбуткові недержавні організації. *Соціальний захист*. 1999. №6. С. 54-60.
43. Сташків Б. Соціальному обслуговуванню – законодавче закріплення. *Право України*. 1997. №10. С. 31-35.
44. Сташків Б. І. Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання. *Право України*. 2005. №1. С.76-79.
45. Сташків Б. І. Утримання немічних у стаціонарних інтернатних установах та закладах як інститут права соціального обслуговування. *Підприємство, господарство і право*. 2005. №6. С. 67-70.
46. Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки: Пер. з англ. К.: Основи, 1996. 237 с.
47. Чанишева Г. І. Соціальна політика. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.703-707.
48. Чанишева Г. І. Соціальна політика: поняття, цілі, правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №11. С. 80-85.
49. Чанишева Г. І. Безпритульні діти. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.38-41.
50. Чанишева Г. І. Жертви нацистських переслідувань. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.222-225.

51. Чанишева Г. І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Jurios Europensis Scientik*: збірник наукових праць. 2020. Вип. 3. С. 55-59.
52. Чанишева Г. І. Малозабезпечена особа. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.341-342.
53. Чанишева Г. І. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.480-482.
54. Чанишева Г. І. Система надання соціальних послуг. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.759-762.
55. Чанишева Г. І. Соціальна пільга. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.778-783.
56. Чанишева Г. І. Соціальна профілактика. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.785-791.
57. Чанишева Г. І. Соціальне замовлення. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.791-794.
58. Чанишева Г. І. Соціальне житло. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.794-798.

59. Чанишева Г. І. Соціальний захист військовослужбовців. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.799-806.
60. Чанишева Г. І. Соціальний супровід. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.815-818.
61. Чанишева Г. І. Супервізія. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.830-832.
62. Чанишева Г. І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Jurios Europensis Scientia*: збірник наукових праць. 2020. Вип. 3. С. 55-59.

Тема 8. Медична допомога

- 8.1. Правове регулювання медичної допомоги.
- 8.2. Поняття та види медичної допомоги.
- 8.3. Екстрена медична допомога та порядок її надання.
- 8.4. Порядок надання первинної медичної допомоги.
- 8.5. Порядок надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги.
- 8.6. Третинна (високоспеціалізована) медична допомога та порядок надання.
- 8.7. Паліативна медична допомога. Медична реабілітація.
- 8.8. Порядок забезпечення населення лікарськими засобами.
- 8.9. Порядок забезпечення населення медико-технічними засобами реабілітації.

Основні положення теми

8.1. Належне нормативне закріплення прав людини на отримання медичної допомоги є однією із необхідних передумов розвитку України як соціальної держави, основним завданням якої є забезпечення високого рівня здоров'я населення.

Надання медичної допомоги населенню України регламентується низкою законодавчих актів, які доцільно розділити на загальне законодавство України (Конституція України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Цивільний кодекс України, Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року №4004-XII та інші) та спеціальне («Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року №1489-III, «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 року №1645-III, «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз» від 21 грудня 2001 року №2586-III, «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» від 20 жовтня 2014 року №1708-VII та інші).

Правове регулювання надання медичної допомоги здійснюється також значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, серед яких є й програмні акти, наприклад, указ Президента

України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року №501/2015, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми надання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги» від 11 липня 2002 року №955.

Важливе значення у правовому регулюванні надання медичної допомоги мають акти Міністерства охорони здоров'я України, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Так, серед актів Міністерства охорони здоров'я можна назвати накази «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19 березня 2018 року №504, «Про організацію направлення медичних працівників, що добровільно виявили бажання надати медичну допомогу у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» від 27 квітня 2018 року №814 та інші.

8.2. Відповідно до статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Медична допомога є об'єктом наукових досліджень багатьох вчених. Наприклад, Н. Болотіна визначила поняття медичної допомоги як «комплекс заходів медично-соціального характеру, що включає в себе профілактичну, лікувальну, діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну і зубопротезну допомогу, а також догляд та обслуговування дітей, хворих та інвалідів»¹.

К. Бориченко зазначає, що «зміст медичної допомоги не вичерпується виключно наданням медичних послуг. У зв'язку з цим, інтерпретація поняття медичної допомоги через медичні послуги є необгрунтованою та звужує зміст даного явища»².

І. Сенюта вважає, що медична допомога – це «вид професійної діяльності, який включає сукупність заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення, відновлення максимально

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5: П-С. С. 605.

² Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс,

2015. С. 222.

досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму, що здійснюється медичними працівниками, які мають на це право згідно з чинним законодавством»¹.

О. Корнілова визначає медичну допомогу як комплекс заходів, який здійснюється суб'єктами у сфері охорони здоров'я та спрямований на безпосереднє забезпечення підтримки, покращення або відновлення здоров'я, діагностику та профілактику захворювань, а також у випадках, не пов'язаних із захворюваннями².

Довгий час в Україні було відсутнє легальне визначення поняття «медичної допомоги».

Згідно зі статтею 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична допомога являє діяльність професійно-підготовлених медичних працівників, спрямовану на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

Відповідно до науково-практичного коментаря Цивільного кодексу України, медична допомога – комплекс діагностичних і лікувальних заходів, спрямованих на встановлення діагнозу, усунення чи зменшення симптомів і проявів захворювання чи патологічного стану, з приводу якого звернувся пацієнт, на нормалізацію його життєдіяльності, покращення чи відновлення здоров'я.

У пункті 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги» від 11 липня 2002 року зазначено, що медичною допомогою є вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення і лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю, працездатності і

¹ Сенюта І. Я. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18.04.2008, м. Львів., 2008. С. 278-279.

² Корнілова О. В. Щодо визначення понять «медична допомога» та «медичні послуги». *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 515.

здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства.

Відповідно до статті 33 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична допомога за видами поділяється на екстрену, первинну, вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану), паліативну.

8.3. Поняття екстреної медичної допомоги визначається в Основах законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року №2801-ХІІ і Законі України «Про екстрену медичну допомогу» від 5 липня 2012 року. У Законі визначено організаційно-правові засади забезпечення громадян України та інших осіб, які перебувають на її території, екстреною медичною допомогою, у тому числі під час виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, і засади створення, функціонування й розвитку системи екстреної медичної допомоги. Головним завданням реорганізації є наближення якісної екстреної та невідкладної медичної допомоги до населення, а також швидкого приїзду до хворих (постраждалих).

У статті 35 Основ визначена екстрена медична допомога як медична допомога, яка полягає у здійсненні медичними працівниками відповідно до закону невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я.

Закон України «Про екстрену медичну допомогу» є спеціальним законодавчим актом у цій сфері. Відповідно до пункту 5 статті 1 цього Закону екстрена медична допомога – медична допомога, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги відповідно до цього Закону невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я.

Зі змісту частини першої статті 11 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» випливає, що надання екстреної медичної допомоги є обов'язком медичних та інших працівників системи екстреної медичної допомоги. У разі ненадання відповідної допомоги або неналежного виконання своїх професійних обов'язків медичні

працівники чи інші особи, у випадках, передбачених цим Законом, несуть відповідальність, передбачену статтею 15 Закону.

Відповідно до частини 7 статті 3 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» надання екстреної медичної допомоги людині у невідкладному стані на місці події, під час перевезення та у закладі охорони здоров'я здійснюється відповідно до медичних показань на основі клінічних протоколів і стандартів екстреної медичної допомоги, які затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Згідно з пунктом 2 статті 1 Закону України «Про систему екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112» від 13 березня 2012 року №4499-VI, екстрена допомога населенню – проведення підрозділами екстреної допомоги населенню невідкладних заходів із запобігання виникненню, під час виникнення або ліквідації наслідків екстрених ситуацій.

Питанням екстреної медичної допомоги присвячені дослідження, представлені у спеціальній літературі.

Наприклад, В. Ковригіна у своїй дисертації зазначає, що «не доцільно обмежуватись наданням медичної допомоги лише у медичних закладах, адже вона надається і поза їх межами. Вчена пропонує розглядати екстрену медичну допомогу як вид швидкої медичної допомоги, яка полягає у здійсненні кваліфікованими працівниками системи екстреної медичної допомоги невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини, що надаються при раптових гострих, хронічних захворюваннях та інших загрозливих станах, що становлять небезпеку життю пацієнта, з метою попередження або мінімізації шкідливих наслідків»¹.

8.4. Відповідно до статті 35-1 Основ законодавства про охорону здоров'я, первинна медична допомога – це медична допомога, яка передбачає надання консультації, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (під час вагітності) станів, здійснення профілактич-

¹ Ковригіна В. С. Адміністративно-правове регулювання екстреної медичної допомоги. дисер. на здоб. наук. ступеня к.ю.н.: 12.00.07. Нац. акад. внут. спр., 2017. С. 44-46.

них заходів; направлення відповідно до медичних показань пацієнта, який не потребує екстреної медичної допомоги, для надання йому вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги; надання невідкладної медичної допомоги в разі розладу фізичного чи психічного здоров'я пацієнта, який не потребує екстреної, вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19.03.2018 №504 закріплені загальні положення, перелік послуг з первинної медичної допомоги та організація їх надання, правила надання, режим роботи та графік надання первинної медичної допомоги.

Оскільки в Основах законодавства України про охорону здоров'я закріплене визначення первинної медичної допомоги (стаття 35-1) та перелік суб'єктів, які мають право та займаються наданням первинної медичної допомоги, то суб'єктів надання первинної медичної допомоги можна поділити на:

- заклади охорони здоров'я та фізичні особи-підприємці, які одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку;
- лікарі загальної практики-сімейні лікарі, лікарі інших спеціальностей, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, та інші медичні працівники, які працюють під їх керівництвом.

Згідно з Порядком надання первинної медичної допомоги, надавачем первинної медичної допомоги є заклад охорони здоров'я будь-якої організаційно-правової форми, в тому числі комунальні некомерційні підприємства, або фізичні особи-підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та забезпечують на її основі медичне обслуговування населення, безпосередньо пов'язане з наданням первинної медичної допомоги.

Медичні заклади з надання первинної медичної допомоги отримуватимуть фінансування від Національної служби здоров'я України. Згідно з пунктом 1 Положення про Національну службу здоров'я

України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Національної служби охорони здоров'я України», Національна служба здоров'я України (НСЗУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Медичні заклади (працівники), які здійснюють надання первинної медичної допомоги, повинні укласти договір про медичне обслуговування населення з Національною службою охорони здоров'я, відповідно до якого і будуть отримувати заробітну плату України.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій» від 25 квітня 2018 року №410 затверджений Порядок укладення, зміни та припинення договору про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, дія якого поширюється на укладення, зміну і припинення договору між НСЗУ і закладами охорони здоров'я незалежно від форми власності або фізичними особами-підприємцями, які в установленому законом порядку отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики.

Також у Порядку зазначено, що суб'єкт господарювання, який бажає укласти договір з НСЗУ, повинен зареєструватися в системі та забезпечити реєстрацію в ній його уповноважених осіб та медичних працівників, які будуть залучені до виконання договору.

Саме тому ще одним із нововведень медичної реформи в Україні є підключення закладів первинної медичної допомоги до електронної системи охорони здоров'я. Відповідно до пункту 2 статті 2 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», електронна система охорони здоров'я – інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує автоматизацію ведення обліку медичних послуг та управління медичною інформацією шляхом створення, розміщення, оприлюднення та обміну інформацією, даними і документами в електронному вигляді, до складу якої входять центральна база даних та електронні медичні інформаційні системи, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією, даними та документами через відкритий програмний інтерфейс.

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу» від 19 березня 2018 року №503, пацієнт має право обрати лікаря, який надає первинну медичну допомогу, незалежно від зареєстрованого місця проживання такого пацієнта з числа осіб, які зазначені в договорі про медичне обслуговування населення, укладеному між відповідним надавачем первинну медичну допомогу і Національною службою здоров'я України.

8.5. Одним із основних завдань реформування вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги є зміна фінансування системи охорони здоров'я, яка передбачає розвиток мережі закладів охорони здоров'я, які надаватимуть вторинну (спеціалізовану) медичну допомогу саме через госпітальні округи.

Відповідно до статті 35-2 Основ законодавства України про охорону здоров'я, вторинна (спеціалізована) медична допомога – медична допомога, що надається в амбулаторних або стаціонарних умовах лікарями відповідної спеціалізації (крім лікарів загальної практики – сімейних лікарів) у плановому порядку або в екстрених випадках і передбачає надання консультації, проведення діагностики, лікування, реабілітації та профілактики хвороб, травм, отруєнь, патологічних і фізіологічних (під час вагітності та пологів) станів; направлення пацієнта відповідно до медичних показань для надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги з іншої спеціалізації або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Також відповідно до зазначеної вище статті надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги забезпечують заклади охорони здоров'я:

- у стаціонарних умовах – багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування, лікарні відновного (реабілітаційного), планового лікування, хоспіси, спеціалізовані медичні центри;
- в амбулаторних умовах – консультативно-діагностичні підрозділи лікарень, центри з медичних консультацій та діагностики (консультативно-діагностичні центри).

Відповідно до Порядку організації медичного обслуговування та направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я, що надають вторинну (спеціалізовану) та третинну (високоспеціалізовану)

медичну допомогу, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05 жовтня 2011 року №646, вторинна медична допомога надається:

- у стаціонарних умовах – багатoproфільними лікарнями інтенсивного лікування першого та другого рівнів, багатoproфільними дитячими лікарнями (клінічними лікарнями) інтенсивного лікування, лікарнями відновного лікування, лікарнями планового лікування, хоспісами, спеціалізованими медичними центрами);
- в амбулаторних умовах – підрозділами амбулаторного сектору лікарень різного типу, центрами з медичних консультацій та діагностики (консультативно-діагностичними центрами).

Оскільки реформування вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги спрямоване на забезпечення доступності мешканців до якісної медичної допомоги та на впорядкування діяльності медичних працівників, то звичайні центральні районні лікарні трансформуються у лікарні інтенсивного лікування I та II рівнів, а також лікарні планового лікування. Ці перетворення сприяють створенню госпітальних округів, які покликані впорядкувати мережу закладів охорони здоров'я. У госпітальних округах працюватимуть лікарні інтенсивного лікування I рівня. Вони не матимуть відділення невідкладної допомоги, однак до їх структури обов'язково входить хірургічне, травматологічне відділення тощо, а також цілодобовий рентген. Водночас окремі центральні районні лікарні стануть лікарнями планового лікування, які не будуть розраховані на забезпечення надання невідкладної медичної допомоги, а передбачатимуть госпіталізацію тільки на планове лікування.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання створення госпітальних округів» від 27 листопада 2019 року №1074 затверджено порядок створення госпітальних округів.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження об'єму надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, що повинен забезпечуватися багатoproфільними лікарнями інтенсивного лікування першого та другого рівня» від 19 жовтня 2018 року №1881 закріплені вимоги до надання екстреної медичної допомоги у багатoproфільній лікарні інтенсивного лікування першого та другого рівнів.

Зазначеним наказом встановлено обсяг надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, який мають забезпечувати багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування першого та другого рівнів, гарантуючи своєчасний доступ населенню до послуг вторинної (спеціалізованої), у тому числі екстреної, медичної допомоги належної якості в межах створених госпітальних округів з урахуванням переліку лікарських спеціальностей в багатопрофільних лікарнях інтенсивного лікування першого та другого рівнів.

8.6. В Основах законодавства України про охорону здоров'я закріплене поняття третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Відповідно до пункту 1 статті 35-3 Основ, третинна (високоспеціалізована) медична допомога – медична допомога, що надається в амбулаторних або стаціонарних умовах у плановому порядку або в екстрених випадках і передбачає надання консультації, проведення діагностики, лікування хвороб, травм, отруень, патологічних станів, ведення фізіологічних станів (під час вагітності та пологів) із застосуванням високотехнологічного обладнання та/або високоспеціалізованих медичних процедур високої складності; направлення пацієнта відповідно до медичних показань для надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги з іншої спеціалізації.

Відповідно до пункту 3 статті 35-3 Основ лікуючим лікарем з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги є лікар закладу охорони здоров'я, що забезпечує надання такої допомоги, який отримав підготовку за відповідною спеціальністю і має кваліфікаційну категорію не нижче першої.

Згідно з пунктом 1.4 Порядку організації медичного обслуговування та направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я, що надають вторинну (спеціалізовану) та третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05 жовтня 2011 року №646, третинна медична допомога надається в стаціонарних та амбулаторних умовах багатопрофільними обласними лікарнями (клінічна лікарня), багатопрофільними обласними дитячими лікарнями (клінічними лікарнями), високоспеціалізованими медичними центрами (за напрямками).

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізор-

ських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я, у закладах охорони здоров'я від 28 жовтня 2002 року №385 затверджений Перелік закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я з у закладах охорони здоров'я» у тому числі й медичних установ, які належать до багатoproфiльних та однопрофiльних лікарень.

Відповідно до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року, надання медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій, пов'язаних з вторинною (спеціалізованою), третинною (високоспеціалізованою), паліативною медичною допомогою та медичною реабілітацією здійснюється за направленням лікаря, який надає первинну медичну допомогу, або лікуючого лікаря в порядку, передбаченому законодавством, крім випадків, коли згідно із законодавством направлення лікаря не вимагається.

8.7. Всесвітньою організацією здоров'я сформульовано визначення паліативної допомоги, згідно з яким, це підхід, метою якого є поліпшення якості життя пацієнтів та членів їх сімей, які опинилися перед обличчям загрозливого для життя захворювання. Ця мета досягається шляхом попередження і полегшення страждань завдяки ранньому виявленню, ретельній оцінці та оцінюванню болю та інших обтяжливих фізичних симптомів, а також наданню психосоціальної та духовної підтримки.

Наказом Міністерством соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту паліативного догляду» від 29 січня 2016 року №58 затверджено «Державний стандарт паліативного догляду». Відповідно до положень даного Стандарту закріплено організація надання соціальної послуги з паліативного догляду паліативним хворим (особам похилого віку, інвалідам, хворим (із числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більше ніж чотири місяці)), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги та моніторингу й контролю за якістю надання соціальної послуги з паліативного догляду.

Особливо вразливою категорією населення є діти, які потребують соціального захисту у сфері надання паліативної допомоги. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям» від 10 липня 2019 року №675 було затверджено «Положення про центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям». Основною метою якого є створення правових засад щодо започаткування надання послуг з медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям відповідно до потреб громади. Створення таких центрів призведе до зменшення влаштування дітей до закладів інституційного догляду, збільшить ефективність впровадження інклюзивної освіти шляхом зниження рівня інвалідизації, вчасного надання реабілітаційних послуг тощо

Відповідно до статті 35-5 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медична реабілітація – вид медичної допомоги, що надається пацієнтам в амбулаторних або стаціонарних умовах і включає систему медичних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання.

Медична реабілітація займає одне з найважливіших місць у сфері медичної допомоги, адже процес здійснення низки таких заходів, як отримання психологічної (психологічна реабілітація) та фізичної (фізична реабілітація) допомоги, обізнаність у сфері працевлаштування, можливість пристосування до нового робочого місця та забезпечення нешкідливих та безпечних умов праці (професійна реабілітація), намагання активно адаптуватись до суспільства (соціальна реабілітація) спрямовані на швидке одужання пацієнта.

У ст.1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» закріплене визначення реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я як діяльності фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі. Також зазначеним Законом внесено низку змін до таких законодавчих актів України, як Кодекс законів про працю України, Ос-

нови законодавства України про охорону здоров'я, Закони України «Про охорону дитинства», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення».

Як зазначалося вище, відповідно до частини п'ятої ст. 33 Основ законодавства України про охорону здоров'я (в редакції Закону України від 03 грудня 2020 року №1053-IX) медична допомога за видами поділяється на екстрену, первинну, вторинну (спеціалізовану), третинну (висококваліфіковану), паліативну. З огляду на зазначене, медичну реабілітацію вже не можна розглядати як один із видів медичної допомоги.

8.8. Право на охорону здоров'я є основним правом людини, проголошеним статтею 49 Конституції України. Надання медичної допомоги, яке включає доступність основних (життєво необхідних) лікарських засобів, є однією з головних передумов для реалізації цього права і відіграє провідну роль у багатьох аспектах галузі охорони здоров'я. Рациональне використання ефективних, безпечних, якісних та доступних за ціною препаратів дасть змогу розв'язати багато проблем у галузі охорони здоров'я.

У статті 54 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплений порядок забезпечення лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами. Зазначено, що громадяни забезпечуються лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами через заклади охорони здоров'я, які мають право на це, відповідно до закону.

Порядок забезпечення громадян безплатно або на пільгових умовах лікарськими засобами та імунобіологічними препаратами визначається законодавством України.

Зклади охорони здоров'я, які мають право на це відповідно до закону, можуть відпускати лише такі лікарські засоби та імунобіологічні препарати, які дозволені для застосування центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, і несуть відповідальність за забезпечення належного режиму їх зберігання та реалізації, а також за підтримання обов'язкового асортименту лікарських засобів та імунобіологічних препаратів, в тому числі необхідного запасу на випадок епідемічних захворювань, стихійного лиха та катастроф.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року» від 5 грудня 2018 року №1022 затверджено «Державну стратегію реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року» та «План заходів з реалізації Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року». Вона розроблена на основі рекомендацій ВООЗ. Згідно з такими рекомендаціями державна стратегія забезпечення населення лікарськими засобами визначається як політичне зобов'язання та керівництво для дій щодо гарантування доступності та раціонального використання в державі ефективних та безпечних лікарських засобів належної якості. Державна стратегія визначає рамки взаємодії всіх учасників такого процесу, зокрема публічного та приватного сектору, громадських організацій, донорів та інших заінтересованих сторін, та визначає їх роль у цьому процесі.

Діяльність з оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами регулюється Законами України «Про захист прав споживачів», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про лікарські засоби», а також іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впровадження безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» від 17 серпня 1998 року №1303, відпуск лікарських засобів безоплатно і на пільгових умовах у разі амбулаторного лікування осіб провадиться аптеками за рецептами, виписаними лікарями лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання цих осіб.

Постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Правила торгівлі лікарськими засобами в аптечних закладах». Ці Правила визначають загальні умови та порядок здійснення торгівлі лікарськими засобами в аптечних закладах і поширюються на всіх суб'єктів господарювання, які провадять підприємницьку діяльність з оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами.

8.9. Соціальні гарантії щодо забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю в Україні визначено

Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 20 січня 2006 року. Статтею 7 Закону передбачено, що медико-соціальна експертна комісія (далі – МСЕК) та лікарсько-консультативна комісія (далі – ЛКК) лікувально-профілактичного закладу складає (коригує) індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, в якій визначаються реабілітаційні заходи і строки їх виконання, та здійснює контроль за повнотою та ефективністю виконання цієї програми.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», держава гарантує розробку, виробництво технічних та інших засобів реабілітації та закупівлю спеціального автотранспорту, виробів медичного призначення та забезпечення ними осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю для соціальної адаптації, полегшення умов праці і побуту, спілкування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, поширює інформацію про таку продукцію. Також у статті зазначено, що виробами медичного призначення є прилади, комплекси, системи обладнання, інструменти, пристрої, імплантанти, приладдя, матеріали або інші вироби, призначені для діагностики, лікування та профілактики захворювань.

Згідно з наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку подання заявки на виготовлення технічних засобів реабілітації за індивідуальним замовленням» закріплений перелік суб'єктів, які відповідно мають право на подання заявки на виготовлення технічних засобів реабілітації за індивідуальним замовленням, оформлення та видачі технічних засобів реабілітації за індивідуальним замовленням (крім протезно-ортопедичних виробів, у тому числі ортопедичного взуття).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації, переліків таких засобів» від 5 квітня 2012 року №321 визначено механізм:

- безоплатного забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації;

- виплати особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю та іншим окремим категоріям населення грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації (далі – компенсація);
- безготівкового перерахування коштів підприємствам, що виконали індивідуальні заявки осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення на виготовлення технічних та інших засобів реабілітації, надання послуг з їх ремонту.

Зазначеним порядком передбачено адресний підхід до забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб зазначених категорій; новий механізм фінансування такого забезпечення за принципом «гроші ходять за людиною».

Механізм забезпечення осіб з інвалідністю, які брали участь в антитерористичній операції, затверджений постановами Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року №321 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року №362), «Порядок забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації» та «Деякі питання протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, окремих категорій громадян, які брали участь в антитерористичній операції та/або забезпеченні її проведення і втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок» від 01 січня 2014 року №518.

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте основні етапи медичної реформи в Україні та їх ефективність.
2. Розкрийте визначення поняття «медична допомога» та «медична послуга».
3. Виокреміть новели у правовому регулюванні надання первинної медичної допомоги.
4. Розкрийте основні завдання та етапи впровадження електронної системи здоров'я в Україні.

Теми наукових повідомлень і рефератів

1. Загальна характеристика системи охорони здоров'я в Україні.
2. Право людини на охорону здоров'я: міжнародні стандарти та законодавство України.
3. Основні ознаки та суб'єкти надання екстреної медичної допомоги в Україні.
4. Немедичні працівники як суб'єкти надання екстреної медичної допомоги.
5. Національна служба охорони здоров'я України: основні завдання та повноваження.
6. Суб'єкти надання третинної (висококваліфікованої) медичної допомоги.
7. Медична допомога у зв'язку з материнством.
8. Медична допомога осіб з обмеженими фізичними можливостями.
9. Медичне страхування як вид загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні.

Нормативно-правові акти і література:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 26 січня 1993 року №2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №4. Ст. 19.
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року №4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №27. Ст. 218.
3. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року №1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №19. Ст. 143.
4. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06 квітня 2000 року №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №29. Ст. 228.
5. Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз: Закон України від 28 грудня 05 липня 2001 року №2586-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №49. Ст. 258.

6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 20 січня 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №2. 2-3. Ст. 36.
7. Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення: Закон України від 20 жовтня 2014 року №1708-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №48. Ст. 2055.
8. Деякі питання організації спроможності мережі закладів охорони здоров'я: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. №174. *Офіційний вісник України*. 2023. №27. Ст. 1515.
9. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року №501/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №69. Ст. 2257.
10. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. №1303. *Офіційний вісник України*. 1998. №33. Ст. 1241.
11. Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 року №955. *Офіційний вісник України*. 2002. №28. Ст. 1324.
12. Про схвалення Концепції проекту Закону України Про загальнодержавну систему надання екстреної медичної допомоги: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2009 року №1426-р. *Урядовий кур'єр*. 2009. №231.
13. Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації, переліків таких засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року №321. *Офіційний вісник України*. 2012. №31. Ст. 1146.
14. Про затвердження плану заходів із впровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування,

- обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків: Розпорядження Кабінетом Міністрів України від 27 грудня 2017 року №1008-р. *Урядовий кур'єр*. №6.
15. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 року №1022. *Офіційний вісник України*. 2018. №98. Ст. 3240.
 16. Деякі питання щодо договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 року №410. *Офіційний вісник України*. 2018. №45. Ст. 1570.
 17. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад, посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я та посад фахівців у галузі охорони здоров'я з у закладах охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 жовтня 2002 року №385. *Офіційний вісник України*. 2002. №46. Ст. 2116.
 18. Про затвердження нормативно-правових актів з питань надання екстреної медичної допомоги: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 24.09.2020 №2179. *Офіційний вісник України*. 2020. №99. Ст. 3232.
 19. Про затвердження нормативно-правових актів МОЗ України та НАМН України щодо реалізації постанови Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 року №425 «Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо зміни механізму фінансування надання медичної допомоги в окремих науково-дослідних установах Національної академії медичних наук»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Національної академії медичних наук України від 28 червня 2017 року №967/58. *Офіційний вісник України*. 2017. №80. Ст. 2483.
 20. Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги: Наказ Міністерства здоров'я України від 19 березня 2018 року №504. URL: <http://moz.gov.ua/article/ministry-mandates>.
 21. Про організацію направлення медичних працівників, що добровільно виявили бажання надати медичну допомогу у районі здійснення

- заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: Наказ Міністерства здоров'я України від 27 квітня 2018 року №814/URL: <http://moz.gov.ua/article/ministry-mandates>
22. Про затвердження об'єму надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, що повинен забезпечуватися багатопрофільними лікарями інтенсивного лікування першого та другого рівня. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 жовтня 2018 року №1881. *Офіційний вісник України*. 2018. №97. Ст. 3210.
 23. Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 19 травня 2018 року №503. *Офіційний вісник України*. 2018. №23. Ст. 847.
 24. Про затвердження типових форм договорів про забезпечення особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи технічними та іншими засобами реабілітації, надання послуг з їх ремонту: Наказ Міністерства соціальної політики України від 12 квітня 2018 №506. *Офіційний вісник України*. 2018. №35. Ст. 1254.
 25. Алімова Ю. А., Гордієнко І. В. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків: упровадження в роботу. *Харківський обласний спеціалізований будинок дитини № 1*. НейроNews. Псіхоневрологія та нейропсіхіатрія. 6 (90). 2017. С. 37-40.
 26. Болотіна Н. Медичне право у системі права України. *Право України*. 1999. №7. С. 116-121.
 27. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
 28. Герц А. А. Медична послуга як об'єкт правового регулювання. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. №15. Том 2. С. 12-18.
 29. Договори у праві соціального забезпечення: проблеми теорії та практики: монографія /Оксана Лященко, Анна Панченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 212 с.
 30. Ковригіна В. Є. Адміністративно-правове регулювання екстреної медичної допомоги. дисер. на здоб. наук. ступеня к.ю.н.: 12.00.03. Нац. акад. внут. спр. 2017 . 227 с.

31. Корнілова О. В. Окремі аспекти щодо надання паліативної медичної допомоги. *Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 4 червня 2021 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2022. С. 274-276.
32. Корнілова О. В. Окремі питання щодо надання медичної допомоги. Міжнародна науково-практична конференція «*Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*» Національний університет «Одеська юридична академія» до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права. 2022. С. 157-159.
33. Корнілова О. В. Окремі питання щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я. «*Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями розвитку*» (Одеса, 3 червня 2022 року). Національний університет «Одеська юридична академія». 2022. С. 309-312.
34. Корнілова О. В. Щодо визначення понять «медична допомога» та «медичні послуги». *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 /відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 511-515.
35. Корнілова Олеся. Медична допомога як вид соціального забезпечення: монографія /Олеся Корнілова; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2021. 214 с.
36. Лупина О. М. До питання про поняття медичної допомоги в системі соціального забезпечення фізичних осіб. *Форум права: електронний журнал*. 2012. №2. С. 412-419.
37. Майданик Р. А. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. №5 (1). 2010. С. 64-71.
38. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України/за редакцією доктора юридичних наук, професора В. М. Коссака. К., 2004. 620 с.
39. Прасов О. О. Право на медичну допомогу та його здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 19 с.

40. Самофал М. М. Підстави виникнення правовідносин з надання медичних послуг. Вісник Вищої ради 2015. 302 с.
41. Сенюта І. Я. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково практичної конференції 17-18.04.2008. м. Львів. 2008. С. 277-282.
42. Трюхан О. А. Protection of Human Rights in the Field of Health Care Throught the Prism of Solutions of the European Court of Human Rights. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції /за ред.. І. В. Жукова, Є. О. Романенка (07 червня 2023 року), м. Паола (Мальта), ГО «ВАДНД», 2023. С. 58-64.
43. Чанишева Г. І. Медична допомога. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.371-375.
44. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5: П-С. 880 с.

Тема 9. Соціальний захист окремих категорій осіб

- 9.1. Соціальний захист ветеранів війни та праці.
- 9.2. Соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.
- 9.3. Соціальний захист біженців та внутрішньо переміщених осіб.
- 9.4. Соціальний захист військовослужбовців.

Основні положення теми

Соціальному захисту таких категорій населення, як ветерани війни, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, біженці, внутрішньо переміщені особи присвячені положення окремих законів України, зокрема, законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року №3551-ІІІ, «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року №796-ІІІ, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 року №3671-ІІ, «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року №1706-ІІІ тощо.

Так, згідно з Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» таким категоріям населення, як учасники бойових дій, учасники війни та інші категорії громадян, на яких поширюється дія Закону, надається широка низка пільг, наприклад: безоплатне одержання ліків та лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, виробів медичного призначення за рецептами лікарів; першочергове безоплатне зубопротезування; знижка на користування житлом (квартирна плата); знижка на оплату житлово-комунальних послуг; безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, залізничним та водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських та міжміських сполучень тощо; щорічне медичне обстеження та диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки зі збереженням заробітної плати строком 14 календарних

днів на рік; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації та інші.

Соціальному захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, присвячений окремий розділ Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Соціальне забезпечення даної суспільної групи, з-поміж іншого, передбачає широку низку пільг та компенсацій, обсяг та види яких напряму залежать від встановленої їх категорії (яких, згідно з Законом – 3).

Крім цього, Закон закріплює й заходи соціального захисту дітей, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, які включають в себе лікування, забезпечення їх продуктами харчування, численні пільги та компенсації для них та їх батьків.

Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» види соціального захисту для таких осіб у виді тимчасового працевлаштування, надання консультацій та безоплатної правової допомоги, безоплатної невідкладної медичної допомоги в державних закладах охорони здоров'я, отримання грошової допомоги, якщо в них немає інших доходів в Україні, забезпечення достатнім харчуванням, ліками, одягом з урахуванням спеціальних потреб дітей, у тому числі новонароджених, осіб із захворюваннями, осіб похилого віку, безоплатне проживання у придатних для тимчасового перебування місцях тощо.

Проблема соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб протягом останніх років залишається одним із найгостріших питань в українському суспільстві. На відміну від біженців, люди, які переміщуються всередині країни, з юридичної точки зору залишаються під захистом свого уряду, хоча цей уряд, можливо, і був причиною їхньої втечі або продемонстрував нездатність урятувати своїх громадян від насильства.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» закріплюється право зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги

тощо. Крім цього, створюється можливість користуватися низкою пільг у сфері освіти та працевлаштування.

Особливо актуальним є питання соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб, оскільки дуже часто саме ці виплати є єдиним джерелом їх існування. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» було удосконалено систему призначення (відновлення) та здійснення контролю за грошовими виплатами, які призначаються даній категорії населення.

За визначенням Г. І. Чанишевої, соціальний захист військовослужбовців – система правових, організаційних, економічних, фінансових засобів і заходів щодо захисту військовослужбовців від несприятливих наслідків соціальних ризиків, а також пільг, гарантій і компенсацій, які надаються військовослужбовцям у зв'язку з особливим характером військової служби, пов'язаної із захистом Вітчизни¹.

У ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року №2011-ХІІ соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей базується на Конституції України і складається з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, Закону України «Про соціальний і пра-

¹ Чанишева Г. І. Соціальний захист військовослужбовців. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.799.

вовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991), інших нормативно-правових актів.

У літературі висловлена думка, що до військовослужбовців і членів їх сімей доцільно застосовувати термін «соціальне забезпечення», а «соціальний захист» – до осіб, звільнених з військової служби, таких, що втратили спроможність самостійно забезпечувати себе та свою сім'ю на належному рівні. Соціальне забезпечення військовослужбовців визначається як система економіко-правових заходів, спрямованих державою на надання військовослужбовцям належного рівня грошового, медичного, житлового, речового, продовольчого та інших видів забезпечення для забезпечення їх життєдіяльності, враховуючи складність виконання покладених на них спеціальних завдань. С. М. Чимишенко виокремлює такі види матеріального забезпечення військовослужбовців у складі системи їх соціального захисту: грошове забезпечення, пенсійне забезпечення, компенсаційні виплати при службових переміщеннях та відрядженнях, грошові компенсації замість видів матеріального забезпечення, що надаються у натуральній формі (продовольчого, речового, житлового), страхові та інші виплати. На думку Л. В. Цюкало, у Збройних Силах України є такі види соціального забезпечення: грошове; продовольче; речове; медичне забезпечення; житлове; виплата одnorазової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців.

Слід погодитися із застосуванням законодавцем саме терміну «соціальний захист військовослужбовців», а не «соціальне забезпечення». При цьому слід звернути увагу на те, що у ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» законодавець визначає поняття соціального захисту військовослужбовців у широкому та вузькому значенні. З одного боку, йдеться про діяльність (функцію) держави, з іншого – про право військовослужбовців на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Отже, система засобів і заходів, пільг, гарантій і компенсацій, передбачена Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»,

складає зміст саме поняття «соціальний захист військовослужбовців» і не може бути зведена до конкретних видів соціального (матеріального) забезпечення зазначених осіб, як про це зазначається в літературі. Крім того, викликає заперечення іменування грошового, продовольчого, речового, медичного, житлового забезпечення видами соціального забезпечення. У даному випадку йдеться саме про конкретні види забезпечення, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що гарантуються державою військовослужбовцям. Це прямо передбачено частиною першою ст. 9 Закону, відповідно до якої держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Дія Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» поширюється на: 1) військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення (далі – правоохоронних органів), Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, та членів їх сімей; 2) військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти; 3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їх сімей.

Як вже відзначалося, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового

окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця. Грошове забезпечення виплачується у розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, та повинно забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів кваліфікованим особовим складом, враховувати характер, умови служби, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачене також продовольче, речове та інше забезпечення військовослужбовців.

Спеціальними нормами Закону встановлені особливості реалізації військовослужбовцями права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Відповідно до частини першої ст. 11 охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці щорічно проходять медичний огляд, щодо них проводяться лікувально-профілактичні заходи. Військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, в обов'язковому порядку повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабіліта-

цію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад.

Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України. Військовослужбовцям, які направляються до санаторно-курортного закладу для продовження лікування відповідно до висновку військово-лікарської комісії після стаціонарного лікування в госпіталі, путівки надаються безоплатно.

Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).

Військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок бойових дій, а також учасники бойових дій прирівнюються у правах до осіб з інвалідністю та учасників Другої світової війни.

У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Вони стосуються сфер праці, охорони здоров'я та медичної допомоги, освіти, забезпечення жилими приміщеннями, плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги, проїзду різними видами транспорту (крім таксі), пенсійного забезпечення та допомоги та ін.

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями. Відповідно до частини першої ст. 12 Закону держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у межах норм і відповідно до вимог, встановлених Житловим ко-

дексом Української РСР, іншими законами, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства. У випадках, закріплених Законом, передбачено надання жилої площі в сімейних гуртожитках, оренда житла для забезпечення ним військовослужбовців та членів їх сімей або за їх бажанням виплата грошової компенсації за піднайом (найом) жилого приміщення.

Військовослужбовцям, які вступили на військову службу за контрактом або продовжили військову службу за контрактом, жилі приміщення надаються позачергово за рахунок військових формувань за місцем проходження військової служби.

Військовослужбовці, які мають вислугу на військовій службі не менше 17 років та потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання земельної ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд в населених пунктах, обраних ними для проживання з урахуванням встановленого порядку.

Органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати земельні ділянки та в межах визначених законом повноважень допомогу в будівництві військовослужбовцям, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби, а також звільненим з військової служби особам, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, якщо вони виявили бажання побудувати приватні жилі будинки.

Законом також встановлено право військовослужбовців, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше та потребують поліпшення житлових умов, на одержання кредитів на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку (квартири).

Військовослужбовцям, а також звільненим з військової служби особам, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, та членам їх сімей, які перебувають на їх утриманні, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби,

надається 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) в жилих будинках усіх форм власності в межах встановлених норм, передбачених законодавством. Особам, звільненим з військової служби, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, надається 50-відсоткова знижка плати за встановлення і користування квартирним телефоном.

До передбачених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» пільг належить безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: у відрядження; у відпустку в межах України; при переведенні на нове місце проходження військової служби або у зв'язку з передислокацією військової частини; до місця проживання, обраного при звільненні з військової служби, в межах України. Тільки військовослужбовці строкової військової служби мають право на безоплатний проїзд всіма видами транспорту загального користування міського, приміського та міжміського сполучення (за винятком таксі). При переведенні військовослужбовців на нове місце проходження військової служби або звільненні з військової служби вони мають право на безоплатне перевезення особистого майна.

Військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок бойових дій, учасники бойових дій та прирівняні до них особи користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Вони мають право на 50-відсоткову знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону.

Військовослужбовці, крім військовослужбовців строкової військової служби, мають право на першочергове встановлення квартирної плати, а також першочергове встановлення квартирної охоронної сигналізації.

Законом передбачені й інші пільги, гарантії та компенсації військовослужбовцям та членам їх сімей.

Військовослужбовці та члени їх сімей, які мають право на пільги, гарантії та компенсації відповідно до цього Закону, користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, встановленими для громадян України законами та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування. Якщо такі особи одночасно мають право на отримання однієї і тієї ж пільги, гарантії чи компенсації з кількох підстав, то їм надається за їх вибором пільга, гарантія чи компенсація тільки з однієї підстави, крім випадків, передбачених законами.

Передбачені Законом пільги військовослужбовцям можна класифікувати за періодичністю їх надання (одноразові, щомісячні, щорічні), тривалістю надання (постійні та тимчасові), суб'єктною ознакою (категорією військовослужбовців – військовослужбовці строкової військової служби, особи офіцерського складу, учасники бойових дій та ін.), способами встановлення (законом, іншими нормативно-правовими актами, рішеннями органів місцевого самоврядування), джерелом фінансування (за рахунок коштів, що передбачаються в Державному бюджеті України на відповідний рік, за рахунок коштів місцевих бюджетів, інших джерел, передбачених законом), сферою суспільного життя (у сфері праці, житловій сфері, сфері охорони здоров'я тощо) та іншими підставами.

Військовослужбовцям виплачуються грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям з дітьми в порядку і розмірах, що визначаються законодавством України

Пенсійне забезпечення військовослужбовців після звільнення їх з військової служби провадиться відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». У випадках і розмірах, передбачених Законом, військовослужбовцям виплачується одноразова грошова допомога.

Фінансове забезпечення витрат, пов'язаних з реалізацією Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», здійснюється за рахунок коштів, що передбачаються в Державному бюджеті України на відповідний рік для Міністерства оборони України, розвідувальних органів України та інших центральних органів виконавчої влади, що мають у своєму підпо-

рядкуванні військові формування та правоохоронні органи, інших джерел, передбачених законом. Пільги, компенсації та гарантії, передбачені цим Законом надаються за рахунок і в межах бюджетних асигнувань на утримання відповідних бюджетних установ.

Відповідно до пункту 19 частини першої ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993) військовослужбовці, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції, визнаються учасниками бойових дій. Порядок надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, визначений постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року №413. Пільги учасникам бойових дій та особам, прирівняним до них, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Ідеться про такі пільги, як: безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів; безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсацій вартості самостійного санаторно-курортного лікування; 75-процентну знижку плати за користування житлом (квартирної плати) в межах норм, передбачених чинним законодавством; 75-процентну знижку плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленими балонами газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання; безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі; щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів та інші пільги.

В цілому, положення актів, присвячених соціальному захисту окремих категорій населення, розкривають поняття та зміст їх правового статусу, процедуру його отримання, їх права у сфері соціального захисту, окремі види соціального забезпечення.

Як бачимо, найбільш розповсюдженим видом соціального забезпечення для описаних категорій населення є пільги: транспортні, житлові, у сфері освіти та працевлаштування, медичного обслуговування тощо. Не останнє місце займають також грошові виплати (передусім – пенсії), соціальне обслуговування та медична допомога.

Питання для дискусії

1. У чому полягають схожість та відмінності понять «ветеран війни», «ветеран праці», «ветеран військової служби»?

Теми наукових повідомлень і рефератів

2. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: досвід окремих зарубіжних країн та можливість його запозичення для України.
3. Проблеми вдосконалення системи соціального захисту осіб, які мають спеціальний статус.

Нормативно-правові акти і література:

1. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року №796-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №16. Ст. 200.
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року №875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №21. Ст. 252.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року №2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №15. Ст.190
2. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року №721-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №4. Ст. 18.

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року №3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст. 425.
4. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. №34. Ст. 1199.
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року №3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №16. Ст. 146.
6. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2004 року №785. *Офіційний вісник України*. 2004. №24. Ст. 1598.
7. Про затвердження Порядку надання пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року №389. *Офіційний вісник України*. 2015. №49. Ст. 1570.
8. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 4 листопада 2016 року №591. *Офіційний вісник України*. 2016. №100. Ст. 3266.
9. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного забезпечення у Державній прикордонній службі України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України 21 червня 2011 року №444. *Офіційний вісник України*. 2011. №65. Ст. 2543.
10. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.
11. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
12. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття «соціальне обслуговування». *Вісник прокуратури*. 2010. №12 (114). С. 107-112.
13. Горова А. В. Недержавний сектор надання соціальних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*. Вип. 63. /Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юридична література, 2012. С. 445-450.

14. Казанчан А. А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: Збірник наукових праць. 2010. №3. С. 13.
15. Костишин Е. І., Нагірняк М. Я. Організаційно-правовий механізм державної політики соціального захисту учасників бойових дій у Україні в умовах воєнного стану. Сучасна парадигма публічного управління: Збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022р.) /За наук. ред. к.е.н., доцента Стасишина А. В. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2022. 958 с.
16. Малюга Л. Ю. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: монографія. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 264 с.
17. Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: монографія. Одеса: Фенікс, 196 с.
18. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальні послуги та соціальна підтримка внутрішньо переміщеним особам в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. №50. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2370/229>
19. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 204 с.
20. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. /П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. /За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
21. Соціальні послуги і неприбуткові недержавні організації. *Соціальний захист*. 1999. №6. С. 54-60.
22. Сташків Б. І. Утримання немічних у стаціонарних інтернатних установах та закладах як інститут права соціального обслуговування. *Підприємство, господарство і право*. 2005. №6. С. 67-70.
23. Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки: Пер. з англ. К.: Основи, 1996. 237 с.
24. Трюхан О. А. Окремі питання отримання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни: правові та практичні аспекти. *Модернізація підходів до підготовки наукових кадрів у галузі права*:

- матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 2 січня – 12 лютого 2023 року. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 106-112.
25. Чанишева Г. І. Соціальна політика. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020.С.703-707.
26. Чанишева Г. І. Соціальна політика: поняття, цілі, правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №11. С. 80-85.
27. Чанишева Г. І. Безпритульні діти. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.38-41.
28. Чанишева Г. І. Жертви нацистських переслідувань. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 222-225.
29. Чанишева Г. І. Соціальний захист військовослужбовців. *Велика українська енциклопедія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин, (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С.799-806.

Навчальне видання

*Галія Інсафівна Чанишева,
Ірина Вікторівна Лагутіна,
Катерина Валеріївна Бориченко,
Єгор Володимирович Краснов,
Вікторія Сергіївна Тарасенко,
Анна Олександрівна, Панченко
Олександр Сергійович Шукін*

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 – Право
спеціальності 081 – Право

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 11,74.
Заказ № 2403-07.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net